

SÉNAT DE BELGIQUE

SESSION DE 1998-1999

4 FÉVRIER 1999

Proposition de déclaration de révision de l'article 10 de la Constitution, en vue d'y insérer des dispositions nouvelles relatives au droit des femmes et des hommes à l'égalité

Proposition de déclaration de révision des articles 99 et 104 de la Constitution en vue d'insérer des dispositions nouvelles relatives à l'égalité de représentation des femmes et des hommes

Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des scrutins électoraux

Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des élections

Proposition de résolution visant à réaliser une politique globale et intégrée dans le domaine de l'égalité des femmes et des hommes en ce qui concerne leur participation à la prise de décision politique

Proposition modifiant le Règlement du Sénat en vue de l'égalité des chances entre les femmes et les hommes

Proposition de loi modifiant l'article 220 du Code électoral

Proposition de loi modifiant le Code électoral, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants aux élections législatives

Proposition de loi modifiant la loi ordinaire du 16 juillet 1993 visant à achever la structure fédérale de l'État, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants aux élections pour les Parlements wallon et flamand

Proposition de loi modifiant la loi du 12 janvier 1989 réglant les modalités de l'élection du Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants

Proposition de loi neutralisant le vote de liste et supprimant la distinction entre candidats titulaires et candidats suppléants lors des élections législatives

Proposition de loi favorisant la parité entre les femmes et les hommes lors des élections

BELGISCHE SENAAAT

ZITTING 1998-1999

4 FEBRUARI 1999

Voorstel van verklaring tot herziening van artikel 10 van de Grondwet, om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende het recht op gelijkheid van vrouwen en mannen

Voorstel van verklaring tot herziening van de artikelen 99 en 104 van de Grondwet om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende de gelijke vertegenwoordiging van vrouwen en mannen

Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen

Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen

Voorstel van resolutie inzake een globaal en geïntegreerd beleid inzake gelijke deelname van vrouwen en mannen aan de politieke besluitvorming

Voorstel tot wijziging van het Reglement van de Senaat met het oog op gelijke kansen voor vrouwen en mannen

Wetsvoorstel tot wijziging van artikel 220 van het Kieswetboek

Wetsvoorstel tot wijziging van het Kieswetboek met het oog op de afschaffing van de devolutive werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de parlementsverkiezingen

Wetsvoorstel tot wijziging van de gewone wet van 16 juli 1993 ter vervollediging van de federale staatsstructuur met het oog op de afschaffing van de devolutive werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de verkiezingen van het Vlaamse en het Waalse Parlement

Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 12 januari 1989 tot regeling van de wijze waarop de Brusselse Hoofdstedelijke Raad wordt verkozen, met het oog op de afschaffing van de devolutive werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers

Wetsvoorstel tot neutralisering van de lijststem en opheffing van het onderscheid tussen kandidaat-titularissen en kandidaat-opvolgers bij de parlementsverkiezingen

Wetsvoorstel ter bevordering van de evenredige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen bij verkiezingen

*AVIS DU COMITÉ D'AVIS
POUR L'ÉGALITÉ DES CHANCES
ENTRE LES FEMMES ET LES HOMMES*

**RAPPORT
FAIT AU NOM
DU COMITÉ D'AVIS
POUR L'ÉGALITÉ DES CHANCES
ENTRE LES FEMMES ET LES HOMMES
PAR MME DELCOURT-PÊTRE**

Ont participé aux travaux de la commission :

1. Membres effectifs : Mmes de Bethune, présidente; Cantillon, Cornet d'Elzuis, Leduc, Lizin, Nelis-Van Liedekerke, M. Olivier, Mmes Van der Wildt et Delcourt-Pêtre, rapporteuse.

3. Autres sénateurs : Mmes Dardenne, Dua, M. Mahoux, Mmes Sémer, Thijs et Willame-Boonen.

Voir:

Documents du Sénat:

1-584 - 1996-1997 :

N° 1: Proposition de déclaration de Mme de Bethune et consorts.

1-657 - 1996-1997 :

N° 1: Proposition de déclaration de Mme de Bethune et consorts.

1-743 - 1997-1998 :

N° 1: Proposition de loi de Mme Lizin et consorts.

1-959 - 1997-1998 :

N° 1: Proposition de loi de Mme Dua et consorts.

1-1096 - 1997-1998 :

N° 1: Proposition de résolution de Mme de Bethune et consorts.

1-1116 - 1998-1999 :

N° 1: Proposition modifiant le Règlement du Sénat de Mme de Bethune et consorts.

1-1113 - 1998-1999 :

N° 1: Proposition de loi de Mmes Thijs et Lizin.

1-639 - 1996-1997 :

N° 1: Proposition de loi de M. Nothomb et Mme Milquet.

1-639 - 1998-1999 :

N° 2: Amendement.

1-649 - 1996-1997 :

N° 1: Proposition de loi de M. Nothomb et Mme Milquet.

1-649 - 1998-1999 :

N° 2: Amendement.

1-650 - 1996-1997 :

N° 1: Proposition de loi de M. Nothomb et Mme Milquet.

1-650 - 1998-1999 :

N° 2: Amendement.

1-1150 - 1998-1999 :

N° 1: Proposition de loi de Mme Leduc et consorts.

1-1154 - 1998-1999 :

N° 1: Proposition de loi de Mme Delcourt-Pêtre.

*ADVIES VAN HET ADVIESCOMITÉ
VOOR GELIJKE KANSEN
VOOR VROUWEN EN MANNEN*

**VERSLAG
NAMENS HET ADVIESCOMITÉ
VOOR GELIJKE KANSEN
VOOR VROUWEN EN MANNEN
UITGEBRACHT DOOR
MEVROUW DELCOURT-PÊTRE**

Aan de werkzaamheden van de Commissie hebben deelgenomen :

1. Vaste leden : de dames de Bethune, voorzitter; Cantillon, Cornet d'Elzuis, Leduc, Lizin, Nelis-Van Liedekerke, de heer Olivier, de dames Van der Wildt en Delcourt-Pêtre, rapporteuse.

3. Andere senatoren : de dames Dardenne, Dua, de heer Mahoux, de dames Sémer, Thijs en Willame-Boonen.

Zie:

Gedr. St. van de Senaat:

1-584 - 1996-1997 :

Nr. 1: Voorstel van verklaring van mevrouw de Bethune c.s.

1-657 - 1996-1997 :

Nr. 1: Voorstel van verklaring van mevrouw de Bethune c.s.

1-743 - 1997-1998 :

Nr. 1: Wetsvoorstel van mevrouw Lizin c.s.

1-959 - 1997-1998 :

Nr. 1: Wetsvoorstel van mevrouw Dua c.s.

1-1096 - 1997-1998 :

Nr. 1: Voorstel van resolutie van mevrouw de Bethune c.s.

1-1116 - 1998-1999 :

Nr. 1: Voorstel tot wijziging van het Reglement van de Senaat van mevrouw de Bethune c.s.

1-1113 - 1998-1999 :

Nr. 1: Wetsvoorstel van de dames Thijs en Lizin.

1-639 - 1996-1997 :

Nr. 1: Wetsvoorstel van de heer Nothomb en mevrouw Milquet.

1-639 - 1998-1999 :

Nr. 2: Amendement.

1-649 - 1996-1997 :

Nr. 1: Wetsvoorstel van de heer Nothomb en mevrouw Milquet.

1-649 - 1998-1999 :

Nr. 2: Amendement.

1-650 - 1996-1997 :

Nr. 1: Wetsvoorstel van de heer Nothomb en mevrouw Milquet.

1-650 - 1998-1999 :

Nr. 2: Amendement.

1-1150 - 1998-1999 :

Nr. 1: Wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s.

1-1154 - 1998-1999 :

Nr. 1: Wetsvoorstel van mevrouw Delcourt-Pêtre.

SOMMAIRE

	Pages
I. Introduction	7
II. Exposés introductifs et discussion des propositions	10
II.1. Propositions de déclaration de révision de certains articles de la Constitution	10
Proposition de déclaration de révision de l'article 10 de la Constitution, en vue d'y insérer des dispositions nouvelles relatives au droit des femmes et des hommes à l'égalité (doc. Sénat, n° 1-584/1)	10
— Exposé introductif de l'auteur principal	10
— Discussion	11
Proposition de déclaration de révision des articles 99 et 104 de la Constitution en vue d'insérer des dispositions nouvelles relatives à l'égalité de représentation des femmes et des hommes (doc. Sénat, n° 1-657/1)	13
— Exposé introductif de l'auteur principal	13
— Discussion	14
II.2. Propositions comprenant des mesures d'action positive	16
II.2.1. Propositions qui visent à favoriser l'égalité des chances entre les hommes et les femmes lors de la formation des listes de candidats	16
Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des scrutins électoraux (doc. Sénat, n° 1-743/1)	16
— Exposé introductif de l'auteur principal	16
Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des élections (doc. Sénat, n° 1-959/1)	17
— Exposé introductif de l'auteur principal	17
Proposition de loi favorisant la parité entre les femmes et les hommes lors des élections (doc. Sénat, n° 1-1154/1)	18
— Exposé introductif de l'auteur	18
Discussion des trois propositions	18
II.2.2. Proposition relative à la cooptation au Sénat	28
Proposition de loi modifiant l'article 220 du Code électoral (doc. Sénat, n° 1-1113/1)	28

INHOUD

	Blz.
I. Inleiding	7
II. Inleidende uiteenzettingen en bespreking van de voorstellen	10
II.1. Voorstellen van verklaring tot herziening van bepaalde artikelen van de Grondwet	10
Voorstel van verklaring tot herziening van artikel 10 van de Grondwet, om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende het recht op gelijkheid van vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-584/1)	10
— Inleidende uiteenzetting door de hoofdindieners	10
— Bespreking	11
Voorstel van verklaring tot herziening van de artikelen 99 en 104 van de Grondwet om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende de gelijke vertegenwoordiging van vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-657/1)	13
— Inleidende uiteenzetting door de hoofdindieners	13
— Bespreking	14
II.2. Voorstellen die positieve actiemaatregelen bevatten	16
II.2.1. Voorstellen die de gelijke kansen tussen vrouwen en mannen willen bevorderen bij de vorming van de verkiezingslijsten	16
Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-743/1)	16
— Inleidende uiteenzetting door de hoofdindieners	16
Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-959/1)	17
— Inleidende uiteenzetting door de hoofdindieners	17
Wetsvoorstel ter bevordering van de evenredige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-1154/1)	18
— Inleidende uiteenzetting door de indieners	18
Bespreking van de drie voorstellen	18
II.2.2. Voorstel betreffende de coöptatie in de Senaat	28
Wetsvoorstel tot wijziging van artikel 220 van het Kieswetboek (Stuk Senaat, nr. 1-1113/1)	28

— Exposé introductif de l'une des auteurs	28	— Inleidende uiteenzetting door één van de indieners	28
— Discussion	29	— Bespreking	29
II.3. Proposition de modification du Règlement du Sénat	32	II.3. Voorstellen tot wijziging van het Reglement van de Senaat	32
Proposition modifiant le Règlement du Sénat en vue de l'égalité des chances entre les femmes et les hommes (doc. Sénat, n° 1-1116/1)	32	Voorstel tot wijziging van het Reglement van de Senaat met het oog op gelijke kansen voor vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-1116/1)	32
— Exposé introductif de l'auteur principal	32	— Inleidende uiteenzetting door de hoofdindieners	32
— Discussion	32	— Bespreking	32
Proposition instaurant un congé de maternité ou d'adoption pour les sénatrices	34	Voorstel betreffende een regeling bij moederschap en adoptie voor senatoren	34
II.4. Propositions modifiant le système électoral actuel pour en faire un système électoral plus neutre par rapport au sexe	40	II.4. Voorstellen tot wijziging van het huidige kiesstelsel met het oog op een meer «gender-neutraal» kiessysteem	40
Proposition de loi modifiant le Code électoral, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants aux élections législatives (doc. Sénat, n° 1-639/1)	40	Wetsvoorstel tot wijziging van het Kieswetboek met het oog op de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de parlementsverkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-639/1)	40
Proposition de loi modifiant la loi ordinaire du 16 juillet 1993 visant à achever la structure fédérale de l'État, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants aux élections pour les Parlements wallon et flamand (doc. Sénat, n° 1-649/1)	40	Wetsvoorstel tot wijziging van de gewone wet van 16 juli 1993 ter vervollediging van de federale Staatsstructuur, met het oog op de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de verkiezingen van het Vlaamse en het Waalse Parlement (Stuk Senaat, nr. 1-649/1)	40
Proposition de loi modifiant la loi du 12 janvier 1989 réglant les modalités de l'élection du Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants (doc. Sénat, n° 1-650/1)	41	Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 12 januari 1989 tot regeling van de wijze waarop de Brusselse Hoofdstedelijke Raad wordt verkozen, met het oog op de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers (Stuk Senaat, nr. 1-650/1)	41
Proposition de loi neutralisant le vote de liste et supprimant la distinction entre candidats titulaires et candidats suppléants lors des élections législatives (doc. Sénat, n° 1-1150/1)	41	Wetsvoorstel tot neutralisering van de lijststem en opheffing van het onderscheid tussen kandidaat-titularissen en kandidaat-opvolgers bij de parlementsverkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-1150/1)	41
— Exposé introductif de l'auteur de la proposition de loi n° 1-1150/1	41	— Inleidende uiteenzetting door de indiener van wetsvoorstel nr. 1-1150/1	41
— Discussion	41	— Bespreking	41
II.5. Proposition de résolution relative à l'égalité entre les femmes et les hommes en ce qui concerne la participation à la prise de décision politique	46	II.5. Voorstel van resolutie betreffende gelijke deelname van vrouwen en mannen aan de politieke besluitvorming	46
Proposition de résolution visant à réaliser une politique globale et intégrée dans le domaine de l'égalité des femmes et des hommes en ce qui concerne leur participation à la prise de décision politique (doc. Sénat, n° 1-1096/1)	46	Voorstel van resolutie inzake een globaal en geïntegreerd beleid inzake gelijke deelname van vrouwen en mannen aan de politieke besluitvorming (Stuk Senaat, nr. 1-1096/1)	46
— Exposé introductif de l'auteur principal	46	— Inleidende uiteenzetting door de hoofdindieners	46
— Discussion	48	— Bespreking	48

III. Avis sur les propositions	49	III. Advies over de voorstellen	49
III.1. Propositions de déclaration de révision de certains articles de la Constitution	49	III.1. Voorstellen van verklaring tot herziening van bepaalde artikelen van de Grondwet	49
Proposition de déclaration de révision de l'article 10 de la Constitution, en vue d'y insérer des dispositions nouvelles relatives au droit des femmes et des hommes à l'égalité (doc. Sénat, n° 1-584/1)	49	Voorstel van verklaring tot herziening van artikel 10 van de Grondwet, om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende het recht op gelijkheid van vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-584/1)	49
Proposition de déclaration de révision des articles 99 et 104 de la Constitution en vue d'insérer des dispositions nouvelles relatives à l'égalité de représentation des femmes et des hommes (doc. Sénat, n° 1-657/1)	49	Voorstel van verklaring tot herziening van de artikelen 99 en 104 van de Grondwet om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende de gelijke vertegenwoordiging van vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-657/1)	49
III.2. Propositions contenant des mesures d'action positives	50	III.2. Voorstellen die positieve actiemaatregelen bevatten	50
III.2.1. Propositions qui visent à favoriser l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors de la formation des listes de candidats	50	III.2.1. Voorstellen die de gelijke kansen tussen vrouwen en mannen willen bevorderen bij de vorming van de verkiezingslijsten	50
Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des scrutins électoraux (doc. Sénat, n° 1-743/1)	50	Wetvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-743/1)	50
Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des élections (doc. Sénat, n° 1-959/1)	50	Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-959/1)	50
Proposition de loi favorisant la parité entre les femmes et les hommes lors des élections (doc. Sénat, n° 1-1154/1)	50	Wetsvoorstel ter bevordering van de evenredige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-1154/1)	50
III.2.2. Proposition relative à la cooptation au Sénat	52	III.2.2. Voorstel betreffende de coöptatie in de Senaat	52
Proposition de loi modifiant l'article 220 du Code électoral (doc. Sénat, n° 1-1113/1)	52	Wetsvoorstel tot wijziging van artikel 220 van het Kieswetboek (Stuk Senaat, nr. 1-1113/1)	52
III.3. Propositions de modification du Règlement du Sénat	53	III.3. Voorstellen tot wijziging van het Reglement van de Senaat	53
Proposition modifiant le Règlement du Sénat en vue de l'égalité des chances entre les femmes et les hommes (doc. Sénat, n° 1-1116/1)	53	Voorstel tot wijziging van het Reglement van de Senaat met het oog op gelijke kansen voor vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-1116/1)	53
Proposition instaurant une réglementation en cas de maternité et d'adoption	53	Voorstel betreffende een regeling bij moederschap en adoptie	53
III.4. Propositions modifiant le système électoral actuel pour en faire un système électoral plus « neutre par rapport au sexe »	54	III.4. Voorstellen tot wijziging van het huidige kiesstelsel met het oog op een meer « gender-neutraal » kiessysteem	54
Propositions de loi modifiant le Code électoral, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants aux élections législatives (doc. Sénat, n° 1-639/1)	54	Wetsvoorstel tot wijziging van het Kieswetboek met het oog op de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de parlementsverkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-639/1)	54
Proposition de loi modifiant la loi ordinaire du 16 juillet 1993 visant à achever la structure fédérale de l'État, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants aux élections pour les Parlements wallon et flamand (doc. Sénat, n° 1-649/1)	54	Wetsvoorstel tot wijziging van de gewone wet van 16 juli 1993 ter vervollediging van de federale Staatsstructuur, met het oog op de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de verkiezingen van het Vlaamse en het Waalse Parlement (Stuk Senaat, nr. 1-649/1)	54

Proposition de loi modifiant la loi du 12 janvier 1989 réglant les modalités de l'élection du Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants (doc. Sénat, n° 1-650/1)	54	Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 12 januari 1989 tot regeling van de wijze waarop de Brusselse Hoofdstedelijke Raad wordt verkozen, met het oog op de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers (Stuk Senaat, nr. 1-650/1)	54
Proposition de loi neutralisant le vote de liste et supprimant la distinction entre candidats titulaires et candidats suppléants lors des élections législatives (doc. Sénat, n° 1-1150/1)	54	Wetsvoorstel tot neutralisering van de lijststem en opheffing van het onderscheid tussen kandidaat-titularissen en kandidaat-opvolgers bij de parlementsverkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-1150/1)	54
III.5. Proposition de résolution relative à l'égalité des femmes et des hommes en ce qui concerne leur participation à la prise de décision politique	56	III.5. Voorstel van resolutie betreffende gelijke deelname van vrouwen en mannen aan de politieke besluitvorming	56
Proposition de résolution visant à réaliser une politique globale et intégrée dans le domaine de l'égalité des femmes et des hommes en ce qui concerne leur participation à la prise de décision politique (doc. Sénat, n° 1-1096/1)	56	Voorstel van resolutie inzake een globaal en geïntegreerd beleid inzake gelijke deelname van vrouwen en mannen aan de politieke besluitvorming (Stuk Senaat, nr. 1-1096/1)	56
Annexes	57	Bijlagen	57
1. Rapport de l'audition du 2 décembre 1998 de Mme I. Pelssers, représentante de la ministre M. Smet, chargée de la politique d'égalité des chances, et de Mme P. Meier, <i>Centrum voor Politicologie, Vrije Universiteit Brussel</i>	57	1. Verslag van de hoorzitting van 2 december 1998 met mevrouw I. Pelssers, vertegenwoordigster van minister M. Smet, bevoegd voor het gelijkheidskansenbeleid, en met mevrouw P. Meier, <i>Centrum voor Politicologie, Vrije Universiteit Brussel</i>	57
2. Aperçu de la composition des gouvernements des États membres de l'Union européenne	70	2. Overzicht samenstelling regeringen in de Europese Unie-lidstaten	70
3. Tableau établissant une comparaison entre les trois propositions de loi relatives aux listes de candidats	71	3. Vergelijkende tabel van de drie wetsvoorstellen met betrekking tot de verkiezingslijsten	71

I. INTRODUCTION

Le 50e anniversaire du droit de vote des femmes a permis de rappeler les évolutions politiques qui ont abouti enfin à la loi du 27 mars 1948 organisant le suffrage universel pur et simple.

Mais cet anniversaire ne pourrait être seulement une commémoration. Il a donné l'occasion à toutes celles et à tous ceux qui sont préoccupés du fonctionnement démocratique de l'État de faire le point des avancées, mais aussi des freins à la participation des femmes à la décision politique.

Au cours des 50 dernières années, les femmes ont réussi des avancées incontournables sur le terrain du travail professionnel, tout en continuant à porter les autres sphères de la vie dans lesquelles elles étaient déjà très largement impliquées: la vie familiale et affective et les activités sociales. Mais elles restent sous-représentées de manière flagrante sur le terrain de l'action politique; le cap de la présence de 10% de femmes parlementaires a seulement été franchi en Belgique lors des élections de 1995.

Il est donc urgent de préciser les objectifs à atteindre et de s'interroger sur l'efficacité des moyens mis en œuvre pour favoriser une représentation politique des femmes qui corresponde au fait qu'elles représentent avec les hommes la dualité fondamentale du genre humain.

Cette reconnaissance de la dualité du genre humain a conduit à la notion de parité, considérée comme un objectif politique à atteindre dans toutes les instances de décision politique.

Cette notion apporte une vision sexuée au caractère universel du droit à l'égalité. Ce faisant, elle contribue à une meilleure approche du fonctionnement démocratique de l'État. On peut en effet supposer qu'une représentation plus équilibrée des femmes et des hommes aboutisse à des décisions politiques tenant mieux compte de l'ensemble des besoins de la population, et de ce fait, plus équilibrées et plus justes.

Les pays scandinaves semblent avoir mieux réussi que d'autres pays européens cette représentation équilibrée.

Deux éléments y ont certainement contribué.

D'une part, un système d'accueil des enfants et d'infrastructures sociales très développé, et d'autre part, un système de quotas pratiqué volontairement par les partis politiques.

Plusieurs démarches sont certainement à promouvoir en même temps. Le travail d'éducation perma-

I. INLEIDING

Ter gelegenheid van de 50e verjaardag van het stemrecht voor vrouwen is er nogmaals aan herinnerd: de invoering van het algemeen enkelvoudig kiesrecht voor iedereen bij de wet van 27 maart 1948 was het eindresultaat van een lange politieke evolutie.

Voor wie begaan is met de democratische werking van de Staat, moet deze verjaardag echter meer zijn dan een gewone herdenking: men kan zich verheugen over de vooruitgang die intussen is geboekt, maar men moet ook vaststellen dat de deelname van vrouwen aan de politieke besluitvorming lang niet altijd van een leien dakje loopt.

De afgelopen vijftig jaar hebben vrouwen zich ontegensprekelijk doen gelden in het beroepsleven, zonder daarom de sleutelrol op te geven die ze op andere terreinen altijd al hebben gespeeld, onder meer in het gezin, het gevoelsleven en de sociale activiteiten. Op politiek vlak blijven ze echter schromelijk ondervertegenwoordigd: de drempel van de 10% vrouwelijke parlementsleden werd in België pas overschreden bij de verkiezingen van 1995.

De doelstellingen die men wil bereiken, moeten dan ook dringend herbekeken worden. Bovendien kan men zich afvragen of de huidige maatregelen om vrouwen die samen met de mannen de helft van de mensheid vormen, in de politiek de plaats te geven die hen toekomt, wel zo doeltreffend zijn geweest.

Het begrip pariteit vertolkt de idee dat de mensheid uit twee gelijkwaardige helften bestaat, en is een doelstelling geworden die men op alle niveaus van de politieke besluitvorming wil bereiken.

Het universele karakter van het recht op gelijkheid wordt met dit begrip opnieuw geïnterpreteerd op basis van het geslacht, wat dan weer leidt tot een beter beleid inzake de democratische werking van de Staat. Een meer evenwichtige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen zal immers leiden tot politieke besluiten die, meer dan in het verleden, rekening houden met de noden van heel de bevolking, met andere woorden tot besluiten die evenwichtiger en rechtvaardiger zijn.

Op het vlak van evenredige vertegenwoordiging geven de Scandinavische landen de andere Europese landen het nakijken.

Twee elementen hebben hier ongetwijfeld een rol gespeeld.

Enerzijds zijn de kinderopvang en de sociale infrastructuur veel beter ontwikkeld, anderzijds hebben de politieke partijen vrijwillig een quotasysteem ingevoerd.

Men zal op meerdere terreinen tegelijkertijd moeten werken. Er is nood aan permanente vorming

nente, de mobilisation au sein de la vie associative est indispensable pour convaincre les femmes et les hommes de l'importance de la parité.

Toutefois, des dispositions réglementaires et législatives peuvent jouer un rôle déterminant dans l'accession des femmes à la décision politique.

Le Comité d'avis pour l'égalité des hommes et des femmes a décidé de faire un inventaire et une analyse des dispositions qui seraient à prendre pour soutenir l'engagement des femmes désireuses de s'investir dans un engagement politique.

Le Comité d'avis a examiné les propositions ci-après au cours de ses réunions des 14 et 21 octobre, 10, 17, 24 et 25 novembre, 1er, 8, 15, et 16 décembre 1998 :

— *Proposition de déclaration de révision de l'article 10 de la Constitution, en vue d'y insérer des dispositions nouvelles relatives au droit des femmes et des hommes à l'égalité (doc. Sénat n° 1-584/1)*

— *Proposition de déclaration de révision des articles 99 et 104 de la Constitution en vue d'insérer des dispositions nouvelles relatives à l'égalité de représentation des femmes et de hommes (doc. Sénat n° 1-657/1)*

— *Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des scrutins électoraux (doc. Sénat n° 1-743/1)*

— *Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des élections (doc. Sénat n° 1-959/1)*

— *Proposition de loi favorisant la parité entre les femmes et les hommes lors des élections (doc. Sénat, n° 1-1154/1)*

— *Proposition de loi modifiant l'article 220 du Code électoral (doc. Sénat, n° 1-1113/1)*

— *Proposition modifiant le Règlement du Sénat en vue de l'égalité des chances entre les femmes et les hommes (doc. Sénat, n° 1-1116/1)*

— *Proposition instaurant une réglementation en cas de maternité et d'adoption*

— *Proposition de loi modifiant le Code électoral, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants aux législatives (doc. Sénat, n° 1-639/1)*

— *Proposition de loi modifiant la loi ordinaire du 16 juillet 1993 visant à achever la structure fédérale de l'État, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et listes des suppléants aux élections pour les Parlements wallon et flamand (doc. Sénat, n° 1-649/1)*

en er moeten allerlei representatieve verenigingen worden gemobiliseerd om mannen en vrouwen te overtuigen van het belang van pariteit.

Maar ook regels en wetten zijn broodnodig wil men vrouwen meer bij de politieke besluitvorming betrekken.

Het Adviescomité voor gelijke kansen voor vrouwen en mannen heeft besloten een inventaris op te stellen en een analyse te maken van maatregelen die moeten worden genomen om vrouwen die zich politiek willen engageren, de nodige steun te verlenen.

Het Adviescomité heeft volgende voorstellen besproken op zijn vergaderingen van 14 en 21 oktober, 10, 17, 24, 25 november, 1, 8, 15 en 16 december 1998 :

— *Voorstel van verklaring tot herziening van artikel 10 van de Grondwet om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende het recht op gelijkheid van vrouwen en mannen (Stuk Senaat nr. 1-584/1)*

— *Voorstel van verklaring tot herziening van de artikelen 99 en 104 van de Grondwet om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende de gelijke vertegenwoordiging van vrouwen en mannen (Stuk Senaat nr. 1-657/1)*

— *Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat nr. 1-743/1)*

— *Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat nr. 1-959/1)*

— *Wetsvoorstel ter bevordering van de evenredige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-1154/1)*

— *Wetsvoorstel tot wijziging van artikel 220 van het Kieswetboek (Stuk Senaat, nr. 1-1113/1)*

— *Voorstel tot wijziging van het Reglement van de Senaat met het oog op gelijke kansen voor vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-1116/1)*

— *Voorstel betreffende een regeling bij moederschap en adoptie*

— *Wetsvoorstel tot wijziging van het Kieswetboek met het oog op de afschaffing van de devolutive werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de parlementsverkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-639/1)*

— *Wetsvoorstel tot wijziging van de gewone wet van 16 juli 1993 ter vervollediging van de federale staatsstructuur, met het oog op de afschaffing van de devolutive werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de verkiezingen van het Vlaamse en Waalse Parlement (Stuk Senaat, nr. 1-649/1)*

— *Proposition de loi modifiant la loi du 12 janvier 1989 réglant les modalités de l'élection du Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants (doc. Sénat, n° 1-650/1)*

— *Proposition de loi neutralisant le vote de liste et supprimant la distinction entre candidats titulaires et candidats suppléants lors des élections législatives (doc. Sénat, n° 1-1150/1)*

— *Proposition de résolution visant à réaliser une politique globale et intégrée dans le domaine de l'égalité des femmes et des hommes en ce qui concerne leur participation à la prise de décision politique (doc. Sénat, n° 1-1096/1)*

Mme. I. Pelssers, la représentante de la ministre M. Smet qui a la politique de l'égalité des chances entre hommes et femmes dans ses attributions, ainsi que Mme P. Meier, du *Centrum voor Politicologie de la Vrije Universiteit Brussel* ont été entendues lors de la réunion du 2 décembre 1998. Le compte rendu de cette audition est joint en annexe au présent rapport(1). Le Comité d'avis a décidé d'émettre un avis global sur l'ensemble des propositions.

(1) Cf. l'annexe I.

— *Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 12 januari 1989 tot regeling van de wijze waarop de Brusselse Hoofdstedelijke Raad wordt verkozen, met het oog op de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers (Stuk Senaat, nr. 1-650/1)*

— *Wetsvoorstel tot neutralisering van de lijststem en opheffing van het onderscheid tussen kandidaat-titularissen en kandidaat-opvolgers bij de parlementsverkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-1150/1)*

— *Voorstel van resolutie inzake een globaal en geïntegreerd beleid inzake gelijke deelname van vrouwen en mannen aan de politieke besluitvorming (Stuk Senaat, nr. 1-1096/1)*

Tijdens de vergadering van 2 december 1998 werd een hoorzitting gehouden met mevrouw I. Pelssers, vertegenwoordigster van minister M. Smet, bevoegd voor het gelijkemansbeleid voor vrouwen en mannen en mevrouw P. Meier, Centrum voor Politicologie van de Vrije Universiteit Brussel. Het verslag van deze hoorzitting wordt als bijlage(1) opgenomen. Het Adviescomité heeft besloten één globaal advies uit te brengen over alle voorstellen.

(1) Zie bijlage I.

II. EXPOSÉS INTRODUCTIFS ET DISCUSSION DES PROPOSITIONS

II.1. PROPOSITIONS DE DÉCLARATION DE RÉVISION DE CERTAINS ARTICLES DE LA CONSTITUTION

Proposition de déclaration de révision de l'article 10 de la Constitution, en vue d'y insérer des dispositions nouvelles relatives au droit des femmes et des hommes à l'égalité (doc. Sénat n° 1-584/1)

Exposé introductif de l'auteur principal

L'objet de la proposition est d'inscrire l'article 10 de la Constitution sur la liste des articles à soumettre à révision. L'auteur principal souligne que sa proposition de déclaration de révision de l'article 10 de la Constitution en vue d'y insérer des dispositions nouvelles relatives au droit des femmes et des hommes à l'égalité a été cosignée par plusieurs membres du comité d'avis. L'auteur principal renvoie aux développements de sa proposition, dont l'objectif est d'insérer à l'article 10 de la Constitution des dispositions nouvelles relatives à l'égalité des femmes et des hommes. En d'autres termes, elle vise à inscrire dans la Constitution le principe de l'égalité hommes-femmes. À l'appui de cette proposition, elle renvoie à la convention de l'ONU du 18 décembre 1979 sur l'élimination de toute forme de discrimination envers les femmes. L'article 2, a), de cette convention demande explicitement aux États parties à la convention d'«inscrire dans leur constitution nationale ou toute autre disposition législative appropriée le principe de l'égalité des hommes et des femmes, si ce n'est déjà fait». La Belgique a signé et ratifié cette convention de l'ONU en 1985, mais, jusqu'à présent, elle a omis d'inscrire dans la Constitution le principe de l'égalité des hommes et des femmes. L'auteur précise qu'elle plaide pour l'inscription de l'article 10 de la Constitution sur la liste des articles à soumettre à révision, parce que la Belgique doit suivre l'évolution sociale et la forte tendance traduit explicitement le nouveau partenariat entre hommes et femmes dans les textes de base qui régissent la collectivité. Elle s'inscrit également dans le cadre de la conception actuelle de la Constitution, selon laquelle celle-ci doit comporter seulement des dispositions absolument obligatoires et définir une série de valeurs fondamentales comme le principe de l'égalité entre hommes et femmes. Ces valeurs fondamentales sont alors l'expression proactive de la société vers laquelle nous tendons. L'auteur renvoie en outre aux constitutions d'autres pays et à d'autres dispositions internationales dans lesquelles figure déjà un tel principe d'égalité, comme celles de

II. INLEIDENDE UITEENZETTINGEN EN BESPREKING VAN DE VOORSTELLEN

II.1. VOORSTELLEN VAN VERKLARING TOT HERZIENING VAN BEPAALDE ARTIKELLEN VAN DE GRONDWET

Voorstel van verklaring tot herziening van artikel 10 van de Grondwet, om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende het recht op gelijkheid van vrouwen en mannen (Stuk Senaat nr. 1-584/1)

Inleidende uiteenzetting door de hoofdindieners

De bedoeling van het voorstel is om artikel 10 van de Grondwet op te nemen in de lijst van de voor herziening vatbaar te verklaren artikelen. De hoofdindieners wijst er op dat haar voorstel van verklaring tot herziening van artikel 10 van de Grondwet, om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende het recht op gelijkheid van vrouwen en mannen door verscheidene leden van het Adviescomité medeondertekend is. Zij verwijst naar de memorie van toelichting bij haar voorstel. De bedoeling is om nieuwe bepalingen in te voegen in artikel 10 van de Grondwet betreffende de gelijkheid van vrouwen en mannen. De idee is met andere woorden om het gelijkheidsbeginsel man-vrouw in de Grondwet in te schrijven. Als motivering voor dit voorstel wordt verwezen naar het UNO-Verdrag van 18 december 1979 inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen. In artikel 2, a), van dit verdrag wordt uitdrukkelijk aan de staten die partij zijn bij dit verdrag gevraagd om «het beginsel van gelijkheid van mannen en vrouwen in de nationale grondwet of in een andere geëigende wetgeving op te nemen, indien dit nog niet is gebeurd». België heeft dit UNO-verdrag ondertekend en geratificeerd in 1985 maar heeft tot nu toe nagelaten om het beginsel van gelijkheid van mannen en vrouwen in de Grondwet op te nemen. De auteur verduidelijkt dat de argumentatie om artikel 10 van de Grondwet op te nemen in de lijst van de voor herziening vatbaar te verklaren artikelen is dat België de maatschappelijke evolutie en de grote trend die zich aftekent om het nieuwe partnerschap tussen mannen en vrouwen ook expliciet binnen de basisteksten van de samenleving te willen vertalen, moet volgen. Het kadert ook binnen een actuele visie op de Grondwet, namelijk in welke mate deze Grondwet niet enkel onmiddellijk afdwingbare bepalingen bevat maar ook een aantal grondwaarden — zoals het gelijkheidsbeginsel tussen mannen en vrouwen. Deze grondwaarden zijn dan de proactieve verwoording voor de samenleving waarnaar men streeft. De auteur verwijst tevens naar de grondwetten van andere

la plupart des conventions ONU et l'article 13 du traité instituant la Communauté européenne.

La proposition en discussion vise à ce que la Belgique ne se laisse pas distancer par rapport à ce qui constitue une tendance internationale.

Discussion

Une sénatrice reconnaît que la proposition ne fait que déclarer l'article 10 de la Constitution soumis à révision, ce qui signifie que le débat sur le fond interviendra ultérieurement. Elle appuie en tout cas la déclaration de révision de l'article 10 de la Constitution.

La présidente ajoute que cette proposition doit également s'inscrire dans le cadre des initiatives qui accompagnent le 50e anniversaire de la Déclaration universelle des droits de l'homme et des libertés fondamentales.

La présidente signale également qu'une proposition du « Vrouwen Overlegkomitee » (VOK) circule, visant à inscrire l'article 11 de la Constitution sur la liste des articles soumis à révision et à insérer, au cours de la prochaine législature, un article 11*bis*, libellé comme suit :

« Le droit fondamental à l'égalité des femmes et des hommes est garanti dans tous les domaines de la vie sociale. Le gouvernement et les pouvoirs publics doivent prendre des mesures visant à réaliser l'égalité des statuts sur une base paritaire entre les femmes et les hommes dans toutes les institutions publiques élues. »

Une sénatrice rappelle que le VOK a soumis ce point à la discussion le 11 novembre 1998, date de la journée des femmes. Le VOK propose d'inscrire dans la Constitution qu'il faut une égale représentation des hommes et des femmes au sein des parlements, ce qui pourrait avoir pour conséquence concrète l'obligation de voter sur deux listes de candidats distinctes. Elle rappelle que lors de la journée des femmes, tous les partis politiques se sont opposés à cette suggestion. Elle ignore s'il s'agit là de l'objectif concret du VOK ou si celui-ci préconise une définition plus vague. En tout cas, la proposition du VOK concernant les listes de candidats distinctes ne fait l'objet d'aucun consensus politique.

La présidente précise que l'inscription de la parité dans la Constitution ne doit pas automatiquement signifier qu'il faut recourir à des listes doubles de candidats. Certains pays (par exemple la France et le Portugal) ont inscrit dans la Constitution la parité entre hommes et femmes sans que cela ait été matérialisé par des listes doubles.

landen of naar andere internationale bepalingen waar een dergelijk gelijkheidsbeginsel wel is opgenomen: bijvoorbeeld de meeste UNO-verdragen, artikel 13 van het VEG.

Dit voorstel wil België ervoor hoeden achterop te hinken op wat een internationale trend is.

Bespreking

Een senator erkent dat het voorstel slechts een in herzieningstelling is van artikel 10 van de Grondwet en dat dit betekent dat het debat ten gronde pas later zal worden gevoerd. Zij steunt in elk geval de in herzieningstelling van artikel 10 van de Grondwet.

De voorzitter voegt eraan toe dat dit voorstel ook moet gekaderd worden in de initiatieven rond de 50e verjaardag van de Universele Verklaring van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden.

De voorzitter wijst er tevens op dat er een voorstel circuleert van het Vrouwen Overlegkomitee (VOK) om artikel 11 van de Grondwet op te nemen in de lijst van de voor herziening vatbaar te verklaren artikelen van de Grondwet en tijdens de volgende legislatuur een artikel 11*bis* in te schrijven, luidend als volgt :

« Het fundamentele recht op gelijkheid van vrouwen en mannen wordt gewaarborgd in alle domeinen van het maatschappelijk leven. De regering en de overheid dienen maatregelen te nemen om een gelijk statuut, op paritaire basis, van vrouwen en mannen in alle openbare verkozen instellingen te verwezenlijken. »

Een senator herinnert zich dat het VOK op de Vrouwendag van 11 november 1998 dit punt ter discussie heeft gesteld. Het VOK stelt voor in de Grondwet in te schrijven dat er een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen moet zijn in de parlementen en dit zou als concreet gevolg hebben dat op twee aparte kieslijsten moet worden gestemd. Zij herinnert zich dat op de Vrouwendag alle politieke partijen zich tegen deze piste hebben verzet. Zij weet niet of dit concreet bedoeld wordt of dat het VOK een meer vage omschrijving voorstaat. Over het voorstel van het VOK met betrekking tot de aparte kieslijsten is er in elk geval politiek geen consensus te vinden.

De voorzitter verduidelijkt dat het inschrijven van de pariteit in de Grondwet niet automatisch hoeft te betekenen dat men met dubbele verkiezingslijsten moet werken. Sommige landen (bijvoorbeeld Frankrijk en Portugal) hebben de pariteit tussen mannen en vrouwen in de Grondwet ingeschreven zonder dat dit werd gematerialiseerd via de dubbele verkiezingslijsten.

Une membre souligne que l'idée de recourir à des listes doubles ne sera jamais acceptée. Elle considère que l'on a déjà obtenu pas mal de choses grâce aux quotas actuels sur les listes de candidats.

Un sénateur rappelle que le 24 novembre 1998, un colloque a été organisé au Parlement flamand concernant la représentation des femmes dans les différents parlements en Europe. Ce colloque fait l'objet d'un rapport qui sera publié sous la forme d'annales.

La présidente signale qu'en fait, il faut situer cette problématique dans un cadre plus large que celui de l'Europe. En effet, à l'heure actuelle, les expériences les plus intéressantes ont lieu dans des pays comme l'Ouganda, l'Inde, la Nouvelle-Zélande, l'Australie, le Venezuela, l'Afrique du Sud. Ces expériences s'y inscrivent dans un processus global de démocratisation. La dimension hommes-femmes est intégrée à part entière dans ces processus.

Le sénateur précise que l'Écosse constitue quand même sous cet angle un cas intéressant, parce qu'on y part sur la base d'un parlement nouveau. À cet égard, la Belgique a laissé passer une occasion importante lors de la dernière réforme de l'État.

Un membre explique qu'il y a d'abord le problème de la discussion autour du mot «parité». Faut-il éventuellement parler de «répartition équilibrée»? Mais elle est d'accord pour dire qu'on ne peut rien faire sans parler de parité.

Elle ne laisserait donc pas tomber le mot «paritaire». Elle dirait que le comité d'avis s'est penché sur cette question, mais que le débat n'est pas encore clos et que le débat sur la parité sera repris à l'occasion de la discussion de la révision de l'article de la Constitution proposé.

Pour le reste, on peut parler de «représentation égale». Il faut seulement mentionner clairement dans un paragraphe qu'il y a eu un débat au sujet de la parité, mais qu'il n'est certainement pas terminé.

La présidente estime que la parité est un thème qui s'impose, que ce thème est aujourd'hui mûr sur le plan social et que ce débat sur la parité devra avoir lieu au Parlement au cours de la prochaine législature. Elle propose donc de dire simplement que le thème doit être placé à l'ordre du jour.

Ainsi, on pourra, en Belgique, ouvrir le débat constitutionnel comme cela a été fait par exemple en France et dans d'autres pays.

Un autre membre demande s'il faut aussi prévoir un article 11bis dans la liste des articles de la Constitution qui seront déclarés soumis à révision, car la proposition faite par le VOK (Vrouwen Overleg Komitee) consiste à insérer un article 11bis dans la Constitution.

Een lid benadrukt dat de idee om te werken met dubbele lijsten politiek nooit zal worden aanvaard. Zij is van oordeel dat men via de huidige quota op de verkiezingslijsten reeds heel wat heeft binnengehaald.

Een senator herinnert eraan dat er op 24 november 1998 een colloquium werd georganiseerd in het Vlaams Parlement over de vertegenwoordiging van vrouwen in de verschillende parlementen in Europa. Van dit colloquium wordt een verslagboek gemaakt dat onder de vorm van handelingen zal worden gepubliceerd.

De voorzitter wijst erop dat men voor deze problematiek eigenlijk ruimer moet gaan kijken dan Europa. De meest interessante experimenten gebeuren vandaag de dag immers in landen zoals bijvoorbeeld Oeganda, India, Nieuw-Zeeland, Australië, Venezuela, Zuid-Afrika. Daar zijn deze experimenten geënt op een globaal democratiseringsproces. De genderdimensie wordt in deze processen volledig geïntegreerd.

De senator verduidelijkt dat Schotland in dat opzicht toch een interessante casus is omdat men daar vertrekt met een nieuw parlement. België heeft in dit verband een belangrijke kans laten liggen bij de laatste staats hervorming.

Een lid merkt op dat de discussie eerst en vooral draait rond het woord «pariteit». Misschien moet men van «evenwichtige verdeling» spreken? Maar ze is het ermee eens dat men het begrip pariteit onmogelijk kan omzeilen.

Ze zou dus het woord «paritair» niet doen verdwijnen. Ze zou zeggen dat het Adviescomité zich daarover heeft gebogen maar dat het debat nog niet beëindigd is en dat naar aanleiding van de bespreking van de herziening van het voorgestelde Grondwetsartikel het debat over de pariteit hervat kan worden.

Voor het overige kan men over «gelijke vertegenwoordiging» spreken. Men moet wel duidelijk vermelden dat er over de pariteit gedebatteerd is, maar dat de discussie niet is afgesloten.

De voorzitter is van oordeel dat de pariteit een thema is dat zich opdringt, dat vandaag maatschappelijk rijp is en dat dit debat over de pariteit tijdens de volgende legislatuur plaats moet hebben in het Parlement. Ze stelt dus voor gewoon te zeggen dat het thema op het agenda moet staan.

Op die manier kan men in België een debat voeren over de Grondwet, zoals dat bijvoorbeeld in Frankrijk en in andere landen is gebeurd.

Een lid vraagt zich af of men in de lijst van Grondwetsartikelen die voor herziening vatbaar zouden worden verklaard, een artikel 11bis moet opnemen, zoals het VOK (Vrouwen Overleg Komitee) voorstelt.

La présidente répond qu'elle ne peut pas se prononcer sur le plan technique mais qu'il faudra vérifier. Elle ne sait d'ailleurs pas pourquoi le VOK propose un article 11bis de la Constitution.

Une sénatrice fait remarquer que cet article viendra à la suite de l'article 11, qui contient le principe de non-discrimination.

La présidente conclut qu'il faut mentionner les articles 10 et 11 de la Constitution dans la liste des articles ouverts à révision. En conclusion, on peut dire que le Comité d'avis propose d'ouvrir à révision les articles 10 et 11 de la Constitution. Il y aura donc trois thèmes: le principe d'égalité en général, le principe d'égalité dans la prise de décision et le débat sur la parité, qui doit être ouvert au Parlement s'il trouve sa place dans la Constitution. En conclusion, le Comité d'avis propose d'ouvrir à révision les articles.

Ainsi on ne préjuge pas, mais on répond au souci des mouvements féminins en Europe d'avoir ce débat au niveau parlementaire.

La plupart des membres du Comité d'avis sont d'accord pour déclarer tant l'article 10 que l'article 11 sujets à révision, en vue d'ouvrir la discussion sur l'égalité entre hommes et femmes et la démocratie paritaire en tant que principe constitutionnel.

Proposition de déclaration de révision des articles 99 et 104 de la Constitution en vue d'insérer des dispositions nouvelles relatives à l'égalité de représentation des femmes et des hommes (doc. Sénat, n° 1-657/1)

Exposé introductif de l'auteur principal

L'auteur principale précise que la proposition vise à déclarer les articles 99 et 104 de la Constitution soumis à révision. L'article 99 de la Constitution concerne la composition du Conseil des ministres et l'article 104 de celle-ci concerne les secrétaires d'État.

L'objectif est de prévoir une représentation égale des femmes et des hommes au sein du gouvernement fédéral et au niveau des secrétaires d'État. Les motifs qui sous-tendent cette proposition résultent en premier lieu des faits: les développements (doc. Sénat, n° 1-657/1, pp. 4-5) donnent un aperçu historique du nombre de femmes ministres au niveau fédéral, ainsi que des portefeuilles qu'elles ont détenus. Les faits ne trompent pas: la représentation effective est très faible.

En outre, cet aperçu historique nous apprend qu'il existe un phénomène de «goulet d'étranglement», en

De voorzitter antwoordt dat men zou moeten nagaan of dit technisch kan. Ze weet trouwens niet waarom het VOK voorstelt een artikel 11bis in de Grondwet op te nemen.

Een senator merkt op dat dit artikel zal volgen op artikel 11, dat het non-discriminatiebeginsel uitsluit.

De voorzitter besluit dat de artikelen 10 en 11 van de Grondwet moeten worden opgenomen in de lijst van artikelen die vatbaar zijn voor herziening, en dat het Adviescomité een voorstel in die zin zal formuleren. Drie onderwerpen zullen aangekaart worden: het gelijkheidsbeginsel in het algemeen, het gelijkheidsbeginsel in de besluitvorming en het debat over de pariteit dat gevoerd moet worden in het Parlement met de vraag of dit begrip op zijn plaats is in de Grondwet. Tot slot stelt het Adviescomité voor de bovenvermelde artikelen vatbaar te verklaren voor herziening.

Zo loopt men niet vooruit op de feiten, maar komt men wel tegemoet aan de eisen van de vrouwenbewegingen in Europa, die dit debat op parlementair niveau gevoerd willen zien.

De meeste leden van het Adviescomité gaan ermee akkoord zowel artikel 10 als artikel 11 voor herziening vatbaar te verklaren om de discussie over gelijkheid tussen mannen en vrouwen en de paritaire democratie als grondwettelijk beginsel te openen.

Voorstel van verklaring tot herziening van de artikelen 99 en 104 van de Grondwet om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende de gelijke vertegenwoordiging van vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-657/1)

Inleidende uiteenzetting door de hoofdindieners

De hoofdindieners verduidelijkt dat het voorstel een verklaring tot herziening van de artikelen 99 en 104 van de Grondwet viseert. Artikel 99 van de Grondwet heeft betrekking op de samenstelling van de Minister-raad en artikel 104 van de Grondwet betreft de staatssecretarissen.

De bedoeling is om een gelijke deelname van vrouwen en mannen te voorzien binnen de federale regering en binnen de groep van de staatssecretarissen. De motieven voor dit voorstel zijn ten eerste de feiten: in de memorie van toelichting (Stuk Senaat, nr. 1-657/1, blz. 4-5) wordt een historisch overzicht gegeven van het aantal vrouwelijke ministers op federaal niveau met hun ministerportefeuilles. De feiten liegen er niet om: de feitelijke vertegenwoordiging is zeer laag.

Bovendien leert dit historisch overzicht ook dat er een «flessenhals»-fenomeen bestaat, met name dat de

ce sens que l'accroissement du nombre de mandats électifs ne se traduit pas véritablement par des mandats exécutifs; c'est la raison pour laquelle une mesure spécifique s'impose. Troisième argument: au cours de la législature précédente, on a déjà pris des mesures législatives en vue de favoriser la présence d'un plus grand nombre de femmes sur les listes de candidats, pour assurer un meilleur équilibre entre hommes et femmes en ce qui concerne le nombre de mandats électifs.

L'auteur suggère, dès lors, de prendre aussi de telles mesures au niveau exécutif. La réalisation d'un meilleur équilibre entre le nombre de ministres et de secrétaires d'État masculins et féminins pourrait en outre être considérée comme l'expression d'une nouvelle approche politique et d'une véritable démocratie.

Discussion

La présidente précise que la proposition vise à déclarer les articles 99 et 104 de la Constitution soumis à révision, en vue d'y inscrire la parité en ce qui concerne la représentation basée sur le sexe au sein du gouvernement fédéral.

Une sénatrice suit le même raisonnement que pour le point précédent. Elle marque son accord sur la déclaration de révision, le débat sur le fond sera mené plus tard. Elle soutient l'idée d'ouvrir le débat sur ce thème.

Un membre souscrit à l'attitude de la préopinante. Elle n'a pas cosigné la proposition, parce qu'elle doute qu'elle soit réalisable: selon elle, la formation du gouvernement risque de devenir un casse-tête encore plus difficile à résoudre que jusqu'à présent. Elle souscrit toutefois à la déclaration de révision des articles 99 et 104 de la Constitution, parce que celle-ci ouvre le débat.

L'intervenante suivante souligne que l'on dit très souvent, et ce dans un élan de générosité, que la parité est, *de facto*, une affaire de bon sens. Or, dans la pratique, les choses s'avèrent être beaucoup plus difficiles qu'on ne pourrait l'imaginer. Elle a, dès lors, également cosigné la proposition, pour ouvrir le débat.

Une troisième intervenante souscrit à la thèse de la première intervenante. Elle considère qu'il n'est pas possible d'exiger la parité basée sur le sexe au sein du gouvernement fédéral. Elle estime qu'il serait plus utile de formuler les choses avec moins d'acuité, en revendiquant une meilleure représentation des femmes.

La sénatrice reconnaît que les collègues masculins sont peut-être réticents vis-à-vis de cette proposition. Ce qui ne signifie toutefois pas qu'il ne faut pas essayer de les convaincre. Qui plus est, il existe des exemples à l'étranger où le gouvernement est composé pari-

toename van het aantal verkozen mandaten zich niet echt vertaalt in uitvoerende mandaten; vandaar dat een specifieke maatregel zich opdringt. Het derde argument is dat men tijdens de vorige legislatuur reeds wetgevende maatregelen heeft genomen om het aantal vrouwen op verkiezingslijsten te bevorderen zodat er ook een groter evenwicht tussen mannen en vrouwen wordt bereikt wat het aantal verkozen mandaten betreft.

De auteur stelt bijgevolg voor om ook op het uitvoerend niveau dergelijke maatregelen te treffen. Het groter evenwicht tussen het aantal mannelijke en vrouwelijke ministers en staatssecretarissen zou bovendien kunnen beschouwd worden als een uiting van een nieuwe politieke aanpak en van een echte democratie.

Bespreking

De voorzitter verduidelijkt dat het voorstel de in herzieningstelling beoogt van de artikelen 99 en 104 van de Grondwet om de pariteit in te schrijven wat de vertegenwoordiging op basis van het geslacht betreft in de federale regering.

Een senator houdt dezelfde redenering aan als voor het vorige punt: zij gaat akkoord met de in herzieningstelling, het debat ten gronde zal later worden gevoerd. Zij steunt de idee om over dit thema het debat te openen.

Een lid sluit zich aan bij de houding van vorige spreker. Zij heeft het voorstel niet mee ondertekend omdat zij twijfels heeft omtrent de haalbaarheid ervan: volgens haar riskeert de vorming van de regering nog een groter puzzelwerk te worden dan nu reeds het geval is. Zij gaat evenwel wél akkoord met de in herzieningstelling van de artikelen 99 en 104 van de Grondwet omdat dit het debat opent.

Een volgend lid wijst er op dat er over het algemeen zeer vaak en genereus gesteld wordt dat de pariteit *de facto* een zaak is van het gezond verstand. In de praktijk lijkt alles toch veel moeilijker te zijn. Daarom heeft zij het voorstel mee ondertekend, namelijk ook om het debat te openen.

Een derde lid steunt de stelling van het eerste lid. Zij is van oordeel dat de eis van pariteit op basis van het geslacht in de federale regering niet realiseerbaar is. Zij meent dat het meer vruchten zou afwerpen indien de eis minder scherp zou worden geformuleerd, met name een betere vertegenwoordiging van de vrouwen.

De senator erkent dat de mannelijke collega's wellicht weigerachtig zullen staan ten opzichte van dit voorstel. Dit betekent echter niet dat men niet moet proberen hen te overtuigen. Bovendien bestaan er buitenlandse voorbeelden waar de regering paritair

tairement sur la base du sexe. L'éternel argument selon lequel l'on ne trouve pas d'éléments compétents n'est utilisé qu'à l'égard des femmes. Les hommes ne doivent jamais prouver qu'il sont compétents. Elle propose de joindre au rapport une comparaison de la composition des gouvernements dans les divers pays européens(1).

Un autre membre souligne une nouvelle fois que la proposition, qui est une simple déclaration et qui peut être modifiée, présente l'avantage de lancer le débat. Les esprits ne sont pas prêts à déjà admettre la proposition concrète, mais l'expérience nous apprend qu'ils peuvent évoluer rapidement.

Ce qui dérange le plus l'une des membres, c'est qu'il est question, dans la déclaration de révision des articles 99 et 104 de la Constitution, d'une «égalité de représentation». À son avis, l'on bloque ainsi d'emblée le débat.

La présidente rappelle à la membre que la constituante n'est pas tenue par la manière dont un précédent parlement a motivé la déclaration de révision d'un article de la Constitution. La constituante est entièrement libre de déterminer le sens dans lequel elle entend réviser un article soumis à révision. Un sénateur adhère à ce point de vue.

Il est important, selon la présidente, que les membres du Comité d'avis puissent convenir dès à présent qu'il existe un déséquilibre dans la composition du gouvernement et que l'on souhaite un débat à ce sujet. Elle préférerait, quant à elle, que l'on utilise le mot «égalité» plutôt que le mot «équilibre».

L'intervenante précédente craint qu'il soit impossible, dans ce cas, d'organiser un débat politique.

L'une des préopinantes précise qu'il faut envisager la faisabilité à divers points de vue. Elle estime que le vrai problème est non pas celui de la faisabilité politique, mais celui de la faisabilité technique, en ce sens qu'il faut se demander si la proposition ne risque pas de rendre la formation du gouvernement à peu près impossible. Seule la formation du gouvernement flamand semble ne poser aucun problème.

Un autre membre dit approuver l'idée d'ouvrir le débat, mais conteste la notion de «parité».

La membre précédente déclare qu'elle préférerait aussi que l'on utilise la notion d'«équilibre» plutôt que la notion de «parité».

Une autre membre estime toutefois qu'il faut définir précisément l'objet du débat et que celui-ci concerne bel et bien la parité.

op basis van geslacht is samengesteld. Het eeuwige argument van «we vinden geen bekwame vrouwen» wordt enkel ten aanzien van vrouwen gebruikt. Mannen moeten nooit bewijzen dat ze bekwam zijn. Zij stelt voor om aan het verslag een vergelijking toe te voegen van de samenstelling van de regeringen in de verschillende Europese landen(1).

Een ander lid onderstreept nogmaals dat het voorstel enkel een voor herziening vatbaar verklaring is. Het voordeel hiervan is dat er een debat kan worden geopend. Het is zo dat de geesten nog niet rijp zijn voor het concrete voorstel maar ervaring leert dat een evolutie in de geesten snel kan gaan.

Wat één van de vorige leden het meest stoort, is dat er in de laatste zin van het voorstel van verklaring tot herziening van de artikelen 99 en 104 van de Grondwet sprake is van «gelijke vertegenwoordiging». Dit blokkeert volgens haar het debat reeds van bij het begin.

De voorzitter herinnert het lid eraan dat de Constituante niet gebonden is aan de motivering die door een vorig parlement aan de in herzieningstelling van een grondwetsartikel wordt gegeven. De Constituante heeft de volle vrijheid om te beslissen op welke wijze een voor herziening vatbaar verklaard artikel wordt herzien. Een senator beaamt dit.

De voorzitter vindt het belangrijk dat het Adviescomité zich reeds akkoord zou kunnen verklaren over het feit dat er vandaag de dag, voor wat de samenstelling van de regering betreft, een onevenwicht bestaat en dat men hierover een debat wenst. Persoonlijk is zij voorstander van het woord «gelijkheid» eerder dan «evenwicht».

Het vorige lid vreest dat er in dat geval geen politiek debat zal kunnen plaatsvinden.

Één van de vorige leden verduidelijkt dat er verschillende vormen van «haalbaarheid» zijn. De politieke haalbaarheid is voor haar niet echt een punt maar wel de technische haalbaarheid, met andere woorden de vraag of door het voorstel de regeringsvorming niet quasi onmogelijk wordt. Enkel voor wat de vorming van de Vlaamse regering betreft, lijkt er geen probleem te zijn.

Een ander lid kan akkoord gaan met de opening van het debat maar heeft moeite met het begrip «pariteit».

Het vorige lid verklaart dat zij ook de voorkeur geeft aan het begrip «evenwicht» eerder dan aan het begrip «pariteit».

Een volgend lid is echter van oordeel dat men het debat juist moet definiëren: het debat gaat over de pariteit.

(1) Voir annexe II.

(1) Zie bijlage II.

La présidente comprend l'argument concernant la faisabilité technique. Selon elle, l'on pourrait toutefois aussi envisager les formules 60%-40%.

Elle est consciente que l'on ne peut pas nommer de demi-ministres.

La présidente déclare, pour conclure, qu'un consensus s'est dessiné au sein du Comité d'avis sur le fait qu'il faut résoudre le problème du déséquilibre dans la composition des gouvernements. Elle ajoute cependant que l'opinion publique est déjà gagnée au principe de la parité et est convaincue que la parité serait une bonne chose pour la politique et pour la démocratie.

Une membre reconnaît que l'opinion publique est favorable, mais note qu'il est encore très difficile de trouver des femmes qui soient disposées à figurer sur les listes électorales.

La présidente conteste cette affirmation: un sondage(1) organisé par le mensuel *Feeling* indique qu'un sixième des femmes de 40 ans seraient disposées à figurer sur une liste électorale.

Une membre partage l'avis de la présidente: son expérience lui a appris que les femmes sont bel et bien disposées à figurer sur les listes électorales. Elle souligne toutefois que les femmes se heurtent encore à des obstacles dans l'exercice de leur fonction politique.

Une sénatrice déclare qu'elle a constaté que, dans sa propre région, il y a plus de femmes que d'hommes qui souhaitent figurer sur les listes électorales de son parti.

II.2. PROPOSITIONS COMPRENANT DES MESURES D'ACTION POSITIVE

II.2.1. PROPOSITIONS QUI VISENT À FAVORISER L'ÉGALITÉ DES CHANCES ENTRE LES HOMMES ET LES FEMMES LORS DE LA FORMATION DES LISTES DE CANDIDATS

Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des scrutins électoraux (doc. Sénat, n° 1-743/1)

Exposé introductif de l'auteur principal

L'auteur principale de la proposition de loi explique que l'objectif de sa proposition de loi vise à réinstaurer un concept qui figurait dans la première version du projet de loi du 24 mai 1994 visant à promouvoir une répartition équilibrée des hommes et des femmes sur les listes de candidatures aux élections, dénommée ci-après la loi Smet-Tobback sur les

(1) Voir *Feeling*, n° 10/158 d'octobre 1998.

De voorzitter heeft begrip voor het argument van de technische haalbaarheid. Volgens haar zijn echter ook formules als 60%-40% in plaats van 50%-50% denkbaar.

Zij is er zich van bewust dat men niet met halve ministers kan werken.

De voorzitter concludeert dat er zich binnen het Adviescomité een consensus aftekent dat er aan het onevenwicht bij de samenstelling van de regeringen iets moet gebeuren. Zij voegt er wel aan toe dat bij de publieke opinie de pariteit reeds verworven is. De publieke opinie is ervan overtuigd dat dit een goede zaak zou zijn voor de politiek én voor de democratie.

Een lid erkent dat de publieke opinie gunstig is, maar dat het nog altijd zeer moeilijk is om vrouwen bereid te vinden om op verkiezingslijsten te staan.

De voorzitter bestrijdt deze bewering: uit een door het maandblad *Feeling* georganiseerde enquête(1), blijkt dat 1/6 van alle vrouwen van 40 jaar bereid zouden zijn om op een verkiezingslijst te gaan staan.

Een lid deelt de mening van de voorzitter: uit eigen ervaring heeft zij geleerd dat vrouwen wel bereid zijn om op verkiezingslijsten te staan. Zij beklemtoont wel dat er nog altijd belemmeringen bestaan voor vrouwen bij het uitoefenen van hun politieke functie.

Een senator stelt vast dat zij in haar regio voor haar partij meer vrouwen dan mannen bereid vindt om op verkiezingslijsten te gaan staan.

II.2. VOORSTELLEN DIE POSITIEVE ACTIEMAATREGELEN BEVATTEN

II.2.1. VOORSTELLEN DIE DE GELIJKE KANSSEN TUSSEN VROUWEN EN MANNEN WILLEN BEVORDEREN BIJ DE FORMING VAN DE VERKIEZINGSLIJSTEN

Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-743/1)

Inleidende uiteenzetting door de hoofdindieners

De hoofdindieners van het wetsvoorstel verklaart dat het voorstel tot doel heeft een concept in te voeren dat voorkwam in de eerste versie van het ontwerp van de wet van 24 mei 1994 ter bevordering van een evenwichtige verdeling van mannen en vrouwen op de kandidaten lijsten voor de verkiezingen (hierna de wet Smet-Tobback genoemd), namelijk de evenwicht-

(1) Zie *Feeling*, nr. 10/158 van oktober 1998.

quotas, c'est-à-dire la répartition équilibrée sur les listes électorales. Les articles proposés disent la même chose par rapport aux différentes institutions: conseil communaux, provinciaux, régionaux et communautaires, Chambre des représentants et Sénat. Pour tout ce qui concerne le niveau au-delà du provincial, la proposition prévoit que le premier candidat suppléant doit être du sexe opposé au premier candidat effectif. Cette règle oblige à ce que les trois premières présentations sur les listes ne soient pas du même sexe.

L'auteur principale précise que sa proposition est une reprise de la proposition de loi Smet-Tobback initiale. Sa proposition a été préparée et débattue au Conseil des femmes francophones.

L'auteur principale reconnaît que sa proposition est minimaliste. Aussi présente-t-elle l'avantage, selon l'intervenante, de pouvoir éventuellement être adoptée avant les prochaines élections législatives.

Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des élections (doc. Sénat, n° 1-959/1)

Exposé introductif de l'auteur principal

L'auteur principale explique que sa proposition vise à ce que les deux premières places de chaque liste électorale — tant pour les effectifs que pour les suppléants — soient occupées par des personnes de sexe différent. Cette proposition a déjà été déposée à l'occasion de la discussion au Parlement de la loi Smet-Tobback. L'intervenante se souvient que ces discussions ont été très animées. Si on calcule l'effet de la présente proposition sur les résultats des élections de 1995, on constate que la situation aurait été sensiblement différente pour la Chambre des représentants, par exemple: en supposant que la proposition soit appliquée de manière minimaliste (une femme à la deuxième place seulement sur les listes de tous les partis), la Chambre des représentants aurait compté automatiquement 30 % de femmes. Cette proposition peut donc contribuer fortement à accroître la participation des femmes. L'auteur principale n'est cependant pas favorable en principe au système des quotas, qu'elle considère comme le dernier recours. La représentation des femmes dans la vie politique relève avant tout de la responsabilité des partis. Il leur appartient de dresser leurs listes de manière telle que l'on aille vers une démocratie paritaire. Pareille mesure devrait en outre être temporaire dans la mesure où la pratique montre que quand les femmes ont trouvé leur place en politique, elles y restent la plupart du temps. Pour l'auteur de la proposition de loi, cette mesure peut revêtir dès lors un caractère très temporaire.

tige verdeling over de kieslijsten. De artikelen stellen voor de verschillende instellingen hetzelfde voor: de gemeenteraden, de provincieraden, de gewest- en de gemeenschapsraden, de Kamer van volksvertegenwoordigers en de Senaat. Voor alles wat het bovenprovinciale niveau betreft, is bepaald dat de eerste opvolger van een ander geslacht moet zijn dan de eerste kandidaat-titularis. Deze regel zorgt ervoor dat de eerste drie voorgedragen kandidaten op de lijsten niet uitsluitend van hetzelfde geslacht zijn.

De hoofdindienster verduidelijkt dat haar voorstel een herneming is van het oorspronkelijke voorstel van de wet Smet-Tobback. Haar voorstel werd voorbereid en onderhandeld door de Franstalige Vrouwenraad (Conseil des femmes francophones).

De hoofdindienster erkent dat haar voorstel een minimaal voorstel is. Het voordeel hiervan is dat zij het wellicht nog haalbaar acht dit voorstel goed te keuren vóór de eerstkomende parlementsverkiezingen.

Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-959/1)

Inleidende uiteenzetting door de hoofdindienster

De hoofdindienster verduidelijkt haar voorstel als volgt. Het voorstel beoogt te verplichten dat de twee eerste plaatsen van elke verkiezingslijst — zowel effectieve plaats als opvolgersplaats — worden ingenomen door personen van een verschillend geslacht. Dit voorstel werd reeds vroeger ingediend naar aanleiding van de discussie in het Parlement van de wet Smet-Tobback. De spreekster herinnert zich dat deze discussies zeer vurig waren. Berekening van het effect van dit voorstel op de verkiezingsuitslagen van 1995 leert dat er bijvoorbeeld voor wat de Kamer van volksvertegenwoordigers betreft, een zeer groot verschil zou zijn ten opzichte van de huidige situatie: ervan uitgaande dat het voorstel minimalistisch wordt ingevuld (namelijk alle partijen plaatsen enkel op de tweede plaats een vrouw), zouden er automatisch 30 % vrouwen verkozen zijn in de Kamer van volksvertegenwoordigers. Dit voorstel kan dan ook een belangrijke hefboom zijn tot een grotere participatie van vrouwen. De hoofdindienster voegt er wel aan toe dat zij in principe geen voorstander is van quota. Voor haar zijn quota immers het laatste redmiddel. De vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek is in de eerste plaats een verantwoordelijkheid van de partijen. Het komt aan de partijen toe dat zij hun lijsten zo op te maken dat men evolueert naar een paritaire democratie. Tevens zou een dergelijke maatregel ook tijdelijk moeten zijn omdat de praktijk leert dat, eenmaal de vrouwen hun plaats gevonden hebben in de politiek, zij meestal ook wel blijven. Deze maatregel mag voor de auteur van het wetsvoorstel dan ook een zeer tijdelijke maatregel zijn.

Proposition de loi favorisant la parité entre les femmes et les hommes lors des élections (doc. Sénat, n° 1-1154/1)

Exposé introductif de l'auteur

L'auteur précise que sa proposition ne prévoit pas d'alternance entre les deux premières places de candidats effectifs et les deux premières places de suppléants. Elle prévoit que l'alternance s'applique soit aux deux premières places d'effectifs, soit à la première place d'effectif et à la première place de suppléant. Elle souligne cependant qu'elle n'a aucune objection à soutenir une proposition plus radicale, mais elle pense que sa proposition est sans doute plus réaliste.

Dans les développements de sa proposition de loi, il est expressément souligné que «les initiatives parlementaires en faveur d'une représentation plus équilibrée des femmes et des hommes sur les listes sont insuffisantes à elle seules pour atteindre à un meilleur engagement politique des femmes (...) pour parvenir à la parité, un long travail d'éducation permanente, de mobilisation de la vie associative et surtout du combat des femmes elles-mêmes, sera nécessaire.»

La notion qui figure dans la proposition de Mme Lizin et consorts n'a pas été reprise dans sa proposition: la notion de «représentation équilibrée» n'est pas assez claire pour elle. Juridiquement, il lui paraît très important de bien préciser comment on désire que les places qui ne sont pas encore mentionnées soient remplies. C'est pourquoi l'auteur a retenu la disposition suivante: «Pour les autres places de chaque liste, le nombre de candidats effectifs d'un même sexe ne peut excéder les 2/3 du nombre de sièges restant à pourvoir. La même règle s'applique en ce qui concerne les candidats suppléants.»

La proposition de loi vaut pour toutes les élections.

Discussion des trois propositions

La discussion des trois propositions s'est faite sur la base d'un tableau comparatif(1).

La présidente estime que la proposition de loi de Mme Lizin et consorts pose un problème technique. Elle pense que le texte peut donner lieu à d'autres interprétations que celle de l'auteur principale.

De plus, elle fait remarquer que le rapport 1/3 ne produira sans doute une différence que dans les grands partis politiques. Il est, en effet, certains petits partis qui n'ont que deux élus.

(1) Voir annexe III.

Wetsvoorstel ter bevordering van de evenredige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-1154/1)

Inleidende uiteenzetting door de indiener

De indiener verduidelijkt dat haar voorstel geen alternering voorziet tussen de twee eerste effectieve plaatsen en de twee eerste opvolgersplaatsen. Zij voorziet het volgende voorstel: ofwel moet de alternering toegepast worden op de eerste twee effectieve plaatsen, ofwel op de eerste effectieve en de eerste opvolgersplaats. Zij wijst er wel op dat zij geen enkel bezwaar heeft om een meer verdergaand voorstel te steunen, maar is van oordeel dat haar voorstel wellicht meer haalbaar is.

In de toelichting van haar wetsvoorstel wordt uitdrukkelijk het volgende vermeld: voor een beter en doeltreffender politiek engagement van vrouwen is er meer nodig dan een aantal parlementaire initiatieven ter bevordering van een evenredige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen op de lijsten. Hier dient nog een lange weg afgelegd: er is nood aan permanente vorming, allerlei representatieve verenigingen moeten worden gemobiliseerd, en vrouwen moeten vooral voor zichzelf opkomen.

Het begrip dat in het voorstel van mevrouw Lizin c.s. voorkomt, is in haar voorstel niet opgenomen: het begrip «evenwichtige vertegenwoordiging» is voor haar niet duidelijk genoeg. Vanuit juridisch oogpunt is het volgens haar belangrijk duidelijk te vermelden hoe men verwacht dat de niet genoemde plaatsen opgevuld worden. Daarom heeft de indiener voor de volgende regel gekozen: «Voor de andere plaatsen op elke lijst mag het aantal kandidaat-titularen van hetzelfde geslacht niet meer bedragen dan twee derde van het aantal nog te begeven zetels. Dezelfde regel geldt voor de kandidaat-opvolgers.»

Het wetsvoorstel is van toepassing op alle verkiezingen.

Bespreking van de drie voorstellen

De bespreking van de drie voorstellen gebeurde aan de hand van een vergelijkende tabel(1).

De voorzitter is van oordeel dat het wetsontwerp van mevrouw Lizin c.s. technisch een probleem stelt. De tekst is volgens haar ook vatbaar voor andere interpretaties dan de interpretatie die er door de hoofdindiener aan wordt gegeven.

Bovendien wijst zij er op dat het 1/3-evenwicht wellicht enkel een verschil zal uitmaken in de grote politieke partijen. Immers, op sommige lijsten van kleinere politieke partijen worden slechts 2 personen verkozen.

(1) Zie bijlage III.

La présidente exprime sa préférence pour la proposition de loi de Mme Dua et consorts, qui consacre la règle selon laquelle les deux premiers candidats effectifs et les deux premiers candidats suppléants doivent être de sexe différent. Elle estime que le comité d'avis doit préparer un avis qui va au-delà de la perspective des élections de juin 1999. La perspective doit être la prochaine législature et le prochain accord de gouvernement. Elle même œuvre au sein de son parti à mettre en place un système d'alternance. Son objectif est, non pas d'en faire une réglementation légale, mais de le faire inscrire dans les statuts de son parti. L'avantage de la proposition de Mme Dua et consorts est qu'elle a une grande valeur symbolique: l'on prévoit dans la loi que les deux premiers candidats effectifs et les deux premiers candidats suppléants doivent être de sexe différent et, pour le reste, c'est aux partis politiques de prendre des initiatives. En cas d'interprétation stricte de la proposition de Mme Lizin et consorts, aucun parti politique ne pourrait élaborer ses listes électorales selon le système de l'alternance entre hommes et femmes. Cela constituerait un pas en arrière pour certains partis.

Une sénatrice souligne en outre que les petits partis n'ont pas toujours trois élus. Si l'on appliquait la proposition de Mme Lizin et consorts, cela ne rapporterait guère d'élus féminins supplémentaires aux petits partis. Une membre attire à son tour l'attention sur le problème que pose la proposition de Mme Lizin et consorts pour les petits partis politiques.

L'auteur principale de la proposition de loi reste d'avis que sa proposition est directement exécutable: elle estime que, tant que l'on n'aura pas supprimé ou neutralisé le vote de liste, la norme qui prescrit que le sexe d'un des trois candidats doit être différent de celui des deux autres est une bonne norme. Elle considère, en outre, que les instances dirigeantes des partis auraient mauvaise grâce, au cours de l'année du 50e anniversaire du vote des femmes, de rejeter cette proposition. Elle rappelle enfin que sa proposition reprend simplement les dispositions qui figuraient dans la version initiale de la loi Smet-Tobback, mais qui ont été retirées des projet de loi par le gouvernement au cours de l'examen de celui-ci au Parlement.

La présidente se demande si la proposition de Mme Lizin et consorts ne constitue, en fait, qu'une interprétation de la loi Smet-Tobback actuelle. Il s'agit, certes, non pas d'une interprétation stricte, mais d'une interprétation dans l'esprit de la loi. Le législateur n'a en effet jamais voulu que le tiers requis de femmes occupe uniquement des places non éligibles. Elle se demande si la solution ne consisterait pas à combiner les deux propositions. La proposition de Mme Dua et consorts pourrait constituer un levier permettant de généraliser l'application des listes en alternance au sein des partis politiques.

De voorzitter spreekt haar uit voor het wetsvoorstel van mevrouw Dua c.s. dat voorziet in de regel dat de twee eerste effectieve kandidaten en de twee eerste kandidaat-opvolgers van verschillend geslacht moeten zijn. Zij is van oordeel dat het Adviescomité een advies moet voorbereiden dat verder gaat dan het perspectief van de verkiezingen van juni 1999. Het perspectief moet zijn de volgende legislatuur en het volgende regeerakkoord. Zijzelf streeft binnen haar politieke partij naar het bereiken van het ritssysteem. Het is niet haar bedoeling dit wettelijk te regelen, maar dit wél in te schrijven in de statuten van de politieke partij waartoe zij behoort. Het voordeel van het voorstel van mevrouw Dua c.s. is dat het een belangrijke symboolwaarde heeft: men legt wettelijk vast dat de eerste twee effectieve kandidaten en de eerste twee kandidaat-opvolgers van een verschillend geslacht moeten zijn en verder is het aan de politieke partijen om initiatieven te nemen. Het voorstel van mevrouw Lizin c.s. zou in geval van enge interpretatie tot gevolg hebben dat geen enkele politieke partij de rits zou kunnen toepassen op haar verkiezingslijsten. Dit zou voor sommige politieke partijen dan een stap terug betekenen.

Een senator wijst er bovendien op dat kleinere politieke partijen niet altijd drie verkozenen hebben. Indien men het voorstel van mevrouw Lizin c.s. zou toepassen, zou dit voor de kleinere partijen niet veel vrouwelijke verkozenen opleveren. Een lid wijst ook op het probleem dat het voorstel van mevrouw Lizin c.s. stelt voor de kleinere politieke partijen.

De hoofdindieners van het wetsvoorstel blijft erbij dat haar voorstel direct uitvoerbaar is: zolang men de lijststem niet afschaft of neutraliseert is volgens haar de norm bij elke drie kandidaten tenminste een kandidaat van elk geslacht een goede norm. Bovendien is het volgens haar in een jaar waarin men de 50e verjaardag van het Vrouwenstemrecht viert, voor de top van de politieke partijen bijna niet mogelijk om dit voorstel af te wijzen. Tenslotte wijst zij er op dat haar voorstel een loutere herneming is van bepalingen die opgenomen waren in de oorspronkelijke versie van de Wet Smet-Tobback maar die door de regering tijdens de parlementaire behandeling van het wetsontwerp werden teruggetrokken.

De voorzitter vraagt zich af of het voorstel van mevrouw Lizin c.s. in feite neerkomt op een interpretatie van de huidige Wet Smet-Tobback. Het betreft weliswaar geen stricte interpretatie maar in elk geval een interpretatie naar de geest van de wet. De wetgever heeft immers nooit bedoeld dat de vereiste 1/3 vrouwen allen op niet-verkiezbare plaatsen zouden staan. Zij vraagt zich af of de oplossing niet gelegen is in een combinatie van beide voorstellen. Het voorstel van mevrouw Dua c.s. zou een hefboom kunnen zijn naar het veralgemenen van het toepassen van de ritslijst door de politieke partijen.

Une sénatrice dit soutenir cette idée: elle-même n'est pas favorable à l'instauration en soi de quotas, si ce n'est à titre transitoire, jusqu'à ce que l'on soit parvenu à un bon résultat dans la pratique.

L'auteur principale de la première proposition de loi marque son accord sur la proposition de Mme Dua et consorts.

Une sénatrice souligne que selon son interprétation du texte de la proposition de la rapporteuse, ce texte aboutit pas tout à fait à un autre consensus la proposition de Mme Lizin et consorts et la proposition de Mme Dua et consorts. Elle note, plus particulièrement, que la partie de la proposition de Mme Lizin et consorts qui prévoit une répartition équilibrée du nombre d'hommes et de femmes sur les listes électorales fait défaut. Le texte de la deuxième phrase de la proposition de la rapporteuse est une simple reprise de ce que prévoit déjà actuellement la loi Smet-Tobback.

L'intervenante suivante dit partager l'avis de la préopinante et propose d'amender dans le sens de celui-ci la proposition de Mme Delcourt-Pêtre.

La présidente propose de remplacer le mot «ou» par le mot «et». Cela revient à dire qu'il faut une alternance pour ce qui est des deux premières places d'effectifs et pour la première place d'effectif et la première place de suppléant. Elle signale enfin qu'à son avis, la notion d'«équilibre» qui est utilisée dans la proposition de Mme Lizin et consorts signifie qu'une place sur trois doit être réservée à un candidat du sexe autre que celui des candidats occupant les deux autres.

La rapporteuse souligne l'importance de l'alternance entre la première place d'effectif et la première place de suppléant. L'expérience a appris que c'est par le biais de la première place de suppléant que plusieurs femmes ont déjà fait leur entrée au Parlement. Cette constatation a été plus que confirmée depuis la dernière réforme de l'État selon laquelle les ministres ne peuvent plus faire partie du Parlement et sont remplacés par leur suppléant.

La présidente ne partage pas tout à fait l'opinion de la rapporteuse, car, à son avis, ce raisonnement ne vaut que pour les partis de la majorité. Les partis politiques qui n'ont pas de ministre n'ont guère à attendre de la disposition relative aux suppléants. En outre, la pratique lui a appris du passé lui a appris que l'on plaçait souvent des femmes à la première place de suppléant des listes dont on était le moins sûr que le premier élu effectif deviendrait ministre.

La rapporteuse intervient comme suit: soit on essaie de faire une proposition assez pragmatique, qui tient compte de ce qu'il serait peut-être possible d'obtenir politiquement et qui s'inscrit dans la perspective de la parité. Soit on adopte une attitude plus

Een senator steunt deze idee: zijzelf is op zich ook geen voorstander van quota maar wél als tijdelijke maatregel, totdat een goede praktijk zal zijn ingeburgerd.

De hoofdindienner van het eerste wetsvoorstel gaat ook akkoord met het voorstel van mevrouw Dua c.s.

Een senator wijst erop dat volgens haar interpretatie van de tekst van het voorstel van de rapporteuse deze tekst niet helemaal een consensus tekst is tussen het voorstel van mevrouw Lizin c.s. en het voorstel van mevrouw Dua c.s. Inzonderheid het onderdeel van het voorstel van mevrouw Lizin c.s. ontbreekt, namelijk dat het aantal mannen en vrouwen evenwichtig over de verkiezingslijsten moeten worden verdeeld. Hetgeen in de tweede zin van het voorstel van de rapporteur staat, is een loutere herneming van hetgeen nu reeds in de wet Smet-Tobback is opgenomen.

Een volgende senator deelt de mening van de vorige spreekster en stelt voor het voorstel van mevrouw Delcourt-Pêtre in die zin te amenderen.

De voorzitter stelt voor het woord «of» te vervangen door «en». Met andere woorden: er moet alternering zijn voor de eerste twee effectieve plaatsen en voor de eerste effectieve plaats en de eerste opvolgersplaats. Tenslotte wijst zij er op dat de notie «evenwichtige verdeling» in het voorstel van mevrouw Lizin c.s. volgens haar betekent dat 1 op 3 plaatsen naar een persoon moet gaan van verschillend geslacht.

De rapporteur benadrukt het belang van de alternering tussen de eerste effectieve plaats en de eerste opvolgersplaats. Het verleden heeft geleerd dat reeds verscheidene vrouwen hun intrede hebben gedaan in het Parlement via de eerste opvolgersplaats. Dit is des te meer het geval sedert de laatste staats hervorming die ertoe heeft geleid dat ministers geen deel meer uitmaken van het Parlement en vervangen worden door hun opvolgers.

De voorzitter deelt de mening van de rapporteur niet helemaal: volgens haar gaat deze redenering immers enkel op voor de meerderheidspartijen. De politieke partijen die geen ministers hebben, hebben van de bepaling over de opvolgers weinig te verwachten. Bovendien heeft de praktijk in het verleden geleerd dat men vaak vrouwen op de eerste opvolgersplaats zette van die lijsten waarvan het minder zeker was dat de eerste effectief verkozen minister zou worden.

De rapporteur vat de keuze als volgt samen. Een eerste mogelijkheid is de formulering van een vrij pragmatisch voorstel dat rekening houdt met wat politiek haalbaar is en dat de pariteit in het vooruitzicht stelt. Een tweede mogelijkheid is het innemen

«maximaliste», qu'on ne retrouve d'ailleurs, selon elle, dans aucune des trois propositions, qui consisterait à dire qu'on veut la parité et donc qu'on fait un texte qui va plus loin que ces propositions et qui revendique l'alternance sur l'ensemble de la liste, tant pour les effectifs que pour les suppléants.

La seconde option ne pose aucune problème idéologique à la rapporteuse, mais elle pense quand même qu'on serait davantage prêt à initier des propositions de loi, ou en tout cas un avis du comité d'avis, qui correspondraient à la proposition pragmatique. En effet, cela, on peut essayer de l'obtenir politiquement.

Elle pense que les trois propositions — peut-être celle de Mme Lizin et consorts un peu moins, puisqu'elle a travaillé sur une répartition équilibrée sur l'ensemble de la liste — vont dans le sens pragmatique: au moins pour les deux premières places, on joue sur la parité.

Par conséquent, la rapporteuse plaide pour que l'avis porte sur une démarche allant vers la parité, étant entendu qu'une étape vers cette parité consiste à viser les deux premières places effectives et la première suppléance.

La présidente souligne la terminologie française: on parle de «seuil de parité». Toutes les propositions examinées ici peuvent très bien être qualifiées de propositions qui sont des seuils, des phases intermédiaires pour atteindre la parité. C'est un élément théorique, intéressant pour des commissions qui auraient moins la connaissance de ces matières que le Comité d'avis pour l'égalité des chances.

Une membre explique que le texte de la rapporteuse lui pose un réel problème en ce qui concerne le choix du «ou» plutôt que «et». C'est un recul par rapport à la situation actuelle. C'est le Conseil des femmes francophones qui a rédigé la proposition déposée par Mme Lizin et consorts, par conséquent, elle ne peut pas aller en deçà de ce qu'elle prévoit. Lors de la réunion précédente, la même membre avait compris qu'on optait pour 1° une répartition équilibrée sur l'ensemble de la liste et que 2° on ajoutait un amendement qui reprenait l'idée de Mme Dua et consorts pour les deux premières places. Tout ce qui concerne les suppléants relève de combats d'il y a longtemps. Il faut frapper beaucoup plus fort que ça. Il ne sert à rien de répéter les mêmes choses. À la limite, il faut remplacer le «ou» par «et», c'est à dire viser les deux premières places effectives et la relation premier effectif-premier suppléant. Mais si on laisse l'alternative «ou», il est inutile de faire une loi pour ça.

La présidente explique que beaucoup de membres étaient en effet favorables au remplacement du «ou» par le «et», et, de plus, la rapporteuse n'y est pas opposée non plus.

van een maximalistisch standpunt dat men volgens de rapporteur evenwel in geen van de drie voorstellen terugvindt. In dit geval is het doel de pariteit en stelt men een tekst op die verder gaat dan de drie voorstellen en die een lijst vooropstelt waarop de plaatsen afwisselend aan een man en een vrouw worden toegevoegd, zowel bij de kandidaat-titularissen als bij de kandidaat-opvolgers.

De rapporteur heeft ideologisch geen moeite met de tweede keuzemogelijkheid maar zij is toch van mening dat men eerder bereid zal zijn wetsvoorstellen of in ieder geval een advies van het Adviescomité te steunen die beantwoorden aan het pragmatisch voorstel. Men kan pogen dit politiek af te dwingen.

Zij is van mening dat de drie voorstellen — met uitzondering misschien van het voorstel van mevrouw Lizin c.s. dat streeft naar een evenwichtige verdeling over de gehele lijst — pragmatisch zijn: men wil pariteit voor ten minste de eerste twee plaatsen.

De rapporteur pleit er dan ook voor in het advies voor de pariteit te opteren met dien verstande dat een stap in de richting van die pariteit erop neerkomt een regeling uit te werken voor de eerste twee plaatsen en voor de plaats van eerste opvolger.

De voorzitter wijst op de Franse terminologie: men heeft het over «seuil de parité». Alle hier besproken voorstellen kunnen zeer goed gekwalificeerd worden als voorstellen die tussenstappen zijn op weg naar de pariteit. Dat is een theoretisch gegeven dat interessant is voor commissies die deze aangelegenheden minder goed kennen dan het Adviescomité voor gelijke kansen.

Een lid legt uit dat de tekst van de rapporteur voor haar wel problemen doet rijzen met betrekking tot de keuze voor «of» in plaats van voor «en». Dat is een achteruitgang ten opzichte van de huidige toestand. Het is de Franstalige vrouwenraad die het voorstel dat door mevrouw Lizin c.s. werd ingediend, heeft opgesteld. Minder dan wat daarin bepaald is, kan dus niet. Tijdens de vorige vergadering had hetzelfde lid begrepen dat men gekozen had voor 1° een evenwichtige verdeling over de hele lijst; 2° een amendement dat de idee van mevrouw Dua c.s. overnam voor de eerste twee plaatsen. Alles wat betrekking heeft op de opvolgers is een achterhaalde strijd. Er is veel meer nodig dan dat. Het dient tot niets steeds hetzelfde te herhalen. Desnoods moet «of» door «en» vervangen worden d.w.z. men moet de eerste twee plaatsen beogen en het verband tussen eerste kandidaat-titularis en eerste kandidaat opvolger. Wil men het alternatief «of» behouden, dan kan men zich de moeite van een wet besparen.

De voorzitter legt uit dat veel leden inderdaad voorstander waren van de vervanging van «of» door «en» en ook de rapporteur verzet zich daar niet tegen.

Une membre souligne qu'elle comprend l'intervention de l'intervenante dernière. Mais la proposition de la rapporteuse a été faite en tenant compte de la réalité selon laquelle un certain nombre de premières suppléances sont plus importantes que les deuxième places effectives. Ce n'est pas une vision minimaliste mais une vision pragmatique.

La rapporteuse aimerait qu'on discute de ce qu'il faut entendre par «équilibre» car ce mot lui pose vraiment problème. Il faut le définir, car tel quel, il n'est pas du tout explicite.

Par ailleurs, elle reconnaît qu'elle n'a peut-être pas été suffisamment explicite dans la rédaction de son texte. La proposition de Mme Dua et consorts implique que, pour un homme premier effectif, il doit y avoir une femme deuxième effective et une femme première suppléante.

Sa proposition exige, elle, que pour un homme premier effectif, il y ait au moins une femme deuxième effective ou une femme première suppléante. Telle est la différence.

La présidente fait remarquer que la proposition est intéressante mais que, objectivement, elle signifie un pas en arrière par rapport à certaines pratiques. Dans certains cas, cela peut ne pas être positif. Ce n'est donc pas nécessairement une garantie de progrès. Le résultat sera différent selon les arrondissements et selon la taille des partis. Cela pose donc certains problèmes pour certain nombre de partis.

Un membre réplique que c'est une avancée si on retient le «et», mais pas si on conserve le «ou».

La présidente approuve.

La dernière intervenante dernière estime qu'il est impensable de situer le combat politique pour la parité au niveau de la suppléance. C'est dépassé. Il est question ici de faire une loi en termes de véritable façon de faire de la politique et cela ne vise dès lors que les effectifs. Pour elle, il faut, premièrement, rééquilibrer, et, deuxièmement, ajouter un amendement pour les deux premières places. Ce qui doit venir, c'est la répartition effective sur la liste.

La présidente rappelle que les places de suppléance ne sont systématiquement intéressantes que pour les partis de la majorité qui ont des ministres. Ou alors il faut malheureusement un décès ou un changement de profession, mais c'est vraiment exceptionnel.

Une sénatrice évoque aussi les présidents de partis qui partent aux assemblées européennes.

Een lid onderstreept dat zij de opmerking van de laatste spreekster begrijpt. Maar het voorstel van de rapporteur werd opgesteld rekening houdende met de realiteit. Het is nu eenmaal reëel dat een aantal plaatsen van eerste opvolger belangrijker zijn dan de tweede plaats op de lijst. Dat is geen minimalistische visie maar een pragmatische.

De rapporteur zou graag zien dat men verduidelijkt wat verstaan moet worden onder «evenwichtig» want dit woord blijft echt problematisch voor haar. Men moet het woord definiëren want als dusdanig is het helemaal niet duidelijk.

Zij erkent dat zij niet expliciet genoeg geweest is bij het opstellen van haar tekst. Het voorstel van mevrouw Dua c.s. impliceert dat wanneer de eerste plaats op de lijst wordt toegewezen aan een man, de tweede plaats op de lijst en de plaats van eerste opvolger worden toegewezen aan een vrouw.

In haar voorstel geldt dat wanneer een man op de eerste plaats staat, er ten minste een vrouw op de tweede plaats staat of de eerste opvolgster is. Dat is het verschil.

De voorzitter merkt op dat het voorstel interessant is maar dat het objectief gezien een achteruitgang is ten opzichte van bepaalde toestanden in de praktijk. In sommige gevallen kan dat niet positief zijn. Het is dus niet noodzakelijk een waarborg voor vooruitgang. Het resultaat zal verschillen volgens het arrondissement en volgens de grootte van de partij. Dat doet dus een aantal problemen rijzen voor bepaalde partijen.

Een lid antwoordt dat het een vooruitgang is indien men kiest voor het voegwoord «en» doch niet indien men de «of» behoudt.

De voorzitter is het hiermee eens.

De laatste spreekster is van mening dat het ondenkbaar is dat men de politieke strijd voor de pariteit op het niveau van de opvolgers voert. Dat is een achterhaalde strijd. Het is de bedoeling een wet te maken die de politieke zeden ingrijpend verandert en die dus slechts betrekking kan hebben op de kandidaat-titularissen. Voor haar moet 1° het evenwicht hersteld worden en 2° een amendement worden ingediend om voor de twee eerste plaatsen een alternering in te voeren. Een alternering van de kandidaat-titularissen en niet van de kandidaat-opvolgers is de boodschap!

De voorzitter herinnert eraan dat de plaatsen van opvolger slechts systematisch interessant zijn voor de meerderheidspartijen die ministers leveren. In de andere gevallen is daarvoor al een jammerlijk overlijden of een wijziging van beroep noodzakelijk, maar dat is werkelijk uitzonderlijk.

Een senator wijst ook op de partijvoorzitters die Europees parlementslid worden.

La présidente reconnaît que cela arrive aussi, mais que c'est accidentel. Certains partis ont fait des études internes d'où il ressort que, systématiquement, si l'on peut choisir entre une deuxième place et une place de suppléance, les stratèges des partis mettent les femmes en première suppléance lorsque la suppléance n'est pas intéressante, et en deuxième place effective lorsque ce siège n'est pas éligible. On a donc beaucoup de femmes à des places politiquement intéressantes, mais aucun résultat à la clé. Cette stratégie s'est avérée réelle ces dix dernières années dans certains partis. Cela devient un argument électoral, mais il n'y a pas toujours de bonne foi dans le chef de ceux qui font les listes et qui ont des informations sur les intentions de vote et autres. Voilà pourquoi il faut nuancer la proposition de la rapporteuse.

Une membre fait observer qu'il ne faut pas perdre de vue que, dans divers arrondissements électoraux, il n'y a qu'un seul élu et que, dans ce cas, la liste des suppléants a bel et bien son importance. Pour les petits partis, la place de suppléant est souvent importante.

Un autre membre estime que la première suppléance est une place plus qu'importante. Il suffit d'avoir un homme qui devient ministre pour que la femme suppléante accède à la fonction élue. De plus, si l'on observe la dernière législature, on constate aussi que certaines femmes sont devenues députés à la suite de décès des députés pour lesquelles elles occupaient le poste de suppléante.

La présidente conclut qu'il y a un consensus au sein du comité d'avis. Tout le monde pense que la première place suppléante est importante, mais que les places effectives le sont aussi. Il faudrait dès lors croiser les différentes mesures afin d'obtenir un seuil de parité, qui n'est pas la parité obligatoire, mais qui se situe entre la parité actuelle et ce qu'on veut atteindre. Cela comprendrait des mesures concernant la première suppléance et des mesures concernant les deux premières places effectives, ainsi que des mesures de répartition équilibrée, moyennant une définition claire du terme «équilibré». Ainsi, on peut retenir la proposition de Mme Lizin et consorts, à savoir une sur trois sur l'ensemble de la liste. Pour progresser graduellement entre 1999 et 2003, il faut prendre des mesures combinant les trois propositions.

Une sénatrice pense que, s'il est vrai que la première suppléance peut être intéressante, on ne peut toutefois considérer cela comme une règle générale favorisant la parité. On ne peut pas jouer sur le hasard qui écarterait le candidat effectif.

De voorzitter erkent dat zoiets ook gebeurt maar dat het toch uitzonderlijk is. Uit interne studies van sommige partijen blijkt dat bij een keuze tussen de tweede plaats en de opvolgersplaats, de partijstrategieën er steeds op gericht zijn de plaats van eerste opvolger aan een vrouw te geven wanneer de opvolging niet interessant is of de tweede plaats aan een vrouw te geven wanneer het om een niet verkiesbare plaats gaat. Heel wat vrouwen staan dus op politiek interessante plaatsen die echter geen garantie op succes bieden. Die strategie is in sommige partijen de jongste tien jaar reëel gebleken. Dat wordt een electoraal argument maar degenen die de lijsten opstellen en die informatie hebben over de kiesintenties, zijn niet altijd te goeder trouw. Daarom moet het voorstel van de rapporteur genuanceerd worden.

Een lid merkt op dat men niet uit het oog mag verliezen dat men in verschillende kiesarrondissementen maar 1 verkozene heeft. In dergelijk geval is de opvolgerslijst wél van belang. Voor kleinere partijen is de opvolgersplaats vaak belangrijk.

Een ander lid is van mening dat de plaats van eerste opvolger een meer dan belangrijke plaats is. Het is voldoende dat er een man minister wordt en de opvolgster wordt parlementslid. Daarenboven is tijdens de jongste zittingsperiode gebleken dat sommige vrouwen parlementslid geworden zijn ingevolge het overlijden van een parlementslid voor wie zij op de opvolgersplaats stonden.

De voorzitter besluit dat er in het Adviescomité een consensus is. Iedereen meent dat de eerste plaats van opvolger belangrijk is maar dat de plaatsen van titularis ook belangrijk zijn. De verschillende maatregelen moeten dus worden vermengd om een vrouwelijke vertegenwoordiging te verkrijgen die nog niet de verplichte pariteit is maar die zich bevindt tussen het huidige vertegenwoordigingsniveau en de pariteit die men wil bereiken. Een dergelijke regeling houdt maatregelen in met betrekking tot de eerste opvolger en met betrekking tot de eerste twee plaatsen op de lijst alsook maatregelen strekkende tot een evenwichtige verdeling waarbij het begrip «evenwichtig» duidelijk gedefinieerd wordt. Zo kan men het voorstel van mevrouw Lizin c.s. in aanmerking nemen waarbij één kandidaat op drie van het andere geslacht moet zijn en dit geldt voor de gehele lijst. Om tragsgewijs vooruitgang te maken tussen 1999 en 2003, dienen maatregelen te worden genomen die een combinatie zijn van de drie voorstellen.

Een senator is van mening dat de plaats van eerste opvolger weliswaar interessant is maar niet in aanmerking kan worden genomen bij het uitwerken van een algemene regeling ter bevordering van de pariteit. Men mag niet rekenen op het toeval dat een kandidaat-titularis doet verdwijnen.

La présidente marque son accord, tout en faisant remarquer qu'une mesure n'exclut pas l'autre. Les mesures sont cumulatives, elles se complètent l'une l'autre, comme un seuil de parité.

Une membre demande ce qui se passe si la tête de liste effective est une femme.

La présidente répond qu'on a alors un homme comme deuxième effectif. Un membre suivant confirme cette interprétation. Quant à la suppléance, c'est au comité d'avis à formuler un avis. Il y a différentes positions possibles. On peut prévoir une alternance 1-2, 1-2, ... de sexe différent et on ne lie pas les suppléances aux effectifs. On peut aussi prévoir 1er effectif - 1er suppléant de sexe différent, mais il y a des arguments pour et contre: si le 1er effectif quitte ses fonctions, par exemple, pour devenir ministre, on a alors deux personnes du même sexe pour cet arrondissement dans l'assemblée. Si une femme entre au gouvernement, elle est remplacée par un homme et les deux parlementaires qui siègent sont alors des hommes. Ceci vaut évidemment aussi dans l'autre sens.

Une sénatrice met en garde contre le risque, pour le comité d'avis, de se perdre dans des considérations mathématiques. Il faut garder à l'esprit l'objectif global, à savoir celui d'augmenter le nombre de femmes parlementaires à court terme pour une meilleure démocratie.

La présidente partage l'avis de la préopinante.

Une commissaire signale qu'il faut quand même tenir compte, dans l'avis, du fait que certaines tendances vont dans le sens d'une suppression du système des suppléants. C'est pourquoi elle attache plus d'importance aux places d'effectif.

La présidente résume le contenu des débats dans les recommandations suivantes pour ce qui est du projet d'avis:

L'objectif du comité d'avis reste la parité. Celle-ci ne peut être atteinte en une fois. C'est pourquoi le comité d'avis propose maintenant les étapes intermédiaires suivantes:

— les deux premières places d'effectifs sur les listes électorales doivent être attribuées à des personnes de sexes différents,

— la première place d'effectif et la première place de suppléant de la liste doivent être attribuées à des personnes de sexes différents;

— il y a lieu de veiller à l'équilibre entre le nombre de candidats masculins et le nombre de candidats féminins sur l'ensemble des listes de candidats. Concrètement, l'on propose d'appliquer le principe suivant: une place sur trois doit être réservée à un candidat du sexe autre que celui des autres candidats.

De voorzitter is het hiermee eens maar merkt op dat de ene maatregel de andere niet uitsluit. De maatregelen zijn cumulatief. Ze vullen elkaar aan en vormen een eerste « opstapje ».

Een lid vraagt wat er gebeurt indien de eerste plaats op de lijst wordt toegewezen aan een vrouw.

De voorzitter antwoordt dat op de tweede plaats dan een man staat. Een ander lid bevestigt deze interpretatie. Wat de opvolgers betreft, dient het Adviescomité een advies te formuleren. Er zijn verschillende standpunten mogelijk. Men kan voorzien in een alternatie 1-2, 1-2, ... van de geslachten en men koppelt de kandidaat-opvolgers niet aan de kandidaat-titularissen. Men kan er ook voor zorgen dat de eerste titularis en de eerste opvolger van verschillend geslacht zijn. Er zijn evenwel argumenten pro en contra: indien de eerste titularis zijn ambt neerlegt en bijvoorbeeld minister wordt, zijn er in de assemblee twee personen van hetzelfde geslacht voor dat arrondissement. Wordt een vrouw regeringslid, dan wordt zij vervangen door een man en de twee verkozenen in het parlement zijn dan mannen. Dit geldt natuurlijk ook in omgekeerde zin.

Een senator waarschuwt ervoor dat het Adviescomité zich niet zou verliezen in het mathematische. Men moet de globale doelstelling voor ogen houden: nl. meer vrouwelijke parlementsleden op korte termijn voor een betere democratie.

De voorzitter deelt de mening van de vorige spreekster.

Een lid wijst erop dat men in het advies toch rekening moet houden met het feit dat er tendensen zijn om het systeem van de opvolgers af te schaffen. Zij hecht dan ook meer belang aan de effectieve plaatsen.

De voorzitter vat de debatten samen tot de volgende aanbevelingen voor het ontwerp-advies:

De doelstelling voor het Adviescomité blijft de pariteit. Deze pariteit kan niet in één keer worden bereikt. Vandaar dat het Adviescomité nu de volgende tussenstappen naar de pariteit voorstelt:

— de eerste twee effectieve plaatsen op de kieslijsten moeten toegewezen worden aan personen van een verschillend geslacht;

— de eerste effectieve plaats op de lijst én de eerste opvolgersplaats moeten toegewezen worden aan personen van een verschillend geslacht;

— kandidaten van beide geslachten moeten evenwichtig gespreid worden over de gehele kandidatenlijsten. Concreet wordt voorgesteld de volgende stelregel te hanteren: per drie plaatsen moet er één plaats gaan naar een kandidaat van verschillend geslacht dan de andere kandidaten.

Un membre fait observer que les notions d'«équilibre» et de «parité» sont nettement différentes. Il estime que l'on peut commencer par chercher un équilibre, pour réaliser éventuellement la parité dans un second temps.

Une autre membre estime qu'il faut partir de la question de savoir si la parité peut se réaliser naturellement. Tel ne semble pas être le cas aujourd'hui. Le comité d'avis doit donc définir des étapes intermédiaires en mettant des conditions à la constitution des listes électorales. Elle fait cependant remarquer qu'il est très difficile d'arriver à une parité mathématique dans le système électoral actuel. On peut certes donner un coup de pouce en fixant certaines conditions. Mais l'objectif final doit être d'atteindre la parité naturellement.

La présidente estime que cette question ouvre un débat idéologique sur la parité. Plusieurs pays sont partagés sur le sujet au niveau européen: les pays d'Europe septentrionale ont plutôt une conception pragmatique et estiment que l'on parviendra à la parité par étapes concrètes, tandis que les pays d'Europe méridionale ont une attitude plutôt dogmatique et disent qu'il faut d'abord ériger la parité en fondement ou principe pour ensuite axer toutes les mesures concrètes sur ce principe. La présidente considère que ce débat idéologique peut avoir lieu au cours de la prochaine législature, dans le cadre de l'examen de propositions visant à inscrire dans la Constitution une représentation paritaire au sein des organes législatifs.

Une membre répète qu'elle préfère travailler avec l'intention d'aller vers la parité, plutôt que d'exiger la parité elle-même. En effet, la proposition va repartir à zéro dans les commissions classiques, commission de l'Intérieur et autres. Si on n'obtient pas ce qu'on veut, ne risque-t-on pas en séance plénière de voir les propositions rejetées purement et simplement?

La présidente répond que c'est une question de stratégie. Il faut retenir cette question, mais ce n'est pas là-dessus qu'on doit se prononcer maintenant.

Les questions actuelles sont: l'alternance homme-femme, homme-femme, est-elle un point qui peut figurer dans le projet d'avis? Faut-il qu'il y ait alternance pour les suppléances aussi ou faut-il lier suppléances et effectifs tels que c'est prévu dans la proposition de la rapporteuse amendée en remplaçant le «ou» par «et»? Sur ce point, la proposition de la rapporteuse est un compromis. La présidente demande si un consensus peut être atteint sur ce point.

Une sénatrice précise qu'elle peut marquer son accord sur cette proposition si, dans le texte de la proposition du rapporteur, on remplace le mot «ou»

Een lid merkt op dat «evenwichtig» en «pariteit» twee duidelijk verschillende begrippen zijn. Hij denkt dat men dus eerst naar evenwicht kan zoeken om eventueel later de pariteit te bereiken.

Een volgend lid is van oordeel dat men moet vertrekken van de vraag of de pariteit van nature tot stand komt. Vandaag de dag blijkt dat dit niet het geval is. Vandaar dat er door het Adviescomité een aantal tussenstappen via voorwaarden voor de samenstelling van de kieslijsten moeten worden geformuleerd. Zij wijst er wél op dat het rekenkundig bereiken van de pariteit zeer moeilijk is gezien het huidige kiessysteem. Men kan via het vastleggen van bepaalde voorwaarden wél een opstap maken. Het uiteindelijke streefdoel moet zijn dat men van nature de pariteit bereikt.

De voorzitter is van mening dat dit een ideologisch debat opent over de pariteit. Dit debat verdeelt ook een aantal landen op Europees niveau: de landen van noordelijk Europa hebben eerder een pragmatische benadering en menen dat de pariteit via concrete tussenstappen bereikt zal worden. De landen van zuidelijk Europa hebben eerder een dogmatische houding en stellen dat de pariteit eerst als uitgangspunt of principe moet worden vooropgesteld, waarna alle concrete maatregelen op het beginsel moeten worden afgestemd. Dit ideologisch debat kan volgens de voorzitter tijdens de volgende legislatuur gevoerd worden wanneer men voorstellen zou behandelen die een paritaire vertegenwoordiging voor de wetgevende organen in de Grondwet zou inschrijven.

Een lid herhaalt dat ze wil werken met het doel van de pariteit voor ogen in plaats van de pariteit zelf te eisen. Het voorstel zal in de klassieke commissies, in de commissie voor de Binnenlandse Aangelegenheden en in andere, immers volledig opnieuw behandeld worden. Bestaat het gevaar niet, indien men het gewenste doel niet haalt, dat de voorstellen in de plenaire vergadering gewoon verworpen worden?

De voorzitter antwoordt dat dit een strategische vraag is. Men moet deze vraag voor ogen houden maar men hoeft er zich nu niet over uit te spreken.

De huidige vragen zijn: is de alternatie man-vrouw-man-vrouw een punt dat in het ontwerpadvies kan worden vermeld? Moet er ook voor de plaatsen van de opvolgers alternatie zijn of moet men de kandidaten-titularissen en de opvolgers met elkaar verbinden zoals bepaald is in het geamendeerde voorstel van de rapporteur en moet men «of» vervangen door «en»? Op dat punt vormt het voorstel van de rapporteur een compromis.

Een senator verduidelijkt dat zij met dit voorstel akkoord kan gaan indien in de tekst van het voorstel van de rapporteur het woord «of» vervangen zou

par le mot «et». Elle met également en garde contre des propositions par trop mathématiques.

La présidente précise que la loi ne réglementerait que les premières places: les deux premiers candidats effectifs et le premier candidat effectif et le premier candidat suppléant.

Une autre sénatrice est en faveur de l'alternance sur les deux premières places, mais elle trouve qu'il ne faut pas lier la liste des effectifs à celle des suppléants. Quand on n'est pas dans un parti de majorité, la suppléance n'est pas importante. Pour les partis de la majorité, c'est sans doute plus important, mais, de toute manière, on fait les règles de manière générale, pas en fonction des cas particuliers.

Une membre se rallie à l'intervention de la préopinante. Elle n'est pas non plus partisane de solutions trop mathématiques. Elle plaide toutefois en faveur d'un régime légal en matière de composition paritaire des listes électorales, mais pas d'une représentation paritaire dans les organes élus en soi.

La sénatrice fait remarquer que dans son parti on tente d'appliquer le système de l'alternance systématique. Elle reconnaît cependant que ce n'est pas chose aisée. Elle approuve la proposition audacieuse formulée par la présidente mais se demande si cette proposition a des chances d'aboutir du point de vue de la tactique politique.

Une autre membre craint qu'on n'abandonne la mesure portant sur la suppléance. Elle explique qu'elle y tient assez fort.

Une membre suivante trouve aussi que la suppléance est capitale. Cependant, elle fait remarquer que, si le principe de la suppression de l'effet dévolutif sur la liste était accepté, on pourrait faire l'économie de cette discussion.

La présidente fait observer que cette proposition fait partie du «quatrième paquet» de mesures, dont on discutera plus tard (voir point II.4).

Une sénatrice trouve qu'il convient de réfléchir aussi par rapport à d'autres règles déterminant les places sur la liste. Il est inacceptable que des personnes figurent à des places éligibles sur deux listes différentes. C'est alors par un jeu de chaise musicale que le suppléant accède à la fonction. L'intérêt de la suppléance est, en fait, lié à d'autres règles. Elle souhaite simplement attirer l'attention sur ce point. Du reste, elle a exprimé son opinion tout à l'heure mais elle n'a pas d'objection fondamentale à ce qu'on lie la liste des effectifs à celle des suppléants.

La présidente en vient au troisième point, à savoir la répartition équilibrée sur la liste. Que faut-il en

worden door het woord «en». Tevens waarschuwt zij ervoor geen al te mathematische voorstellen uit te werken.

De voorzitter verduidelijkt dat de wet alleen de eerste plaatsen zou regelen: de twee eerste effectieve kandidaten en de eerste effectieve kandidaat en de eerste kandidaat-opvolger zouden van een ander geslacht moeten zijn.

Een andere senator is voorstander van een alternatie op de eerste twee plaatsen maar ze vindt dat men de lijst van de kandidaten-titularissen niet moet verbinden met die van de opvolgers. Wanneer men niet tot een partij van de meerderheid behoort, is de plaatsvervangerslijst niet belangrijk. Voor de meerderheidspartijen is deze waarschijnlijk belangrijker maar men maakt de regels in het algemeen en niet met het oog op bijzondere gevallen.

Een lid sluit zich aan bij de tussenkomst van de vorige spreekster. Ook zij is geen voorstander van al te rekenkundige oplossingen. Zij pleit wél voor een wettelijke regeling inzake de paritaire samenstelling van de kieslijsten maar niet inzake de paritaire vertegenwoordiging in de verkozen organen op zich.

De senator wijst erop dat in haar partij gepoogd wordt om het systeem van de ritslijst te hanteren. Zij geeft echter toe dat dit niet eenvoudig is. Zij verklaart zich akkoord met het verregaande voorstel dat door de voorzitter werd geformuleerd maar zij vraagt zich af of dergelijk voorstel politiek-tactisch kans op slagen heeft.

Een ander lid vreest dat men afziet van de maatregel die betrekking heeft op de plaatsvervangerslijst. Ze verklaart dat ze deze erg belangrijk vindt.

Een volgend lid is eveneens van mening dat de plaatsvervangerslijst van uiterst belang is. Ze merkt echter op dat men deze bespreking zou kunnen overslaan indien het beginsel van de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem aanvaard werd.

De voorzitter merkt op dat dit voorstel in elk geval deel zou uitmaken van het «vierde pakket» van maatregelen waarover later gediscussieerd zal worden (zie punt II.4).

Een senator acht het noodzakelijk zich ook te bezinnen over andere regels die de plaatsen op de lijst bepalen. Het is onaanvaardbaar dat sommige personen op verkiesbare plaatsen opkomen van twee verschillende lijsten. Door een stoelendans krijgt de opvolger dan het mandaat. De invloed van de opvolgerslijst is in feite afhankelijk van andere regels. Ze wenst gewoon de aandacht te vestigen op dit punt. Voor het overige heeft ze haar mening zo-even reeds gegeven maar ze heeft er geen fundamenteel bezwaar tegen dat men de lijst van de kandidaten-titularissen verbindt met die van de opvolgers.

De voorzitter komt aan het derde punt, namelijk de evenwichtige verdeling over de lijst. Wat moet men

faire? Dans la proposition Lizin et consorts est employé ce terme «équilibré». Comme l'a dit la rapporteuse, il faut définir ce concept. Comment définit-on le terme «équilibré»? La définition est-elle «un sur trois»?

Une sénatrice se demande si cela a un sens de définir cette notion. L'expérience des élections communales montre que cela n'est pas vraiment une nécessité.

Un membre se rallie à l'interprétation selon laquelle «équilibré» désigne une proportion de un sur trois et que cette proportion doit être appliquée à toute la liste: il faut donc pour chaque groupe de trois candidats au moins un candidat de sexe différent.

Une sénatrice pense que la notion d'équilibre porte non seulement sur le nombre des femmes mais aussi sur leur place sur la liste. Il y a les deux aspects.

Un membre résume: on complète donc la proposition amendée de la rapporteuse par la notion de «représentation équilibrée», règle de la proposition de loi de Mme Lizin et consorts, que l'on précise.

La dernière intervenante suggère de présenter cela comme une mesure provisoire en attendant la parité pure et simple.

Une sénatrice craint que pareille proposition de loi ne devienne finalement très mathématique.

La présidente propose que l'on puisse formuler la définition du terme «équilibre» également sous la forme d'une recommandation à l'attention des partis politiques.

Un membre approuve l'idée d'élaborer une proposition qui ne soit pas trop mathématique, mais elle souligne que le résultat doit être atteint: il faut que plus de femmes soient élues.

Un membre insiste sur les conséquences de ce choix et sur la nécessité d'être attentif à ce qui se passe en aval d'un scrutin, c'est-à-dire le nombre de femmes qui peuvent être élues après le scrutin, mais aussi en amont du scrutin, les conséquences politiques que peut avoir sur le plan interne la présence équilibrée de femmes et d'hommes sur les listes électorales. En insistant sur la nécessité d'une représentation équilibrée, ou espère provoquer un débat interne à l'intérieur de chaque formation politique, donc faire germer cette idée de parité, d'égalité, mais à plus long terme que pour les prochaines élections. Il y a un aspect problématique qui ne vise pas seulement à prendre en compte les prochaines élections, mais aussi à nourrir le débat à l'intérieur des formations. Cela s'inscrit dans une perspective évolutive, mais à l'intérieur de chaque formation.

Pour en revenir à l'aspect technique, l'intervenante pense qu'il serait délicat de préciser dans le texte qu'il faut une personne sur trois d'un autre sexe, et

daarmee aanvangen? In het voorstel van mevrouw Lizin c.s. wordt de term «evenwichtig» gebruikt. Zoals de rapporteur gezegd heeft, moet men dit concept omschrijven. Hoe definieert men «evenwichtig»? Is de definitie «één op drie»?

Een senator vraagt zich af of het zin heeft om dit begrip te definiëren. De ervaring bij de gemeenteraadsverkiezingen leert dat dit niet echt noodzakelijk is.

Een lid gaat akkoord met de interpretatie dat «evenwichtig» 1/3 betekent en dat dit gespreid over heel de lijst moet gebeuren: met name voor elke groep van drie kandidaten moet er minstens één kandidaat van verschillend geslacht zijn.

Een senator vindt dat het concept evenwicht niet alleen slaat op het aantal vrouwen maar op hun plaats op de lijst. Er zijn dus twee aspecten.

Een lid vat de situatie samen: het geamendeerde voorstel van de rapporteur wordt aangevuld met het concept «evenwichtige vertegenwoordiging», een regel uit het wetsvoorstel van mevrouw Lizin c.s., die verder wordt verduidelijkt.

De laatste spreekster stelt voor te vermelden dat het gaat om een voorlopige maatregel in afwachting van de zuivere pariteit.

Een senator vreest ervoor dat dergelijk wetsvoorstel dan toch zeer mathematisch wordt.

De voorzitter stelt dat de definitie van «evenwicht» ook in de vorm van een aanbeveling naar de politieke partijen toe kan worden geformuleerd.

Een lid gaat ermee akkoord om een niet al te mathematisch voorstel uit te werken maar het resultaat moet er zijn: er moeten meer vrouwen verkozen worden.

Een lid benadrukt dat deze keuze fundamentele gevolgen heeft niet alleen voor de situatie na de verkiezingen, dat wil zeggen het aantal vrouwen dat verkozen kan worden, maar ook reeds vóór de verkiezingen, omdat de evenwichtige aanwezigheid van mannen en vrouwen op de kieslijsten politieke gevolgen kan hebben binnen de partijen zelf. Door de aandacht te vestigen op de nood aan een evenwichtige vertegenwoordiging hoopt men ook een debat aan te wakkeren binnen elke fractie, met andere woorden het idee van pariteit en gelijkheid te doen ontkiemen en dit niet alleen tot de volgende verkiezingen. De aandacht voor deze problematiek mag niet beperkt blijven tot de volgende verkiezingen, er moet binnen de fracties een diepgaand debat aan worden gewijd. Er moet dus een heuse ontwikkeling ontstaan, maar dan binnen elke fractie.

Om op het technische aspect terug te komen, vindt de spreekster het delicaat in de tekst te bepalen dat 1 persoon op 3 van een verschillend geslacht moet zijn

d'utiliser un système qui ne serait pas le système de la parité. Par contre, rien n'interdit d'adopter une loi interprétative ou d'avoir des travaux préparatoires suffisamment clairs, disant que par «équilibre», on entend quelque chose de transitoire qui vise à terme la parité, ce qui s'inscrit aussi, lui semble-t-il, dans la perspective esquissée par la loi Smet-Tobback.

Une membre estime que mettre seulement le terme «équilibré» ne convient pas. Les partis vont jouer avec ce concept, tout le monde va l'interpréter à sa manière. Si on peut renvoyer à un rapport qui précise une exigence mathématique, c'est mieux. Il reste qu'elle n'aime pas ce terme. Même en renvoyant au rapport, il n'est pas sûr que l'on sera suivi.

La présidente demande quelle est la conclusion sur ce point.

L'utilisation de la notion d'«équilibre» dans la loi a au moins l'avantage d'ouvrir un débat au sein des partis politiques. En outre, cette notion est une notion dynamique adaptable. Malheureusement, il s'agit aussi d'une notion vague qui peut donner lieu à des interprétations diverses.

Finalement, il serait préférable d'aller dans le sens de l'utilisation de l'adjectif «équilibré» et, même éventuellement de son inscription dans la loi.

II.2.2. PROPOSITION RELATIVE À LA COOPTATION AU SÉNAT

Proposition de loi modifiant l'article 220 du Code électoral (doc. Sénat, n° 1-1113/1)

— *Exposé introductif de l'une des auteurs*

Une des auteurs précise que sa proposition, bien que fort concise, n'est pas pour autant dénuée d'importance. Elle pourrait changer beaucoup de choses, en tout cas pour le Sénat. Après chaque élection le Sénat coopte une série de personnes une fois désignés les sénateurs de communauté. Le système de la cooptation est souvent présenté comme un instrument correcteur. L'on pourrait dès lors l'utiliser pour corriger la sous-représentation au Sénat des personnes d'un certain sexe. La présente proposition dispose que s'il s'avérait après l'élection directe et après la désignation des sénateurs de communauté que l'un des deux sexes était sous-représenté ou non-représenté au sein d'une formation politique, celle-ci devrait procéder à la cooptation d'un sénateur de sexe sous-représenté ou non représenté. Une formation politique composée paritairement et devant coopter un seul sénateur sera donc libre de choisir un sénateur ou une sénatrice. Un petit calcul montre que, grâce à cette proposition il y aurait 6 sénatrices de plus que dans la situation actuelle.

en dus een systeem te introduceren dat niet gebaseerd is op pariteit. Er zijn andere mogelijkheden: men kan een interpretatieve wet goedkeuren of in de parlementaire stukken verduidelijken dat een voorlopige opvatting van de term «evenwicht» wordt gehanteerd, maar dat het uiteindelijk doel de pariteit is, wat ook past in de geest van de wet Smet-Tobback.

Een lid vindt dat het niet opgaat de term «evenwichtig» zonder meer te gebruiken. De partijen zullen met dat concept spelen en ieder zal het op zijn manier interpreteren. Als in het verslag een duidelijke mathematische vereiste wordt opgenomen, is dat al beter, maar zij houdt hoe dan ook niet van die term. Zelfs met verwijzing naar het verslag is het niet zeker dat de vereiste zal worden nageleefd.

De voorzitter vraagt tot welk besluit men op dit punt komt.

Het voordeel van de notie «evenwicht» in de wet is dat er op deze wijze op zijn minst een debat wordt losgeweekt in de politieke partijen en dat het een dynamisch begrip is dat voor herziening vatbaar is; het nadeel is echter dat het een vaag begrip is dat voor verschillende interpretaties vatbaar is.

De conclusie zou eerder in de richting gaan van «evenwichtig», eventueel ingeschreven in de wet.

II.2.2. VOORSTEL BETREFFENDE DE COÖPTATIE IN DE SENAAT

Wetsvoorstel tot wijziging van artikel 220 van het Kieswetboek (Stuk Senaat, nr. 1-1113/1)

— *Inleidende uiteenzetting door één van de indieners*

Eén van de indieners verduidelijkt dat haar voorstel, hoewel zeer kort, daarom niet onbelangrijk is. Het zou in elk geval voor de Senaat heel wat kunnen veranderen. Na elke verkiezing worden er in de Senaat een aantal mensen gecoöpteerd nadat de gemeenschapssenatoren toegetreden zijn tot de Senaat. Het instrument van de coöptatie wordt zeer vaak voorgesteld als een correctiemiddel. De coöptatie zou dan ook als correctie kunnen worden gehanteerd voor de ondervertegenwoordiging van een bepaald geslacht in de Senaat. Het voorliggende voorstel stelt dat indien na de rechtstreekse verkiezing en na de aanwijzing van de gemeenschapssenatoren zou blijken dat in een politieke formatie één van de geslachten niet- of ondervertegenwoordigd is, de door deze politieke formatie gecoöpteerde senatoren van het niet- of ondervertegenwoordigde geslacht moeten zijn. De politieke formaties die reeds een pariteit voor wat het geslacht betreft, hebben bereikt, hebben de vrije keuze bij de coöptatie. Een kleine berekening van het effect van dit voorstel leert dat er ten opzichte van de huidige situatie 6 vrouwelijke senatoren zouden bijkomen.

La cooptation est le moyen par excellence, de corriger certaines situations et la proposition pourrait promouvoir une évolution dans le sens d'une démocratie paritaire.

Discussion

Une sénatrice estime que cette proposition est une bonne proposition. Elle vise en effet à rétablir un équilibre.

Une autre membre fait remarquer qu'il est question de «parité» dans cette proposition. Elle lance une mise en garde pour que l'on ne confonde pas les termes «équilibre», «égalité», «parité». L'intervenante estime que le Comité d'avis doit appliquer une philosophie exempte de toute ambiguïté.

Une sénatrice suivante émet des observations sur la légalité de la proposition. Celle-ci prévoit en effet une intervention très radicale.

Une des auteurs reconnaît qu'il s'agit d'une proposition osée, certainement vis-à-vis des sénateurs cooptés de sexe masculin. Elle est prête à la soumettre pour avis à la section de législation du Conseil d'État, une fois que la proposition sera inscrite à l'ordre du jour de la commission de l'Intérieur et des Affaires administratives.

Une membre suivante déclare qu'elle n'approuve pas cette proposition. Elle estime qu'elle viole les droits de l'individu. La cooptation a été maintenue, pour permettre aux groupes politiques de s'adjoindre des personnes dotées de certaines compétences. L'on peut trouver ces compétences tant chez un homme que chez une femme. En outre, la proposition va à l'encontre des principes libéraux qu'elle défend.

Une auteur demande si ce n'est pas la femme qui est compétente par définition dans certaines matières.

La présidente souligne qu'en politique, le fait d'être un homme ou une femme constitue déjà en soi une compétence, surtout si l'on croit en la démocratie représentative.

La préopinante estime que l'on ne peut pas sélectionner des personnes sur la base de leur sexe, mais qu'il faut le faire sur la base de leur compétence.

La sénatrice précédente est assez favorable à la proposition. L'objectif même de la cooptation est de corriger certains déséquilibres. Elle estime que la proposition de rétablir l'équilibre en assurant la présence de personnes des deux sexes au Sénat est défendable.

La rapporteuse partage dans les grandes lignes l'opinion de la préopinante mais souhaite également formuler certaines réserves: elle considère en effet qu'à l'heure actuelle, la cooptation est mal utilisée, surtout quand on s'en sert pour «repêcher» des candidats qui n'ont pas franchi le cap des élections. Mais

Coöptatie is bij uitstek een middel om scheeftekkingen te corrigeren en het voorstel zou een correctie kunnen zijn om te evolueren naar een paritaire democratie.

Bespreking

Een senator vindt dit voorstel een goed voorstel. Het beoogt immers een evenwicht te herstellen.

Een ander lid wijst er op dat in dit voorstel gesproken wordt over «pariteit». Zij waarschuwt voor het door elkaar gebruiken van de termen «evenwicht, gelijkheid, pariteit». Het Adviescomité moet een duidelijke filosofie hanteren, aldus de spreekster.

Een volgende senator heeft bedenkingen bij de wettelijkheid van het voorstel. Men doet met dit voorstel immers een zeer grote ingreep.

Eén van de indieners erkent dat het een gedurfd voorstel is, zeker naar de mannelijke gecoöpteerde senatoren toe. Zij is bereid om, wanneer het voorstel wordt geagendeerd in de commissie voor de Binnenlandse en de Administratieve Aangelegenheden, advies over het voorstel te vragen aan de Raad van State, afdeling wetgeving.

Een volgend lid gaat niet akkoord met dit voorstel. Dit voorstel schaadt volgens haar de rechten van het individu. De coöptatie is weerhouden om bepaalde competenties te kunnen toevoegen aan de politieke fracties. Deze competentie die men zoekt, kan zowel eigen zijn aan een man als een vrouw. Het voorstel gaat bovendien in tegen de liberale principes die zij verdedigt.

Een indiener vraagt of het dan per definitie geen vrouw is die competent is in een bepaalde materie.

De voorzitter wijst erop dat in de politiek het feit dat men vrouw of man is op zich reeds een competentie is, zeker indien men gelooft in de representatieve democratie.

Het vorige lid is van oordeel dat men mensen niet mag selecteren omwille van hun geslacht maar omwille van hun competentie.

De vorige senator is het voorstel eerder toegeneegen. De doelstelling bij uitstek van de coöptatie is een aantal onevenwichten te herstellen. Zij is van oordeel dat het evenwicht herstellen inzake de aanwezigheid van de beide geslachten in de Senaat een verdedigbaar voorstel is.

De rapporteur deelt de mening van de vorige spreekster in grote lijnen maar wenst tegelijkertijd enkele reserves te formuleren: op dit ogenblik wordt de coöptatie volgens haar soms slecht gebruikt. Zeker indien het gehanteerd wordt om zogenaamd «gebuisde verkiezingskandidaten» op te vangen. Maar

elle estime que la cooptation bien utilisée, devrait permettre de remédier également à des déséquilibres sociaux et régionaux. Elle soutient plutôt l'idée de définir une série de critères, au nombre desquels figurerait le critère du sexe.

L'une des auteurs estime que la proposition de la préopinante devrait s'inscrire dans le cadre d'une proposition globale relative à la nouvelle culture politique. Elle partage la même préoccupation, mais considère qu'il est difficile de définir des critères légaux en matière de cooptation.

Une autre membre formule également des réserves concernant la proposition de loi. Elle estime qu'elle risque d'être déclarée inconstitutionnelle, dès lors qu'elle prévoit expressément que certaines personnes ne peuvent pas être cooptées, ce qui, selon elle, constitue une forme de discrimination. Elle estime qu'il y a lieu dès lors de commencer par vérifier la légalité de cette proposition de loi.

La présidente fait remarquer, à propos de l'examen de l'adaptation de la proposition de loi au principe d'égalité, que l'on a veillé à ce que son texte ait un caractère asexué. Elle estime dès lors, pour sa part, que la proposition de loi n'est pas contraire au principe d'égalité, mais elle est disposée à attendre l'avis de la section de législation du Conseil d'État. Cet avis pourrait être demandé par la commission de l'Intérieur et des Affaires administratives. Elle estime que la proposition de loi a le mérite d'ouvrir le débat sur la cooptation en tant qu'instrument permettant de porter remède à la sous-représentation des femmes. De plus, on ne peut pas oublier que 10 sénateurs sur 72 sont élus par cooptation, ce qui n'est pas négligeable. Il s'agit en effet de plus de 10% des membres! Elle se demande si le Comité d'avis pourrait se rallier à l'idée de principe qu'il importe de poursuivre la réalisation d'un équilibre entre hommes et femmes par le biais des cooptations et, dans l'affirmative, comment l'on peut arriver à réaliser concrètement un tel équilibre. La discussion sur la manière d'y arriver reste ouverte. Elle propose, en d'autres mots, de faire une distinction entre l'objectif (à savoir utiliser la cooptation comme mécanisme correcteur, y compris pour ce qui est de la représentation des hommes et des femmes) et le moyen (la proposition de loi ou tout autre moyen). Elle ajoute que certains rêvent déjà, en ce qui concerne la prochaine législature, d'un Sénat composé paritairement. Selon elle, ce rêve est à portée de main. Elle trouverait dommage de ne pas utiliser la cooptation pour rédiger la parité.

Une sénatrice dit partager l'opinion de la présidente. La cooptation peut effectivement constituer un levier important. Elle rappelle cependant que le régime proposé devrait avoir un caractère tempo-

zij is van oordeel dat de coöptatie — indien ze goed zou worden gehanteerd — moet kunnen teweegbrengen dat ook sociale en regionale onevenwichten worden rechtgezet. Zij is er veeleer voorstander van om een reeks van criteria uit te werken, waarvan geslacht er één zou zijn.

Een indiener is van oordeel dat het voorstel van de vorige spreekster past in een globaal voorstel inzake nieuwe politieke cultuur. Zij deelt dezelfde bekommernis maar zij meent wel dat het moeilijk is om criteria wettelijk vast te leggen voor coöptaties.

Een volgend lid heeft ook een aantal reserves ten aanzien van het wetsvoorstel. Zij meent dat het voorstel ongrondwettelijk zou kunnen zijn omdat een aantal mensen zo uitdrukkelijk van coöptatie worden uitgesloten, wat volgens haar discriminatie is. Zij wenst dan ook dat de juridische correctheid van dit wetsvoorstel eerst zou worden onderzocht.

De voorzitter wijst erop dat — voor wat de toetsing van het wetsvoorstel aan het gelijkheidsbeginsel betreft — het wetsvoorstel seksneutraal geformuleerd is. Vandaar dat zij denkt dat het wetsvoorstel niet in strijd is met het gelijkheidsbeginsel. Zij is evenwel bereid het advies van de Raad van State, afdeling wetgeving af te wachten. Dit advies kan gevraagd worden door de commissie voor de Binnenlandse en Administratieve Aangelegenheden. Zij is van oordeel dat de verdienste van het wetsvoorstel is dat het debat wordt geopend over de coöptatie als middel om de vrouwelijke ondervertegenwoordiging recht te trekken. Men mag bovendien niet uit het oog verliezen dat 10 op 72 senatoren bij coöptatie worden aangeduid. Dit aantal is met andere woorden niet verwaarloosbaar: het betreft immers meer dan 10%! Zij vraagt zich af of het Adviescomité zich zou kunnen scharen achter de idee dat men het als principe belangrijk vindt dat bij de coöptatie het evenwicht tussen mannen en vrouwen wordt nagestreefd en, indien ja, hoe men dat zou kunnen bewerkstelligen. Over het «hoe» blijft de discussie dan nog geopend. Zij stelt met andere woorden voor om een onderscheid te maken tussen de doelstelling (met name de coöptatie als correctiemiddel hanteren, ook naar vertegenwoordiging op basis van geslacht toe) en het middel (wetsvoorstel of ander middel). Zij voegt eraan toe dat voor de volgende legislatuur door sommigen reeds gedroomd wordt van een paritair samengestelde Senaat. Volgens haar is deze droom niet meer zo ver af. Zij zou het spijtig vinden indien men de coöptatie dan niet zou hanteren om de pariteit te bereiken.

Een senator deelt de mening van de voorzitter. De coöptatie kan inderdaad een belangrijke hefboom zijn. Zij wijst er wél op dat de voorgestelde regeling terzake een tijdelijk karakter zou moeten hebben:

raire: en effet, une fois la parité atteinte, cette mesure ne sera plus nécessaire.

Une des auteurs de la proposition se demande si, après avoir entendu les diverses observations qui auront été formulées quant au fond, l'on ne pourrait pas inscrire dans l'avis, dans le cadre de la cooptation, le principe de la représentation équilibrée des deux sexes au Sénat, dans l'hypothèse où le Comité d'avis ne retiendrait pas la proposition de loi.

Une des préopinantes dit approuver l'idée de formuler un avis selon lequel le fait d'être une femme constitue l'un des éléments dont on peut tenir compte dans le cadre des cooptations.

Mais elle souligne que ce fait ne peut être qu'un élément parmi d'autres.

Une sénatrice suggère d'examiner dans quelle mesure la même préoccupation pourrait être exprimée dans le cadre de la désignation de sénateurs de communauté par les conseils.

La présidente soutient cette suggestion, mais elle n'en pense pas moins qu'elle soulève autant, sinon plus de questions juridiques qu'en ce qui concerne la cooptation. Le grand avantage de la proposition de loi relative à la cooptation et de l'idée d'appliquer les mêmes principes à la désignation de sénateurs de communauté, est que l'on ne peut en aucun cas leur reprocher d'être contraires au suffrage émis par les électeurs. Dans un cas comme dans l'autre, le choix appartient par définition à l'assemblée même et la situation est comparable à celle des conseils d'avis et de gestion. Ces mesures ne sauraient être contraires au droit qu'ont les citoyens d'exprimer leur suffrage.

La vision d'un membre est que le sexe en tant que tel ne peut être un critère pour la cooptation, si ce n'est temporairement et comme une étape vers une représentation égale. Mais le principe général, selon elle, c'est que le sexe ne peut être un critère de cooptation. Le caractère temporaire d'une telle mesure est important et doit être inscrit.

La présidente fait remarquer que l'on peut énumérer les critères de la cooptation, tels que l'accueil de talents particuliers, puis constater que ces talents sont aussi présents chez les hommes et les femmes et donc proposer qu'une liste de cooptation présente de façon équilibrée des hommes et des femmes. Donc, le sexe n'est pas un critère de cooptation, mais il est évident que les talents, l'expertise sont aussi présents chez les femmes que chez les hommes, et donc ces talents doivent être recherchés chez les femmes comme chez les hommes.

Finalement, le Comité d'avis dégage un consensus sur la position suivante: le Comité d'avis ne juge pas opportun de légiférer pour consacrer le principe de la parité en matière de cooptation. Aucun des critères utilisés traditionnellement pour la cooptation n'est

wanneer de pariteit immers wordt bereikt, zal dergelijke maatregel niet meer nodig zijn.

Een indiener van het wetsvoorstel vraagt zich af of, na het aanhoren van de verschillende bemerkingen ten gronde, men in het advies zou kunnen schrijven dat men bij de coöptatie rekening moet houden met de evenwichtige vertegenwoordiging van beide geslachten in de Senaat, indien het Adviescomité het wetsvoorstel niet zou weerhouden.

Eén van de vorige leden gaat ermee akkoord dat men een advies zou formuleren waarin men zou stellen dat het «vrouw zijn» één van de elementen is waarbij men met de coöptatie rekening kan houden.

Maar zij benadrukt dat dit dan slechts één van de elementen mag zijn.

Een lid oppert de idee dat kan onderzocht worden in hoeverre ook bij de aanduiding van de gemeenschapssenatoren door de raden dezelfde bekommernis zou kunnen worden geformuleerd.

De voorzitter steunt deze idee maar denkt dat hierbij dezelfde en mogelijk nog andere juridische vragen rijzen als voor de coöptatie. Het grote voordeel van het wetsvoorstel met betrekking tot de coöptatie als van de idee met betrekking tot het aanduiden van de gemeenschapssenatoren is dat dit in geen geval in strijd kan bevonden worden met de uitgebrachte stem van de kiezers. Per definitie kiest de assemblee in deze gevallen zelf en is de situatie vergelijkbaar met advies- en beheerraden. Deze maatregelen kunnen nooit in strijd zijn met het recht van de burgers om hun stem uit te brengen.

Een lid meent dat het geslacht geen criterium mag zijn voor coöptatie, tenzij als tijdelijke overgangsmaatregel in het streven naar gelijke vertegenwoordiging. De algemene regel blijft volgens haar dat het geslacht geen criterium voor coöptatie mag zijn en het tijdelijk karakter van deze maatregel dient dan ook uitdrukkelijk te worden vermeld.

De voorzitter merkt op dat men de criteria van de coöptatie (onder meer het aantrekken van personen met bepaalde talenten) op een rijtje kan zetten en dat men dan zal vaststellen dat dit talent zowel bij mannen als bij vrouwen aanwezig is, en dat er op de coöptatielijst bijgevolg een evenwicht moet zijn tussen beide geslachten. Het geslacht is dan geen criterium meer voor coöptatie, maar omdat zowel vrouwen als mannen het nodige talent en de nodige deskundigheid aan de dag leggen, moet men dit talent bij beide geslachten weten te vinden.

Uiteindelijk bereikt het Adviescomité een consensus over de volgende stelling: het Adviescomité acht het niet opportuun de pariteit inzake coöptatie wettelijk vast te leggen. Geen enkel van de criteria die traditioneel gehanteerd worden bij coöptatie zijn wettelijk

fixé par la loi. Il est dès lors proposé de ne pas inscrire dans la loi le critère du sexe.

II.3. PROPOSITION DE MODIFICATION DU RÈGLEMENT DU SÉNAT

Proposition modifiant le règlement du Sénat en vue de la réalisation de l'égalité des chances entre les femmes et les hommes (doc. Sénat, n° 1-1116/1)

Exposé introductif de l'auteur principal

L'auteur principal précise que la proposition de modification du règlement du Sénat se compose de quatre éléments. Le premier objectif est de rendre la règle des deux tiers, qui vaut pour l'ensemble des conseils consultatifs, applicable en ce qui concerne les organes administratifs les plus importants du Sénat et notamment du Bureau définitif. Le deuxième est d'appliquer le même principe en ce qui concerne le collège des questeurs et pour ce qui est de la composition et de la représentation du Sénat au sein de la commission parlementaire de concertation. Le troisième point concerne l'article 74 du règlement, qui prévoit qu'en cas de parité de suffrages pour une nomination, le plus âgé est préféré. L'on propose d'inscrire, dans le règlement, qu'en cas de parité de suffrages, le membre le plus âgé appartenant au sexe le moins représenté est préféré. Le quatrième point concerne l'administration du Sénat. Le Sénat n'a toujours pas adopté de plan d'action positive en faveur de ses propres services, alors que la loi l'y oblige. C'est pourquoi l'on propose d'inscrire dans le règlement que le Sénat doit développer, pour son propre personnel, un plan d'action positive qui puisse servir d'exemple à toutes les entreprises, institutions et organisations en Belgique.

Discussion

Une membre affirme qu'en tant que coauteur de la proposition à l'examen, elle a constaté, parmi ses collègues, que les articles 1 à 3 de la proposition de modification du règlement suscitent pas mal de discussions.

En effet, la proposition vise à régler des matières qui relèvent de la compétence propre de chaque groupe politique. En d'autres termes, l'on considère que les articles en question battent en brèche l'autonomie des groupes politiques.

Un sénateur propose d'inclure dans la proposition la question de l'attribution de la présidence des commissions.

Une autre membre concède que l'application de la loi proposée poserait des problèmes pratiques. Elle

vastgelegd. Er wordt dan ook voorgesteld geslacht niet als wettelijk criterium vast te leggen.

II.3. VOORSTELLEN TOT WIJZIGING VAN HET REGLEMENT VAN DE SENAAT

Voorstel tot wijziging van het Reglement van de Senaat met het oog op gelijke kansen voor vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-1116/1)

Inleidende uiteenzetting door de hoofdindieners

De hoofdindieners verduidelijkt dat dit voorstel tot wijziging van het reglement van de Belgische Senaat uit vier elementen bestaat. De bedoeling is om in de eerste plaats de twee derden-regel, die ondertussen voor alle adviesraden geldt, ook van toepassing te maken op het belangrijkste bestuursorgaan van de Senaat, met name het Vast Bureau. Het tweede punt reikt hetzelfde beginsel aan voor het College van Quaestoren als voor de samenstelling van de afvaardiging van de Senaat in de parlementaire overlegcommissie. Het derde punt heeft betrekking op artikel 74 van het reglement dat zegt dat bij benoemingen, ingeval van staking van stemmen de oudste in jaren voorgaat. Er wordt voorgesteld om in te schrijven dat bij staking van stemmen de oudste in jaren tot het minst vertegenwoordigde geslacht wordt benoemd. Het vierde voorstel heeft betrekking op de administratie van de Senaat. De Senaat heeft tot nog toe geen positief actieplan gemaakt voor de eigen diensten, hoewel dit wettelijk verplicht is. Vandaar dat wordt voorgesteld om in het reglement op te nemen dat een positief actieplan zou worden uitgewerkt voor het eigen personeel dat toonaangevend zou zijn voor alle bedrijven, instellingen en organisaties in België.

Bespreking

Een lid stelt dat zij als mede-indieners van dit voorstel bij collega's heeft opgevangen dat de voorstellen die in de artikelen 1-3 van het voorstel tot wijziging van het reglement zijn opgenomen heel wat discussie uitlokken.

Het voorstel beoogt immers om zaken te regelen die behoren tot de bevoegdheid van elke politieke fractie afzonderlijk. Het wordt met andere woorden beschouwd als een inbreuk op de autonomie van de politieke fracties.

Een senator stelt voor om aan het voorstel het toewijzen van het voorzitterschap van de commissies toe te voegen.

Een ander lid onderkent praktische problemen bij de uitvoerbaarheid van dit voorstel. Zij erkent dat de

reconnaît que l'atteinte à l'autonomie des groupes politiques constitue un problème. En effet, les groupes politiques devraient, par exemple, se concerter pour savoir lequel d'entre eux devrait désigner une femme en tant que membre du Bureau du Sénat. Qui plus est, il est possible qu'il n'y ait pas de représentante féminine au sein de certains groupes politiques.

La présidente se dit disposée à reconnaître l'existence de ces obstacles pratiques, mais elle souligne que les organes consultatifs fédéraux, qui sont bel et bien soumis à la loi du 17 juin 1997 modifiant la loi du 20 juillet 1990 visant à promouvoir la présence équilibrée d'hommes et de femmes dans les organes possédant une compétence d'avis formulent les mêmes objections. Elle lance dès lors une mise en garde pour que l'on évite d'argumenter pour ne pas imposer pareilles règles à ses propres instances, alors que le législateur les a (bel et bien) imposées à l'ensemble des conseils consultatifs de la société civile. Il faut donc se demander s'il est acceptable que le législateur impose aux organes parlementaires des exigences moins strictes que celles qu'il a imposées au reste de la société.

La rapporteuse estime que la proposition de modification du règlement présente en tout cas l'avantage d'ouvrir le débat au sein de tous les partis politiques. Par ailleurs, elle dit comprendre les critiques selon lesquelles la proposition porterait atteinte à l'autonomie des groupes politiques.

Cela étant dit, la présidente attire une nouvelle fois l'attention sur le fait que les groupes politiques au Sénat sont soumis à la loi : ils sont financés à l'aide de fonds publics. L'on peut en dire autant pour ce qui est des partis politiques. Elle reconnaît toutefois que les groupes politiques qui n'ont pas de femmes parmi leurs membres pourraient connaître de véritables difficultés. De plus, il est plus facile à un grand groupe politique qu'à un petit de respecter la règle du tiers.

La rapporteuse souligne que le Bureau ne comprend pas que des chefs de groupe : l'article 8, 1°, du règlement dispose comme suit : « Au plus tard dans un délai de quatorze jours après la désignation des sénateurs cooptés, le Sénat procède à l'installation de son Bureau définitif, composé :

1° d'un président, d'un premier vice-président, d'un deuxième vice-président et d'un troisième vice-président, nommés successivement pas des scrutins distincts, et de trois questeurs élus ensuite au scrutin de liste; ... »

L'on propose de rendre la règle du 1/3-2/3, applicable aux membres du Bureau qui ne sont pas chefs de groupe, c'est-à-dire aux membres visés à l'article 8, 1°, du règlement. Les membres du Comité d'avis approuvent cette proposition.

inbreuk op de autonomie van de politieke fracties een probleem is. Zo zouden de politieke fracties bijvoorbeeld onderling moeten afspreken wie een vrouw als lid van het Bureau van de Senaat zal aanduiden. Tevens kan het gebeuren dat er politieke fracties bestaan zonder vrouwelijke leden.

De voorzitter is bereid deze praktische bezwaren te erkennen maar zij wijst er wél op dat dezelfde bezwaren worden geformuleerd door de federale adviesorganen aan wie de wet van 17 juli 1997 tot wijziging van de wet van 20 juli 1990 ter bevordering van de evenwichtige aanwezigheid van mannen en vrouwen in organen met adviserende bevoegdheid deze verplichting wél oplegt. Zij waarschuwt er dan ook voor geen argumenten te hanteren om dergelijke regels niet aan de eigen instanties op te leggen terwijl de wetgever dit wél gedaan heeft ten opzichte van alle adviesorganen van het Middenveld. De vraag is dan ook of men aan de parlementaire organen minder eisen mag stellen dan diegene die de wetgever aan de samenleving heeft opgelegd.

De rapporteur is van oordeel dat het voorstel tot wijziging van het Reglement in elk geval de verdienste heeft dat in elke politieke partij het debat terzake wordt geopend. Anderzijds heeft zij begrip voor de kritiek dat het voorstel de autonomie van de politieke fracties aantast.

De voorzitter wijst er echter op dat de politieke fracties in de Senaat niet buiten de wet staan: zij worden gefinancierd via publieke middelen. Hetzelfde geldt voor de politieke partijen. Zij erkent wel dat er wezenlijke problemen kunnen rijzen voor politieke fracties die geen vrouwelijke leden hebben. De ééndertigste-regel is bovendien makkelijker te bereiken voor een grotere politieke fractie dan voor een kleinere politieke fractie.

De rapporteur wijst er op dat het Bureau uit meer leden bestaat dan enkel de fractieleiders: artikel 8, 1°, van het Reglement zegt: « Uiterlijk binnen veertien dagen na de aanwijzing van de gecoördineerde senatoren installeert de Senaat zijn vast bureau, dat is samengesteld uit :

1° een voorzitter, een eerste ondervoorzitter, een tweede ondervoorzitter en een derde ondervoorzitter, die achtereenvolgens worden benoemd bij afzonderlijke verkiezingen, en drie quaestoren, die daarna worden verkozen bij stemming op een lijst; ... »

Er wordt voorgesteld om de 1/3-2/3 regel van toepassing te maken op de bureauleden die geen fractievoorzitter zijn, met andere woorden die leden vermeld in artikel 8, 1°, van het Reglement. De leden van het Adviescomité gaan akkoord met dit voorstel.

Proposition instaurant un congé de maternité ou d'adoption pour les sénatrices

Une membre a élaboré une proposition relative au congé de maternité des sénatrices, qui est rédigée comme suit :

«Toute sénatrice enceinte a droit à un congé de maternité de quinze semaines. L'intéressée remet au Bureau, trois mois avant la date prévue de l'accouchement, un certificat médical indiquant la date probable de l'accouchement. Le congé de maternité prend cours, à la demande de la sénatrice, au plus tôt sept semaines et au plus tard une semaine avant la date prévue de l'accouchement. La sénatrice communique au Bureau la date choisie par elle pour le début du congé de maternité. Le Bureau prend les dispositions requises en matière de pairage.»

La membre précise qu'elle a formulé cette proposition à la suite notamment d'une initiative du Parlement flamand, où la majorité s'est trouvée en difficulté voici quelques mois, du fait de l'absence d'un parlementaire pour motif d'accouchement. La parlementaire en question a été reconvoquée après trois semaines déjà pour venir participer aux votes. L'intéressée a été contrainte d'assister à la séance plénière avec son bébé, l'opposition n'ayant pas souhaité paier avec elle.

À la suite de cet incident, le Parlement flamand a pris des mesures: son Bureau élargi, qui est chargé de régler les travaux, organisera un pairage en cas de congé de maternité. La membre propose d'insérer une disposition analogue dans le Règlement du Sénat.

Une sénatrice précise que le texte approuvé par le Parlement flamand ne porte que sur un engagement des chefs de groupe. En d'autres termes, cet engagement ne va pas au-delà de la présente législature.

L'auteur de la proposition se dit prête à élargir celle-ci aux maladies de longue durée.

Plusieurs membres sont disposés à tenir compte de la situation des malades de longue durée, mais ils estiment nécessaire d'élaborer un régime spécifique pour le congé de maternité.

Un autre membre propose de ne pas étendre la proposition à la situation des malades de longue durée. Cela risquerait en effet de déforer les arguments en faveur de l'instauration d'un régime de congé pour les sénatrices en cas de grossesse et d'accouchement. Plusieurs membres sont de cet avis.

Un troisième membre serait plutôt enclin à discuter en même temps des maladies de longue durée. On s'accorde à dire que le mieux serait de formuler deux

Voorstel betreffende een regeling bij moederschap en adoptie voor senatoren

Een lid heeft een voorstel uitgewerkt met betrekking tot zwangerschapsverlof voor senatoren dat luidt als volgt:

«Een zwangere senator heeft recht op zwangerschapsverlof van vijftien weken. De betrokken senator bezorgt aan het Bureau drie maanden voor de voorziene bevallingsdatum een medisch attest waarin de vermoedelijke bevallingsdatum wordt medegedeeld. De bedoelde afwezigheid gaat in op verzoek van de senator, ten vroegste zeven weken en uiterlijk één week voor de voorziene bevallingsdatum. De senator deelt haar keuzedatum voor het ingaan van het zwangerschapsverlof mee aan het Bureau dat de nodige schikkingen treft in verband met stemafspraken.»

Het lid verduidelijkt dat zij dit voorstel heeft geformuleerd, onder meer in navolging van een initiatief in het Vlaams Parlement waar een aantal maanden geleden de afwezigheid van een Vlaams parlementslid om reden van bevalling ertoe heeft geleid dat de parlementaire meerderheid in het gedrang kwam. Het parlementslid in kwestie werd na drie weken reeds opgeroepen om terug te gaan stemmen. Deze persoon was genoodzaakt haar baby mee te brengen naar de plenaire vergadering. De oppositie wenste immers met deze persoon geen stemafpraak te maken.

In het Vlaams Parlement heeft men dan een regeling getroffen: het Uitgebreid Bureau van het Vlaams Parlement, dat instaat voor de organisatie van de werkzaamheden, organiseert een stemafpraak ingeval van zwangerschap. Het lid stelt voor om een gelijkaardige regeling in te schrijven in het Reglement van de Senaat.

Een senator vult aan dat de tekst die in het Vlaams Parlement werd goedgekeurd slechts een engagement van de fractieleiders betreft. Dit engagement reikt met andere woorden niet verder dan de huidige legislatuur.

De auteur van het voorstel geeft te kennen bereid te zijn haar voorstel te verruimen tot de situatie van langdurige ziekte.

Verscheiden leden zijn bereid met deze problemen rekening te houden maar zijn van oordeel dat er voor zwangerschap een specifieke regeling moet worden uitgewerkt.

Een volgend lid stelt voor om geen koppeling te maken met de situatie van langdurige ziekte. Het zou de argumentering voor een regeling voor afwezigheid ingeval van zwangerschap en bevalling van een senator kunnen ontkrachten. Verscheidene leden steunen deze stelling.

Een derde lid is wél eerder geneigd te zelfdertijd het debat te voeren over de langdurige ziekten. Men is het erover eens dat men het best twee aparte voorstellen

propositions distinctes afin de ne pas lier le congé de maternité au congé de maladie. Une grossesse n'est pas une maladie.

La rapporteuse se demande si l'on ne pourrait pas concevoir une autre formule qui permettrait d'échapper aux objections techniques que soulève la proposition actuelle: il semble difficile d'institutionnaliser dans le Règlement du Sénat cette sorte de «gentlemen's agreement» entre deux individus qu'est au fond le pairage. Selon elle, le Bureau n'a pas le droit d'organiser un pairage. Le pairage n'est rien de plus qu'une coutume parlementaire par laquelle deux parlementaires d'opinion opposée conviennent qu'en l'absence de l'un, l'autre s'abstiendra lors des votes, à titre de compensation (source: Alen A., *Handboek van het Belgisch Staatsrecht, Kluwer Rechtswetenschappen*, 1995, n° 207).

La sénatrice préconise malgré tout de confier au Bureau le soin d'organiser ce pairage, dès lors que celui-ci repose sur une sorte de «gentlemen's agreement» entre groupes politiques. À l'heure actuelle, le problème ne se pose pas de manière vraiment aiguë au Sénat, vu que la majorité n'y est pas trop étriquée. Le problème s'est par contre posé au Parlement flamand, où la majorité tient à une voix. Tous les chefs de groupe siègent au Bureau et ils doivent s'engager à ne pas profiter de l'absence d'un membre de la majorité pour quitter systématiquement la salle et bloquer ainsi les travaux parlementaires. On ne peut s'en remettre pour cela aux groupes politiques pris individuellement.

L'auteur de la proposition partage l'avis de la préopinante: le Bureau est par définition l'organe du Sénat qui a pour mission d'organiser les travaux de l'institution. Selon elle, le Bureau se doit d'apporter une solution structurée aux problèmes pouvant découler de l'absence d'une sénatrice pour cause de grossesse et d'accouchement.

Une des intervenantes précédentes souligne qu'il faut être prudent lorsque l'on formule un «droit au congé de maternité». Cela ferait en effet allusion à un statut qui n'existe pas concrètement. En fait, le problème est le suivant: il y a une absence et cette absence cause des problèmes pour les votes. Elle propose de chercher une autre formulation. Elle souligne cependant que le pairage est, à son avis, la solution la plus souple et la plus efficace. D'autres formules, telles que l'abaissement du quorum, sont beaucoup plus compliquées. Elle estime également que, dans cette matière, le Bureau doit prendre ses responsabilités.

Quoi qu'il en soit, la plupart des membres sont d'accord pour considérer qu'on ne saurait retenir la solution appliquée pour l'élection des conseils communaux, qui consiste à se faire remplacer pendant

formuleert om de zaken niet te koppelen. Zwangerschap is immers geen ziekte.

De rapporteur vraagt zich af of er geen andere regeling denkbaar is die zou kunnen tegemoetkomen aan de juridisch-technische bezwaren die het huidige voorstel wél vertoont: het lijkt immers niet mogelijk om een soort van «gentlemen's agreement» tussen twee individuen — wat een stemafpraak in wezen is — structureel te verankeren in het Reglement van de Senaat. Volgens haar heeft het Bureau niet het recht een stemafpraak te regelen. Stemafspraken zijn enkel een parlementair gebruik volgens welk twee parlementsleden van tegenovergestelde mening overeenkomen dat de afwezigheid van het ene lid bij de stemming wordt gecompenseerd door de onthouding van het andere lid. (Bron: Alen A., *Handboek van het Belgisch Staatsrecht, Kluwer Rechtswetenschappen*, 1995, nr. 207).

De senator pleit er toch voor om deze stemafpraak door het Bureau te laten regelen. Het gaat immers uit van een soort van «gentlemen's agreement» tussen de politieke fracties. Op dit ogenblik stelt er zich in de Senaat geen acuut probleem omdat de meerderheid niet zo nipt is maar in het Vlaams Parlement stelde dit probleem zich wél: de meerderheid heeft daar immers slechts één stem op overschot. In het bureau zitten alle fractieleiders samen en zij moeten zich engageren om geen gebruik te maken van de afwezigheid van een lid van de meerderheid om stelselmatig de zaal te verlaten en zo de parlementaire werkzaamheden te blokkeren. Men kan het niet overlaten aan de individuele politieke fracties.

De auteur van het voorstel deelt de mening van de vorige spreekster: het Bureau is hét orgaan in de Senaat dat de taak heeft de werkzaamheden van de Senaat te regelen. Volgens haar moet het Bureau een gestructureerde oplossing uitwerken voor de problemen die de afwezigheid van een senator omwille van zwangerschap en bevalling kunnen teweegbrengen.

Eén van de vorige leden wijst erop dat men voorzichtig moet zijn bij de formulering van een «recht op zwangerschapsverlof». Dit zou immers allusie maken op een statuut dat er in wezen niet is. In feit is het probleem dat zich stelt het volgende: er is een afwezigheid en dat veroorzaakt problemen bij stemmen. Zij stelt voor om een alternatieve formulering te zoeken. Maar zij benadrukt wél dat zij de stemafpraak de meest soepele en efficiënte formule vindt. Andere formules, zoals bijvoorbeeld de verlaging van het quorum, zijn veel ingewikkelder. Zij is ook van oordeel dat het Bureau in deze aangelegenheid zijn verantwoordelijkheid moet opnemen.

De meeste leden zijn het er in elk geval over eens dat de procedure die gehanteerd wordt bij gemeenteraadsverkiezingen, namelijk vervanging gedurende drie maanden door de opvolger, niet kan weerhouden

trois mois par son suppléant. À l'époque, le ministre Tobback avait déjà élaboré une proposition dans ce sens, en s'inspirant de l'exemple des Pays-Bas. Les parlementaires féminines elles-mêmes n'en ont pas voulu.

Une autre membre est d'avis que le texte à l'examen ne devrait pas poser de problème au Sénat, puisque le Parlement flamand a adopté un texte tout à fait similaire. Elle ne voit en outre pas d'autre possibilité que d'insérer des dispositions dans le Règlement du Sénat puisqu'il n'existe pas d'autre texte interne.

Après un débat, le Comité d'avis propose le texte suivant:

En cas de grossesse et d'accouchement, une sénatrice a le droit de se soustraire aux travaux parlementaires pendant un délai de quinze semaines. L'intéressée remet au Bureau, trois mois avant la date prévue de l'accouchement, un certificat médical indiquant la date probable de l'accouchement. L'absence susvisée prend cours à la demande de la sénatrice, au plus tôt sept semaines et au plus tard une semaine avant la date prévue de l'accouchement. La sénatrice communique au Bureau la date choisie par elle pour le début de l'exercice de ce droit. Le Bureau prend les dispositions requises au sujet du pairage.

Les membres justifient l'absence de quinze semaines comme constituant un droit social qui est prévu également dans le secteur privé et les services publics. Ils répètent aussi que la grossesse doit faire l'objet d'un régime spécifique.

L'auteur de la première proposition formule une deuxième proposition visant à régler les problèmes qui se posent en cas d'absence d'une sénatrice pour raison de grossesse et d'accouchement. En effet, après une longue discussion, le Bureau du Sénat a jugé que la première proposition n'était pas satisfaisante et il ne l'a pas retenue. Il était d'avis qu'on ne pouvait pas lui conférer le pouvoir d'obliger des membres à voter dans un sens ou dans l'autre. L'intervenante dit comprendre cet argument.

La nouvelle proposition, basée sur le système en vigueur en France, est rédigée comme suit:

«Les sénateurs ne peuvent autoriser leur chef de groupe à voter en leur nom que dans les cas suivants:

— au cours de la période de grossesse et d'accouchement. La sénatrice concernée remet au Bureau, trois mois avant la date prévue de l'accouchement, un certificat médical indiquant la date probable de l'accouchement. La période susvisée de délégation de pouvoir prend cours à la demande de la sénatrice, au plus tôt sept semaines et au plus tard une semaine avant la date prévue de l'accouchement.

worden. Dergelijk voorstel werd vroeger reeds uitgewerkt door de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken Tobback en was geïnspireerd op het Nederlandse voorbeeld. De vrouwelijke parlementsleden hebben deze regeling zelf niet gewild.

Een volgend lid is van oordeel dat, aangezien een volledig gelijklopende tekst werd aanvaard in het Vlaams Parlement, de voorliggende tekst geen probleem zou mogen opleveren voor de Senaat. Tevens ziet zij geen andere mogelijkheid dan de regeling op te nemen in het Reglement van de Senaat, aangezien er geen andere interne teksten bestaan.

Na discussie stelt het Adviescomité volgende tekst voor:

«Een senator heeft bij zwangerschap en bevalling het recht zich voor vijftien weken te onttrekken aan de parlementaire werkzaamheden. De betrokken senator bezorgt aan het Bureau drie maanden voor de voorziene bevallingsdatum een medisch attest waarin de vermoedelijke bevallingsdatum wordt medegedeeld. De bedoelde afwezigheid gaat in op verzoek van de senator, ten vroegste zeven weken en uiterlijk één week voor de voorziene bevallingsdatum. De senator deelt haar keuzedatum voor het ingaan van dit recht mee aan het Bureau dat de nodige schikkingen treft in verband met stemafspraken.»

De afwezigheid van 15 weken wordt door de leden verdedigd als een sociaal recht dat ook geldt voor de privé-sector en in de overheidsdiensten. Tevens ondersteunen de leden nogmaals dat zwangerschap een specifieke regeling moet krijgen.

De auteur van het eerste voorstel formuleert een tweede voorstel om de problemen bij afwezigheid van een senator bij zwangerschap en bevalling te regelen omdat het eerste voorstel na lange bespreking in het Bureau van de Senaat door dit orgaan niet als afdoende werd weerhouden. Het Bureau was van oordeel dat hem niet de macht mocht worden gegeven om individuele leden te verplichten in de ene of de andere zin te laten stemmen. Zij erkent dat zij begrip heeft voor deze argumentatie.

Het nieuwe voorstel is geïnspireerd op het systeem dat men in Frankrijk kent en luidt als volgt:

«De senatoren kunnen enkel in de navolgende gevallen hun fractieleider machtigen om in hun naam te stemmen:

— tijdens de periode van zwangerschap en bevalling. De betrokken senator bezorgt aan het Bureau drie maanden voor de voorziene bevallingsdatum een medisch attest waarin de vermoedelijke bevallingsdatum wordt medegedeeld. De bedoelde periode van volmacht gaat in op verzoek van de senator, ten vroegste zeven weken en uiterlijk één week voor de voorziene bevallingsdatum. De senator deelt haar

La sénatrice communique au Bureau la date choisie par elle pour le début de l'exercice de ce droit;

— dans les autres cas, le Bureau jugera.

La procuration est toujours personnelle, le mandataire étant le président du groupe auquel appartient la sénatrice concernée. La procuration peut également être accordée à un autre membre du groupe, moyennant l'accord préalable du mandant. Aucun sénateur n'a le droit de représenter plus d'une collègue sénatrice.

La procuration doit être remise au président du Sénat avant l'ouverture du vote.

Les votes par procuration sont émis par les mandataires après que les sénateurs présents ont voté».

La sénatrice estime que cette deuxième proposition est plus claire et mieux définie que la première. Elle se souvient que la piste de réflexion en question avait également été examinée par le Parlement flamand, qui était cependant arrivé à la conclusion que ce que l'on envisageait nécessitait une modification de la Constitution. En d'autres termes, elle doute de la constitutionnalité de cette proposition (par exemple par rapport aux articles 53 et 55 de la Constitution). L'intervenante rappelle qu'elle souhaite un régime applicable en cas d'absence d'une sénatrice pour cause de grossesse et d'accouchement, mais pas dans d'autres cas, comme les cas de maladie, etc., par le biais d'une délégation au Bureau formulée en termes généraux.

Une membre partage l'avis de la préopinante qui considère que la grossesse et l'accouchement ne peuvent pas être mis sur le même pied que la maladie. Pour le surplus, elle trouve que la deuxième proposition est une bonne proposition.

L'auteur des propositions se dit sensible à l'argument de la constitutionnalité. Elle souligne cependant qu'il y a peut-être eu, en l'espèce, un précédent, dans la mesure où une délégation du Sénat se serait rendue au chevet d'une personne malade pour la faire voter par délégation.

La présidente résume la situation en rappelant que deux propositions ont été déposées pour remédier au problème décrit ci-dessus: soit on le résout par un pairage entre collègues, soit le suppléant prend la place du parlementaire absent. L'idée qui préside à ces deux propositions est qu'il est dans l'ordre des choses que les femmes parlementaires puissent avoir des enfants et qu'il convient dès lors de trouver une solution structurelle permettant de parer aux conséquences de l'absence d'une parlementaire dans ces circonstances.

Un membre se demande si l'on ne pourrait pas formuler le texte de manière à ne pas utiliser

keuzedatum voor het ingaan van dit recht mee aan het Bureau.

— in andere gevallen oordeelt het Bureau.

De volmacht is steeds persoonlijk, met als gemachtigde de voorzitter van de fractie waartoe de betrokken senator behoort. De volmacht kan eveneens met voorafgaand akkoord van de volmachtgever worden toegekend aan een ander fractielid. Geen enkele senator heeft het recht om meer dan één collega-senator te vertegenwoordigen.

De volmacht moet worden overhandigd aan de voorzitter van de Senaat voor de opening van de stemming.

De stemmingen worden per volmacht uitgebracht door de volmachthouders na de stemming van de aanwezige senatoren.»

De senator is van mening dat dit tweede voorstel duidelijker en beter omschreven is dan het eerste voorstel. Zij herinnert zich dat deze denkpeste ook in het Vlaams Parlement werd onderzocht maar dat men daar tot de bevinding kwam dat voor deze piste de Grondwet moet worden gewijzigd. Zij twijfelt met andere woorden aan de grondwettelijkheid van het voorstel (bijvoorbeeld artikelen 53 en 55 van de Grondwet). De spreekster herinnert eraan dat zij enkel een regeling wenst voor zwangerschap en bevalling maar de deur niet wenst open te houden — via de algemeen geformuleerde delegatie aan het Bureau — voor andere gevallen zoals ziekte en dergelijke.

Een lid deelt de mening van de vorige spreekster dat zwangerschap en bevalling niet op dezelfde wijze mogen worden geregeld als ziekte. Voor het overige vindt zij het tweede voorstel een goed voorstel.

De auteur van de voorstellen erkent gevoelig te zijn voor het grondwettelijkheidsargument. Zij wijst er echter op dat er terzake een precedent zou bestaan waarbij men met een delegatie van de Senaat naar een zieke persoon is toegestapt en dat men hem daar bij delegatie heeft doen stemmen.

De voorzitter resumeert dat er twee voorstellen voorliggen om te remediëren aan het eerder geschetste probleem: ofwel lost men het via een stemafpraak onder collega's op ofwel komt de opvolger in de plaats van het afwezige parlementslid. De idee achter de alternatieve voorstellen is dat het eigen is aan vrouwelijke parlementsliden dat zij kinderen kunnen krijgen en dat er bijgevolg een structurele oplossing moet komen voor de gevolgen die het afwezig zijn van een parlementslid in deze omstandigheden veroorzaakt.

Een lid vraagt zich af of men de tekst niet zodanig zou kunnen formuleren dat het geen «stemming bij

l'expression «vote par procuration». En d'autres mots, il préconise de ne pas utiliser le terme «procuration» en tant que tel et de mettre l'accent sur le fait qu'il s'agit d'une procédure très spécifique. Cela permettrait peut-être de tourner les objections de constitutionnalité.

Un autre sénateur déclare être lui aussi d'avis qu'il faut trouver un système spécifique pour le congé de maternité et d'accouchement. La solution doit être élaborée *sui generis*. Il suggère que la solution consistant à confier la fonction du candidat effectif absent à son suppléant, comme cela se fait dans le cadre des élections communales, est sans doute la solution la plus efficace.

La présidente rappelle que cette solution a été rejetée par les femmes parlementaires voici cinq ans. Elles craignaient que la parlementaire concernée ne subisse trop de pressions politiques la poussant à ne pas récupérer son mandat, durant la législature en cours à l'issue de ces trois mois. Elle craint que le Comité d'avis ne parvienne pas à trouver une réponse à toutes les objections techniques. Aussi propose-t-elle de formuler l'avis comme suit. Le Comité d'avis estime qu'en cas de grossesse et d'accouchement, il convient d'élaborer une solution *sui generis* pour remédier à l'absence de la sénatrice concernée. En ce qui concerne les objections de constitutionnalité, le Comité d'avis demande si les services du Sénat ne pourraient pas s'enquérir du régime en vigueur au sein du Parlement français. Mais il faut aussi retenir la première proposition comme proposition pertinente.

La sénatrice se demande si le Bureau ne pourrait pas demander aux services de s'informer non seulement sur le régime en vigueur en France, mais aussi sur les réglementations existant dans d'autres pays où les parlementaires féminins sont nombreux, comme par exemple dans les pays scandinaves.

La présidente soutient cette idée.

Une autre membre est opposée aux propositions. Elle estime que l'on ne peut pas s'absenter quinze semaines si on fait de la politique au niveau national. C'est se dérober à ses responsabilités de parlementaire. Il doit bien exister des possibilités pratiques pour une jeune mère de venir voter à quelques reprises au cours de ces quinze semaines. Elle ne se rallie donc pas à cet avis unanime.

La présidente précise que le but de la proposition n'est pas de faire un système «à la tête du client». L'idée est qu'une institution démocratique comme le Parlement puisse servir d'exemple. La question est de savoir dans quelle mesure les parlementaires féminins doivent user de leur situation privilégiée pour changer la norme d'une chose qui est socialement acceptée. Il s'agit d'une norme qui serait proposée par un organe modèle à l'ensemble de la société.

volmacht» zou zijn. Met andere woorden: het woord «volmacht» als dusdanig niet gebruiken en er de nadruk op leggen dat het in dit geval om een zeer specifieke procedure gaat. Op deze wijze zou men misschien de grondwettelijkheidsbezwaren kunnen omzeilen.

Een volgende senator verklaart dat zij ook van oordeel is dat men een specifiek systeem moet vinden voor zwangerschap en bevalling. Er moet een *sui generis*-oplossing worden uitgewerkt. Zij oppert dat de oplossing, zoals deze voor de gemeenteraadsverkiezingen geldt — met name de opvolger die in de plaats komt —, wellicht de meest efficiënte oplossing is.

De voorzitter herinnert eraan dat deze oplossing werd verworpen door de vrouwelijke parlementsleden een vijftal jaar geleden. Zij vreesden ervoor dat er vanuit de politieke partijen op het vrouwelijk parlements lid in kwestie een grote druk zou worden gelegd om haar mandaat na drie maanden niet terug op te nemen tijdens de lopende legislatuur. Zij vreest ervoor dat het Adviescomité er niet in zal slagen alle technische bezwaren op te lossen. Daarom stelt zij voor het advies de volgende formulering voor. Het Adviescomité is van oordeel dat er bij zwangerschap en bevalling een *sui generis*-oplossing voor de afwezigheid van de betrokken senator moet worden uitgewerkt. Voor wat de grondwettelijkheidbezwaren betreft, vraagt zij of de diensten van de Senaat niet zouden kunnen informeren hoe de regeling in het Frans parlement juist in elkaar zit. Maar ook het eerste voorstel dient als pertinent voorstel weerhouden.

De senator vraagt zich af of het Bureau niet aan de diensten zou kunnen vragen een onderzoek te doen, niet alleen naar de bestaande regeling in Frankrijk maar ook naar de regelingen in andere landen waar veel vrouwen in het parlement zetelen, zoals bijvoorbeeld de Scandinavische landen.

De voorzitter steunt deze idee.

Een volgend lid is tegen de voorstellen. Zij is van oordeel dat men niet 15 weken afwezig kan zijn als men aan nationale politiek doet. Dit is het ontlopen van de verantwoordelijkheid als parlements lid. Er moeten toch praktische mogelijkheden zijn voor een jonge moeder om gedurende die 15 weken een aantal keren te komen stemmen. Zij schaarst zich dus bijgevolg niet achter dit unaniem advies.

De voorzitter verduidelijkt dat het niet de bedoeling is van het voorstel om een regeling te maken à la tête du client. De achterliggende idee is de voorbeeldfunctie die kan uitgaan vanuit een democratische instelling zoals het Parlement. De vraag is in welke mate de vrouwelijke parlementsleden hun geprivilegeerde situatie moeten gebruiken om de norm te veranderen van iets dat maatschappelijk aanvaard wordt. Het is een norm die men zou uitdragen vanuit een modelorgaan naar de hele samenleving.

La sénatrice précédente partage l'avis de la présidente. Elle est convaincue aussi que la situation actuelle fait que beaucoup de jeunes femmes hésitent à se lancer dans la politique nationale. Elle renvoie aussi au problème concret qui s'est posé au Parlement flamand.

La rapporteuse estime important, d'un point de vue symbolique, qu'un Sénat moderne qui est confronté pour la première fois de son histoire au problème des sénatrices enceintes, élabore une réglementation en la matière. Cette situation résulte de l'abaissement de la condition d'âge pour être sénateur. Il faut rechercher une formule structurelle permettant de combiner maternité et mandat parlementaire. Dans cette optique, elle plaide pour que l'on recherche une formule juridiquement cohérente qui pourrait initier d'une discussion sérieuse au Bureau du Sénat. Elle est favorable à l'idée de confier la responsabilité au chef de groupe, sans aller toutefois jusqu'à une délégation de vote. L'intervenante demande également des précisions sur le système en vigueur au Parlement flamand: il s'agirait d'un code de déontologie, et non d'une disposition réglementaire. Un code de déontologie lie personnellement chaque parlementaire. Le problème ne se situe pas tant au niveau des droits des parlementaires féminins en cas de grossesse, puisque le traitement reste entièrement garanti, contrairement au secteur privé; il s'agit avant tout d'une question symbolique.

Une intervenante précédente confirme qu'il s'agit effectivement d'un code de déontologie et qu'il est également prévu de ne pas payer, durant la période d'absence, la part du traitement correspondant aux débours du parlementaire flamand. Elle propose d'adopter en la matière une formule similaire pour les sénateurs.

Une membre partage le point de vue de la préopinante. Elle estime aussi qu'il faut rechercher et trouver une solution juridiquement inattaquable, mais elle insiste sur la nécessité d'une réglementation pour donner aux femmes — qui sont actuellement minoritaires au Parlement — l'occasion d'exercer un mandat politique et améliorer ainsi, selon elle, le fonctionnement démocratique du Parlement en général. L'exercice d'un mandat politique ne doit pas être réservé à des surhommes. Les gens ordinaires doivent aussi pouvoir se réaliser en politique. Selon elle, il ne faut pas se limiter à rechercher une solution *ad hoc* au problème des votes en séance plénière. Ce serait réduire le mandat politique à une dimension minimaliste. Ce mandat comporte aussi les travaux en commission, etc.

La présidente souscrit à cette dernière observation.

De vorige senator sluit aan bij de voorzitter. Zij is er ook van overtuigd dat de huidige situatie voor gevolg heeft dat vele jonge vrouwen aarzelen om de stap te zetten naar de nationale politiek. Zij verwijst ook naar het concrete probleem dat zich in het Vlaams Parlement heeft gesteld.

De rapporteur vindt het vanuit symbolisch oogpunt belangrijk dat een moderne Senaat, die voor de eerste keer in zijn geschiedenis met zwangere senatoren wordt geconfronteerd, daarvoor een regeling uitwerkt. Dit is het gevolg van de verlaging van de leeftijdsvereiste voor de senatoren. Er moet gezocht worden naar een structurele manier waarop men moederschap kan combineren met een parlementair mandaat. Zij pleit er vanuit die optiek voor dat men zou zoeken naar een formule die juridisch sluitend is en aanleiding kan zijn voor een ernstige discussie in het Bureau van de Senaat. Zij steunt de idee om de verantwoordelijkheid voor de regeling terzake bij de fractievoorzitter te leggen, zonder evenwel uit te komen bij een stemdelegatie. Tevens vraagt de spreker meer uitleg over de regeling die geldt in het Parlement: het zou daar een deontologische code betreffen en geen reglementaire bepaling. Een deontologische code bindt elk individueel parlamentslid. Het probleem is niet zozeer de rechten van de vrouwelijke parlamentsleden ingeval van zwangerschap (de wedde blijft immers gedurende deze periode volledig gegarandeerd, in tegenstelling tot de privé-sector), maar het gaat om een symbolische kwestie.

Een vorige senator verduidelijkt dat het inderdaad een deontologische code betreft en dat er tevens is voorzien dat het deel van de wedde van Vlaams parlamentslid dat betrekking heeft op onkostenvergoedingen, tijdens de periode van afwezigheid, niet wordt uitbetaald. Zij stelt voor een gelijkaardige regeling voor de senatoren terzake voor te stellen.

Een lid deelt de mening van de vorige spreker. Zij is ook van oordeel dat er een oplossing moet worden gezocht en gevonden die juridisch onaanvechtbaar is maar zij beklemtoont dat een regeling noodzakelijk is omdat het vrouwen — die momenteel een minderheid vormen in het Parlement — kans geeft een politiek mandaat op te nemen en dit zou volgens het lid de democratische werking van het Parlement in zijn algemeenheid verbeteren. Het uitoefenen van een politiek mandaat mag niet enkel gereserveerd worden voor supermensen. Ook de gewone mensen moeten in de politiek aan hun trekken kunnen komen. Volgens haar mag er niet alleen een *ad hoc*-oplossing gezocht worden om het probleem van de stemmingen in de plenaire vergadering op te lossen. Dit vindt het lid een al te minimalistische invulling van een politiek mandaat. Het betreft ook de werkzaamheden in de commissies en dergelijke.

De voorzitter deelt de laatste stelling van de vorige spreker.

Une autre sénatrice se rallie aux préopinantes. Il faut veiller à rester cohérent: si, en tant que comité d'avis, on déclare avoir pour objectif la démocratie paritaire, une réglementation en matière de grossesse est un des moyens de parvenir à cet objectif ultime.

Un membre souligne que l'on ne pourra vraisemblablement pas transposer tel quel le système français dans la Constitution belge: le Parlement français fonctionne avec des clés de répartition lors des votes, le président de groupe étant celui qui vote. Autrement dit, l'on y procède très souvent *de facto* par délégation de vote. Ce n'est pas le cas en Belgique.

Le sénateur se demande — puisque l'on est de toute façon sur le point d'inscrire le principe d'égalité entre les femmes et les hommes dans la Constitution — s'il ne faudrait pas proposer également une déclaration de révision de certains articles de la Constitution pour y inscrire la possibilité de délégation de vote en cas de grossesse/accouchement.

Une membre est d'avis que si on s'engage, en tant que femme, à exercer un mandat politique, on doit le faire pleinement et opérer délibérément des choix. Elle est du même avis qu'une des préopinantes.

Enfin, une autre membre propose d'inscrire aussi le cas de l'adoption dans le régime que l'on élaborerait. La plupart des membres marquent leur accord sur cet ajout. L'expression «congé de maternité» est supprimée sur proposition de la plupart des membres et remplacée par l'expression «régime en cas de maternité et d'adoption».

Sur la base de cet échange de vues, le comité d'avis souhaite lancer un appel au Bureau afin que celui-ci prenne cette question à cœur et s'informe également sur la manière dont elle est réglée dans d'autres pays.

II. 4. PROPOSITIONS MODIFIANT LE SYSTÈME ÉLECTORAL ACTUEL POUR EN FAIRE UN SYSTÈME ÉLECTORAL PLUS «NEUTRE SUR LE PLAN DU SEXE»

Proposition de loi modifiant le Code électoral, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants aux élections législatives (doc. Sénat, n° 1-639/1)

Proposition de loi modifiant la loi ordinaire du 16 juillet 1993 visant à achever la structure fédérale de l'État, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants aux élections pour les Parlements wallon et flamand (doc. Sénat, n° 1-649/1)

Een andere senator deelt de mening van de vorige sprekers. Men mag de coherentie niet uit het oog verliezen: indien men immers als Adviescomité stelt dat men de paritaire democratie nastreeft, dan is een regeling voor zwangerschap één van de middelen om de uiteindelijke doelstelling, namelijk de paritaire democratie te bereiken.

Een lid wijst erop dat het Franse systeem wellicht niet zomaar kopieerbaar is naar de Belgische Grondwet: in het Franse parlement werkt men met verdeelsleutels bij de stemmingen waarbij het de fractievoorzitter is die stemt. Men werkt daar met andere woorden *de facto* zeer vaak met stemdelegaties. Dit is niet het geval in België.

De senator vraagt zich af of men niet — terwijl men toch reeds de gelijkheid van vrouwen en mannen wenst in te schrijven in de Grondwet — ook een verklaring tot herziening van bepaalde artikelen van de Grondwet moet voorstellen om de mogelijkheid van stemdelegatie ingeval van zwangerschap/bevalling in de Grondwet in te schrijven.

Een lid is van oordeel dat indien men als vrouw het engagement van een politiek mandaat opneemt, men dit ten volle doet en op een bewuste wijze keuzes moet maken. Zij deelt de mening van één van de vorige leden.

Tenslotte stelt een ander lid voor om ook de situatie van adoptie op te nemen in de regeling die men zou uitwerken. De meeste leden gaan akkoord met deze aanvulling. Het woord «zwangerschapsverlof» wordt bij akkoord van de meeste leden geschrapt en vervangen door de bepaling «regeling bij moederschap en adoptie».

Het Adviescomité wenst op basis van deze gedachteswisseling een oproep te lanceren naar het Bureau toe dat zij deze problematiek ter harte zouden nemen en zich ook zouden informeren over de wijze waarop dit in andere landen wordt geregeld.

II. 4. VOORSTELLEN TOT WIJZIGING VAN HET HUIDIGE KIESSYSTEEM MET HET OOG OP EEN MEER «GENDER-NEUTRAAL» KIESSYSTEEM

Wetsvoorstel tot wijziging van het Kieswetboek met het oog op de afschaffing van de devolutive werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de parlementsverkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-639/1)

Wetsvoorstel tot wijziging van de gewone wet van 16 juli 1993 ter vervollediging van de federale staatsstructuur, met het oog op de afschaffing van de devolutive werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de verkiezingen van het Vlaams en het Waals Parlement (Stuk Senaat, nr. 1-649/1)

Proposition de loi modifiant la loi du 12 janvier 1989 réglant les modalités de l'élection du Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants (doc. Sénat, n° 1-650/1)

Proposition de loi neutralisant le vote de liste et supprimant la distinction entre candidat titulaire et candidats suppléants lors des élections législatives (doc. Sénat, n° 1-1150/1)

Exposé introductif de l'auteur de la proposition de loi n° 1-1150/1

La proposition de loi en discussion vise à limiter l'importance du vote de liste et donc à faire en sorte que la décision d'attribuer ou non un siège à un candidat revienne essentiellement à l'électeur. Le système actuel a pour conséquence que rares sont les femmes qui parviennent à obtenir un mandat politique, alors qu'elles recueillent pourtant un nombre très élevé de suffrages sur toutes les listes.

La neutralisation du vote en tête de liste pour l'élection de la Chambre des représentants et du Sénat aura pour conséquence que chaque candidat figurant sur la liste pourra solliciter les faveurs du corps électoral avec des chances égales.

Discussion

Une membre considère que la plus-value du débat tenu par le comité d'avis est précisément constituée par les échanges de vues sur l'ensemble de propositions de mesures visant à une révision du système électoral proprement dit, par exemple les propositions relatives à la neutralisation du vote de liste.

Une autre membre ne partage pas l'avis de la préopinante: selon elle, les mesures proposées ouvrent un débat beaucoup plus large que le débat concernant les femmes et la prise de décisions politiques. Elle considère en outre que l'effet positif qu'aurait la neutralisation de votes de liste sur la base de calculs récents est passager. Elle craint que ce ne soit favorable aux femmes que pour une seule élection, et plus par la suite.

La préopinante n'est pas tout à fait d'accord. Elle estime que le système électoral actuel a un effet néfaste pour les femmes, de même que pour certaines autres catégories de la population.

L'intervenante précédente souligne qu'elle demeurera toujours partisane de mesures spécifiques, par catégorie.

La présidente précise que l'on devra sans doute opter pour une politique à double orientation.

Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 12 januari 1989 tot regeling van de wijze waarop de Brusselse Hoofdstedelijke Raad wordt verkozen, met het oog op de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers (Stuk Senaat, nr. 1-650/1)

Wetsvoorstel tot neutralisering van de lijststem en opheffing van het onderscheid tussen kandidaat-titularissen en kandidaat-opvolgers bij de Parlementsverkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-1150/1)

Inleidende uiteenzetting door de indiener van wetsvoorstel nr. 1-1150/1

Dit wetsvoorstel heeft tot doel de betekenis van de lijststem te beperken en aldus het toewijzen van een zetel aan een kandidaat vooral door de kiezer zelf te laten bepalen. Het huidige systeem heeft voor gevolg dat slechts weinig vrouwen erin slagen om een politiek mandaat te verwerven, ondanks de vaststelling dat vrouwen op alle lijsten bijzonder veel stemmen halen.

Door het neutraliseren van de lijststem voor de verkiezing van de Kamer van volksvertegenwoordigers en de Senaat kan iedere kandidaat op de lijst met gelijke kansen naar de gunst van de kiezer dingen.

Bespreking

Een lid is van oordeel dat de meerwaarde van het debat in het Adviescomité juist ligt in het debat over het pakket dat maatregelen voorstelt die een herziening van het kiessysteem zelf viseren, zoals bijvoorbeeld de voorstellen met betrekking tot de neutralisering van de lijststem.

Een ander lid deelt de mening van de vorige spreker niet: zij is van oordeel dat deze voorgestelde maatregelen een veel ruimer debat openen dan het debat over vrouwen en politieke besluitvorming. Zij is bovendien van oordeel dat het positief effect dat de neutralisering van de lijststem op basis van recente berekeningen zou hebben, iets van voorbijgaande aard is. Zij vreest dat dit slechts één verkiezing voordelig zal zijn voor vrouwen en daarna niet meer.

Het vorig lid gaat hiermee niet helemaal akkoord. Zij is van oordeel dat het huidige kiessysteem een nadelig effect heeft voor de vrouwen, zoals ook voor bepaalde andere bevolkingsgroepen.

Het andere lid benadrukt dat zij altijd voorstander zal blijven van specifieke categoriële maatregelen.

De voorzitter verduidelijkt dat men wellicht moet kiezen voor een tweesporenbeleid.

Un sénateur souligne qu'outre le problème de la composition actuelle des listes électorales, le système électoral recèle encore d'autres obstacles: c'est ainsi que la règle actuelle relative au cumul empêche dans une très large mesure les femmes d'obtenir et de conserver un mandat; l'étendue de la circonscription électorale revêt également de l'importance: l'expérience nous apprend que plus la circonscription électorale est grande, plus elle est favorable aux femmes.

La présidente considère que les observations du sénateur sont pertinentes. En tout cas, il conviendrait d'y consacrer une étude scientifique approfondie.

Un membre estime que les propositions concernant la neutralisation/suppression du vote de liste peuvent également favoriser l'élection d'un plus grand nombre de femmes. Le grand avantage de cette modification serait que l'on n'aurait pas besoin de quotas et que l'on accorderait plus de poids au vote de l'électeur.

La présidente déclare que le Comité d'avis pourrait également examiner cette piste mais que, pour l'heure, aucune proposition n'a encore été déposée dans ce sens.

L'auteur principale de la proposition de loi de Mme Leduc est consort rappelle qu'une proposition analogue visant à supprimer le vote de liste a été déposée à la Chambre des représentants. En effet, cette suppression serait le seul moyen de garantir l'égalité des chances entre tous les candidats. La proposition de Mme Dua et consort prévoit que, si le premier candidat effectif est un homme, il faut en tout cas que le premier suppléant soit une femme et vice versa. La suppression du vote de liste, qui est l'objectif poursuivi par la présente proposition, permet de donner les mêmes chances à tous les candidats aux élections.

Selon la présidente, cette proposition n'offre pas une sécurité suffisante concernant la représentation garantie des femmes.

L'auteur principale de la proposition de loi de Mme Leduc et consort précise que sa proposition doit être lue en parallèle avec la loi Smet-Tobback existante. Un tiers des candidats figurent sur les listes électorales seront des femmes et pour le reste, chacun aura les mêmes chances, dès lors que la place sur la liste n'aura plus aucune importance.

Un sénateur estime que la place occupée sur la liste ne sera jamais «innocente», même si l'on neutralise le vote de liste. De plus, il estime qu'il serait très dangereux de supprimer le vote de liste en l'absence de contrôle suffisant des dépenses électorales, comme c'est toujours le cas. Il ne subsiste en effet pas grand-chose du principe de l'égalité des chances. Pour son parti, la proposition de loi de Mme Leduc et consort est inappropriée, étant donné qu'il n'a parfois qu'une seule élue par liste.

Een senator wijst erop dat er, naast de huidige samenstelling van de kieslijsten, nog andere hinderpalen zitten in het kiesstelsel: zo is de huidige cumulregeling een zeer grote hinderpaal voor vrouwen om een politiek mandaat te verwerven en te behouden; tevens is de grootte van de kiesomschrijvingen ook belangrijk: hoe groter de kiesomschrijving, des te gunstiger voor vrouwen, zo leert de praktijk.

De voorzitter is van oordeel dat de opmerkingen van de senator terecht zijn. In elk geval is grondig wetenschappelijk onderzoek hierover aangewezen.

Een lid is van oordeel dat de voorstellen met betrekking tot de neutralisering/afschaffing van de lijststem ook positieve gevolgen kunnen hebben voor meer vrouwelijke verkozenen. Het grote voordeel van deze wijziging zou zijn dat men dan geen quota nodig heeft en dat men meer gewicht geeft aan de stem van de kiezer.

De voorzitter verklaart dat het Adviescomité deze piste ook zou kunnen onderzoeken maar wijst erop dat er vandaag de dag hierover geen voorstellen voorliggen.

De hoofdindieners van het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s. herinnert eraan dat in de Kamer van volksvertegenwoordigers een gelijkaardig voorstel werd ingediend om de lijststem af te schaffen. Enkel dit systeem garandeert immers gelijke kansen voor alle kandidaten. Het voorstel van mevrouw Dua c.s. voorziet erin dat indien de eerste effectieve kandidaat een man is, in elk geval de eerste opvolger een vrouw moet zijn en vice versa. Het voordeel van dit voorstel is dat door de afschaffing van de lijststem alle kandidaten dezelfde kansen krijgen bij de verkiezingen.

Volgens de voorzitter biedt dit voorstel nog onvoldoende garanties voor een gewaarborgde vertegenwoordiging van vrouwen.

De hoofdindieners van het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s. verduidelijkt dat haar voorstel moet gezien worden in combinatie met de bestaande wet-Smet-Tobback. Er zullen 1/3 vrouwen op de verkiezingslijsten staan en verder zijn er dan gelijke kansen voor iedereen aangezien de plaats op de lijst geen belang meer zal hebben.

Een senator is van oordeel dat de plaats op de lijst, zelfs in het geval van neutralisering van de lijststem, nooit onschuldig is. Bovendien vindt zij het afschaffen van de lijststem zeer gevaarlijk indien er, zoals vandaag de dag nog steeds, onvoldoende controle is op de verkiezingsuitgaven. Zo blijft er immers van het principe van «gelijke kansen» immers weinig over. Voor haar partij is het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s. slecht want deze partij heeft soms maar een verkozenen op een lijst.

Un membre souscrit au raisonnement de l'auteur principale de la proposition de loi de Mme Leduc et consorts qui veut que la suppression du vote de liste et de l'effet dévolutif du vote de liste serait favorable à la représentation des femmes.

Un autre membre dit ne pas souhaiter que les propositions relatives à la suppression du vote de liste soient liées à des mesures spécifiques ayant pour seul objet de promouvoir la représentation des femmes. Les effets de la suppression ou de la neutralisation du vote de liste qui est proposée dépasseraient largement la simple promotion de la représentation des femmes. Elle estime que la discussion quant au fond de ces propositions doit avoir lieu ailleurs. Il déplorerait que cette proposition complique le consensus que l'on tente de dégager au sein du comité d'avis au sujet des autres propositions. Il se dit néanmoins disposé à discuter de cette proposition, pourvu qu'on la dissocie des autres propositions.

Une autre membre dit partager l'avis de la préopinante. Elle aussi estime qu'il n'est pas opportun de coupler ces deux aspects. Elle considère qu'en discutant cette proposition de loi dans le cadre du présent comité, l'on créerait un précédent qui permettrait de discuter de n'importe quelle proposition ou de n'importe quel projet de loi au sein du comité d'avis, étant donné que toute loi a trait aux femmes d'une manière ou d'une autre. Elle est toutefois disposée à participer à la rédaction d'un avis sur la proposition de loi en question si cela permet de dégager un consensus au sein du comité d'avis.

Une sénatrice affirme ne pas être personnellement favorable aux propositions relatives à la neutralisation du vote de liste. Elle ne voit pas, dans ces propositions, la solution salvatrice qui permettrait de pallier la sous-représentation des femmes en politique. Par ailleurs, elle ne souhaite pas non plus que le comité d'avis renonce à examiner cette proposition. À titre d'information pour les membres qui n'ont pas assisté à la Journée nationale de la femme qui s'est tenue le 11 novembre dernier, elle rappelle que la ministre Smet a indiqué ce jour-là, chiffres à l'appui, quelles seraient les conséquences des diverses propositions à l'examen. La proposition visant à supprimer le vote de liste aurait pour effet de faire augmenter le nombre de femme siégeant au Parlement.

Le préopinant souligne qu'il ne faut pas considérer la proposition comme un remède miracle permettant d'augmenter le nombre d'élues. Il s'agit d'un nouveau système électoral qui risque d'entraîner de nombreux glissements dans tous les domaines.

La présidente précise que l'on pourrait adopter une solution intermédiaire: on pourrait distinguer deux groupes de mesures: d'une part, les mesures spécifiques visant à atteindre l'équilibre entre les femmes et

Een lid gaat akkoord met de redenering van de hoofdindieners van het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s. dat het afschaffen van de lijststem of het afschaffen van de devolutive werking van de lijststem gunstig zou zijn voor de vrouwelijke vertegenwoordiging.

Een volgend lid wenst niet dat de voorstellen met betrekking tot de afschaffing van de lijststem zouden worden gekoppeld aan de specifieke maatregelen die enkel tot doel hebben de vrouwelijke vertegenwoordiging te bevorderen. De voorstellen met betrekking tot de afschaffing of de neutralisering van de lijststem hebben een veel ruimer effect dan enkel de vrouwelijke vertegenwoordiging te bevorderen. Zij is van oordeel dat de discussie ten gronde van dergelijke voorstellen elders moet gebeuren. Zij zou het betrouwen moest door dit voorstel de consensus die in het Adviescomité aan het groeien is met betrekking tot de andere voorstellen, worden bemoeilijkt. Zij wenst wél over het voorstel te praten maar dan losgekoppeld van de andere voorstellen.

Een ander lid deelt de mening van de vorige spreker. Ook zij is van oordeel dat een koppeling terzake niet wenselijk is. Zij is van oordeel dat indien men dit wetsvoorstel hier zou bespreken, men een precedent zou scheppen om elk wetsvoorstel of -ontwerp in het Adviescomité te bespreken want elke wet heeft op één of andere wijze ook wel betrekking op vrouwen. Zij is echter wel bereid mee een advies te formuleren over het wetsvoorstel indien dit zou toelaten een consensus te bereiken in het Adviescomité.

Een senator deelt persoonlijk niet de voorstellen met betrekking tot de neutralisering van de lijststem. Zij gelooft ook niet dat dergelijke voorstellen de zaligmakende oplossing zijn voor de ondervertegenwoordiging van vrouwen in de politiek. Anderzijds wenst zij ook niet dat het Adviescomité zou beslissen om het voorstel helemaal niet te behandelen. Ter informatie voor de leden die niet op de Nationale Vrouwendag van 11 november laatstleden aanwezig waren, wijst zij er nog op dat minister Smet op die dag numeriek heeft aangetoond wat de gevolgen zijn van de verschillende voorstellen die momenteel voorliggen. Het voorstel om de lijststem af te schaffen blijkt ook voor effect te hebben dat meer vrouwen in het Parlement zouden zetelen.

Het vorige lid benadrukt dat men het voorstel niet mag beschouwen als een alles zaligmakend systeem voor meer vrouwelijke verkozenen. Het is een nieuw kiessysteem dat men voorstelt dat heel wat verschuivingen op alle vlakken zou teweegbrengen.

De voorzitter verduidelijkt dat er een tussenoplossing mogelijk is: men zou aparte pakketten kunnen maken: bijvoorbeeld enerzijds de specifieke maatregelen die het genderevenwicht beogen en anderzijds

les hommes, d'autre part, des mesures indirectes ne portant pas, à première vue, sur les aspects liés à la problématique «hommes-femmes» mais pouvant avoir des implications dans ce domaine. En outre, elle ne veut pas éluder le débat sur le deuxième type de mesures.

L'auteur principale de la proposition de loi de Mme Leduc et consorts renvoie aux articles qui sont parus dans la presse à la suite de la Journée nationale des femmes. Il ressort clairement de ces articles que la suppression du vote de liste permettrait d'élire un plus grand nombre de femmes. C'est pourquoi elle n'admettrait pas que sa proposition de loi ne soit pas examinée dans le même paquet.

Une sénatrice demande également que l'on examine la proposition de loi de Mme Leduc et consorts. Toutefois, elle estime qu'il y a une distinction à faire entre, d'une part, les propositions qui visent à intervenir concernant des femmes sur les listes et, d'autre part, une proposition qui vise à modifier le système électoral pour influencer sur ses conséquences en matière d'égalité de traitement: dans la rédaction actuelle de la proposition, il n'y a pas de compromis entre la première série de propositions et la deuxième.

La présidente signale cependant que la première série de propositions n'exclut pas la seconde. Elle reconnaît qu'il est possible d'accorder réciproquement, par voie d'amendement, les propositions de loi de Mmes Lizin et consorts, Dua et consorts et Delcourt-Pêtre, alors que ce n'est pas le cas de la proposition de loi de Mme Leduc et consorts.

La rapporteuse estime que la proposition de loi de Mme Leduc et consorts doit aussi être considérée comme une proposition à part entière. Elle ne concerne cependant pas directement la place des femmes sur les listes. La rapporteuse demande que, au cas où l'on examinerait cette proposition, on examine également les propositions de loi des sénateurs Milquet et Nothomb sur le même sujet (1).

L'auteur principale de la proposition de loi de Mme Leduc et consorts rappelle que l'intitulé du Comité d'avis contient les mots «pour l'égalité des chances entre les femmes et les hommes». Elle juge que sa proposition tend à réaliser vraiment l'égalité des chances et qu'elle s'inscrit donc parfaitement dans cet ensemble.

La présidente partage le point de vue des deux préopinantes. Les propositions de loi de Mme Milquet et de M. Nothomb devraient être inscrites également à l'ordre du jour. Il est d'ailleurs possible de les amen-

de de onrechtstreekse maatregelen: deze maatregelen beogen niet op het eerste zicht genderspecten, maar ze kunnen wel genderimplicaties hebben. Zij wenst bovendien het debat over de tweede soort van maatregelen niet uit de weg te gaan.

De hoofdindieners van het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s. verwijst naar de verschillende persartikelen die zijn verschenen naar aanleiding van de Nationale Vrouwendag waarin duidelijk naar voren komt dat door het afschaffen van de lijststem een groter aantal vrouwen zullen worden verkozen. Zij gaat er dan ook niet mee akkoord dat haar voorstel niet mee in hetzelfde pakket zou worden behandeld.

Een senator pleit er ook voor het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s. te behandelen maar zij denkt dat er wel een onderscheid is tussen 1° voorstellen die willen ingrijpen op plaatsen van vrouwen en 2° een voorstel dat wil ingrijpen via het veranderen van het kiessysteem op een gevolg voor gelijke behandeling: zoals het voorstel is geformuleerd is er geen compromis mogelijk tussen de eerste reeks voorstellen of de tweede reeks voorstellen.

De voorzitter wijst er echter wél op dat de ene reeks voorstellen de andere reeks voorstellen niet uitsluit. Zij erkent wél dat de wetsvoorstellen van de dames Lizin c.s., Dua c.s., Delcourt-Pêtre onderling amendeerbaar zijn, wat niet het geval is met het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s.

De rapporteur is de mening toegedaan dat ook het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s. als een volwaardig voorstel moet worden beschouwd. Maar het voorstel heeft niet rechtstreeks betrekking op de plaats van vrouwen op de lijsten. Zij vraagt wél dat, indien het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s. zou worden behandeld, tegelijk de wetsvoorstellen terzake van de senatoren Milquet en Nothomb zouden worden behandeld (1).

De hoofdindieners van het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s. brengt de titel van het Adviescomité «voor gelijke kansen voor vrouwen en mannen» in herinnering. Zij is van oordeel dat haar voorstel echt de gelijke kansen nastreeft. Het past volgens haar dan ook perfect in dit geheel.

De voorzitter deelt de mening van de twee vorige sprekers. De wetsvoorstellen van mevrouw Milquet en de heer Nothomb zou ook moeten worden geagendeerd. Deze voorstellen zijn immers

(1) Documents Sénat, n°s 1-639/1, 1-649/1, 1-650/1.

(1) Stukken Senaat, nrs. 1-639/1, 1-649/1, 1-650/1.

der en corrélation avec celle de Mme Leduc et consorts.

Un membre met le Comité d'avis en garde contre le risque d'excès dans les mesures que l'on souhaiterait adopter pour promouvoir les femmes dans la politique. La différence fondamentale entre le paquet de propositions qui avait été déposé initialement au sein du comité d'avis et les propositions relatives à la neutralisation des votes de liste est que le deuxième groupe de propositions n'a pas un caractère modéré. Pour le moment, la suppression des votes de liste aurait sans doute un effet favorable sur la représentation des femmes parce qu'elle ne peut pas encore causer de tort aux femmes, mais l'intervenante craint que cette proposition n'introduise en fait un cheval de Troie dans la place. La suppression du vote de liste ouvre la porte à une évolution vers un vedettariat pur et simple où les hommes peuvent en principe être beaucoup plus forts que les femmes.

L'auteur principale de la proposition de loi de Mme Leduc et consorts renvoie à la publication de Boudewijn Bouckaert et consorts intitulée «*De lijststem: honderd jaar*», qui démonte tout à fait l'argumentation de la préopinante. Elle recommande la lecture de cette publication à tous les membres.

Une sénatrice évoque encore une autre piste qui permettrait de résoudre à court terme la sous-représentation des femmes, à savoir l'agrandissement des circonscriptions électorales et la suppression des listes régionales. Ce système existe notamment aux Pays-Bas. Il permet aux partis d'appliquer une stratégie plus globale de placement des femmes sur les listes électorales.

Une autre sénatrice signale qu'il faut aussi dénoncer la discrimination qui est inscrite actuellement dans la loi relative aux dépenses électorales: en effet, en fonction de la place qu'il occupe sur la liste, un candidat pourra dépenser plus ou moins d'argent. Elle estime également que si l'on supprime ou neutralise le vote de liste, il faudra également renforcer la loi sur les dépenses électorales.

La présidente propose de classer cet élément parmi les inconvénients.

Le comité d'avis compte en son sein des adversaires comme des partisans de la suppression/neutralisation du vote de liste. Les membres conviennent de faire figurer ce constat dans l'avis.

wél onderling amendeerbaar met het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s.

Een lid waarschuwt ervoor dat het Adviescomité zich niet mag vergalopperen in het soort van maatregelen dat men zou wensen te ondersteunen ter bevordering van de vrouwen in de politiek. Het fundamenteel onderscheid tussen het pakket van voorstellen dat oorspronkelijk in het Adviescomité neerlag ter bespreking en de voorstellen die betrekking hebben op de neutralisering van de lijststem is dat op de tweede groep voorstellen geen maat op staat. Op dit ogenblik zou de afschaffing van de lijststem wellicht een gunstig effect hebben op de vertegenwoordiging van vrouwen omdat het voor vrouwen nu nog geen kwaad kan. Maar zij vreest dat met dit voorstel eigenlijk een paard van Troje wordt binnengehaald. Het afschaffen van de lijststem betekent de evolutie naar puur «vedettisme» en daar kunnen in principe de mannen veel sterker in zijn.

De hoofdindieners van het wetsvoorstel van mevrouw Leduc c.s. verwijst naar de publicatie van Boudewijn Bouckaert en andere met als titel «*De lijststem: honderd jaar*». In deze publicatie wordt volledig ontkracht wat de vorige spreekster zegt. Zij raadt deze publicatie aan aan alle leden.

Een senator oppert nog een andere piste die op korte termijn een oplossing zou kunnen bieden voor de ondervertegenwoordiging van vrouwen: het vergroten van de kiesomschrijvingen en het afschaffen van de regionale lijsten. Dit systeem bestaat bijvoorbeeld in Nederland. Met dergelijk systeem kan men als partij een globalere strategie hanteren naar het plaatsen van vrouwen op de verkiezingslijsten.

Een andere senator wijst erop dat ook de huidige discriminatie die in de wet op de verkiezingsuitgaven zit, moet worden aangeklaagd: naar gelang van de plaats op de lijst mag men immers meer of minder uitgeven. Bovendien is zij van oordeel dat, ingeval van een afschaffing/neutralisering van de lijststem er een verstrakking van de wet op de verkiezingsuitgaven moet komen.

De voorzitter stelt voor om dit element toe te voegen bij de nadelen.

Over de afschaffing/neutralisering van de lijststem zijn er binnen het Adviescomité voor- en tegenstanders. Er wordt afgesproken dat dit als zodanig in het advies zal worden opgenomen.

II. 5. PROPOSITION DE RÉSOLUTION RELATIVE À L'ÉGALITÉ ENTRE LES FEMMES ET LES HOMMES EN CE QUI CONCERNE LA PARTICIPATION À LA PRISE DE DÉCISION POLITIQUE

Proposition de résolution visant à réaliser une politique globale et intégrée dans le domaine de l'égalité des femmes et des hommes en ce qui concerne leur participation à la prise de décision politique (doc. Sénat, n° 1-1096/1)

Exposé introductif de l'auteur principal

L'auteur principal commente en particulier le dispositif de la proposition de résolution. La raison d'être de la résolution proposée est qu'il ne suffit pas de prendre une série de mesures structurelles indépendantes les unes des autres, par exemple en ce qui concerne les listes électorales ou la composition des gouvernements, mais que si l'on veut réaliser un équilibre démocratique au niveau de la prise de décision, il faut engager des actions politiques à plusieurs niveaux et, notamment, aux niveaux suivants :

1° au niveau structurel: en prenant de nouvelles mesures législatives visant à mettre en œuvre le principe de la démocratie paritaire en inscrivant ce principe dans la Constitution — ce point est à l'ordre du jour en France et en Espagne, par exemple — puis en inscrivant dans la Constitution une disposition relative à l'équilibre au sein du gouvernement fédéral; en proposant de définir un quota spécifique pour les listes électorales ou de prévoir une alternance entre femmes et hommes sur les listes; en prévoyant une reconnaissance et un financement adéquats des groupes de femmes politiques au sein des partis; en évaluant et en corrigeant éventuellement le statut des femmes mandataires (pensons notamment aux problèmes soulevés en la matière au Parlement flamand en ce qui concerne le repos de maternité).

2° au niveau des mentalités: il y a lieu de changer celles-ci en sensibilisant le grand public et les pouvoirs publics: ils ont un rôle à jouer à cet égard. L'enseignement pourrait également contribuer à un changement de mentalité: les pouvoirs publics pourraient, par exemple, soutenir le processus par le biais d'un financement.

3° au niveau des stratégies et des bonnes pratiques: la question qui se pose en l'occurrence est de savoir dans quelle mesure l'on peut financer et promouvoir les projets pilotes qui pourraient favoriser un changement à petite échelle dans les processus décisionnels.

4° au niveau de la recherche scientifique: selon le texte de la plate-forme de Pékin, il est très important de réunir le bon matériel statistique et de le publier ré-

II. 5. VOORSTEL VAN RESOLUTIE BETREFFENDE GELIJKE DEELNAME VAN VROUWEN EN MANNEN AAN DE POLITIEKE BESLUITVORMING

Voorstel van resolutie inzake een globaal en geïntegreerd beleid inzake gelijke deelname van vrouwen en mannen aan de politieke besluitvorming (Stuk Senaat, nr. 1-1096/1)

Inleidende uiteenzetting door de hoofddiener

De hoofddiener licht in het bijzonder het dispositief van het voorstel van resolutie toe. De achtergrond van de resolutie is dat het niet volstaat om een aantal los van elkaar staande structurele maatregelen te nemen, bijvoorbeeld naar kieslijsten of regeringssamenstelling toe, maar dat een tot stand brengen van een meer democratisch evenwicht op het niveau van de besluitvorming vereist dat men vanuit het beleid acties onderneemt van verschillende niveaus, met name:

1° structurele maatregelen: het betreft nieuwe wettelijke maatregelen om het principe van de paritaire democratie te realiseren, bijvoorbeeld het inschrijven van het principe van paritaire democratie in de Grondwet: dit is vandaag aan de orde in bijvoorbeeld Frankrijk en Spanje; het opnemen in de Grondwet van een bepaling met betrekking tot het evenwicht in de federale regering; het voorstel om een specifiek quotum te voorzien voor de kieslijsten of bijvoorbeeld de ritslijst in te voeren; het voorzien van een adequate erkenning en financiering van politieke vrouwengroepen binnen politieke partijen; evaluatie en eventuele bijsturing van het statuut van vrouwelijke mandatarissen (bijvoorbeeld problemen terzake in het Vlaams Parlement wat het moederschapsverlof betreft).

2° mentaliteitsverandering: er moet bij het grote publiek een sensibiliseringsactie gebeuren: de overheid heeft hierin een rol te spelen. Ook het onderwijs zou kunnen inspelen op een mentaliteitsverandering: de overheid zou bijvoorbeeld via financiering dit proces kunnen ondersteunen.

3° strategieën en goede praktijken: de vraag is hier in welke mate pilootprojecten kunnen gefinancierd en gestimuleerd worden die op kleine schaal een verandering in de besluitvormingsprocessen kunnen te weegbrengen.

4° wetenschappelijk onderzoek: in de Peking-platformtekst staat dat het van groot belang is om het juiste statistisch materiaal te verzamelen en dit gere-

gulièremment, ... Ce point a été également abordé au sein du comité d'avis avec la ministre chargée de l'égalité des chances entre femmes et hommes, à l'occasion de la discussion relative à son rapport de décembre 1997 au Parlement en application de la loi du 6 mars 1996 visant au contrôle de l'application des résolutions de la Conférence mondiale sur les femmes qui s'est réunie à Pékin du 4 au 14 septembre 1995. Toutefois, il faut également une recherche scientifique qualitative permettant de comparer la politique d'un Conseil des ministres mixte à celle d'un Conseil des ministres non mixte. Actuellement l'on pratique pareille recherche aux États-Unis, au Canada, en Europe du Nord et partiellement en Allemagne. La Belgique pourrait apporter une contribution précieuse en la matière. Une très grande part des fonds qui sont consacrés à ce genre de recherche viennent des pouvoirs publics, si bien qu'il faut s'intéresser à la chose.

5° au niveau des instruments de la politique: l'on en cite six que l'on peut utiliser effectivement et qui doivent permettre ensemble de mener une action cohérente en vue de favoriser le thème des femmes et de la prise de décision:

— le rapport annuel que le gouvernement fédéral doit transmettre au Parlement en application de la «loi de Pékin»: l'intervenante estime qu'il est évident que ce rapport doit toujours contenir un chapitre consacré au thème: «les femmes et la prise de décision»;

— la recommandation du Conseil de l'Union européenne du 2 décembre 1996 concernant la participation équilibrée des femmes et des hommes au processus de décision (96/694/CE), dans laquelle l'on demande à la Commission européenne de soumettre un rapport au Parlement européen, au Conseil et au Comité économique et social sur l'état d'avancement de la participation politique des femmes. La Commission européenne ne peut pas établir un pareil rapport sans la participation des États membres et, plus concrètement, des services chargés de la réalisation de l'égalité des chances dans les divers pays. L'on demande dès lors au gouvernement belge de faire en sorte que la Belgique participe de manière constructive à la rédaction d'un tel rapport;

— il faut introduire, par une loi, une étude d'impact sur l'émancipation;

— la préservation de la possibilité de mener des actions positives;

— le principe fondamental du droit à l'égalité des femmes et des hommes que l'on pourrait inscrire dans la Constitution;

— enfin des dispositions prévoyant, pour les organisations, les associations et les ONG, un droit d'action qui leur permettrait d'assister les femmes et les hommes en cas de discrimination sur la base du sexe,

geld uit te geven, ... Dit werd ook in het Adviescomité besproken met de minister, bevoegd voor gelijkekansen voor vrouwen en mannen naar aanleiding van de bespreking van haar Verslag van december 1997 aan het Parlement van de minister belast met het Gelijkekansenbeleid voor mannen en vrouwen ter uitvoering van de wet van 6 maart 1996 strekkende tot controle op de toepassing van de resoluties van de Wereldvrouwenconferentie die van 4 tot 14 september 1995 in Peking heeft plaatsgehad. Er is echter ook nood aan kwalitatief wetenschappelijk onderzoek om een vergelijking te kunnen maken tussen het beleid van een gemengde Ministerraad en een niet-gemengde Ministerraad. Dit soort onderzoek gebeurt vandaag de dag reeds in de VS, Canada en Noord-Europa en ook gedeeltelijk in Duitsland. Ook België zou op dit vlak waardevolle bijdragen kunnen leveren. Heel veel fondsen voor dit soort onderzoek zijn overheidsfondsen, wat betekent dat men hiervoor ook oog moet hebben.

5° instrumenten van het beleid: er worden er een 6-tal aangehaald die effectief kunnen worden ingezet en gezamenlijk een coherente aanpak kunnen zijn om het thema van «vrouwen en besluitvorming» te bevorderen:

— het jaarlijks verslag van de federale regering aan het Parlement ter uitvoering van de Peking-wet: het lijkt evident voor de spreekster dat er in dit verslag telkens een hoofdstuk moet staan over het thema «vrouwen en besluitvorming»;

— in de aanbeveling van de Raad van de Europese Unie van 2 december 1996 betreffende de evenwichtige deelneming van vrouwen en mannen aan het besluitvormingsproces (96/694/EG) wordt de Europese Commissie verzocht om aan het Europees Parlement en de Raad en het Economisch en Sociaal Comité regelmatig een verslag voor te leggen over de stand van zaken van de politieke deelname van vrouwen. De Europese Commissie kan dit verslag niet maken zonder participatie van de lidstaten, in concreto de diensten bevoegd voor gelijke kansen van de verschillende landen. Er wordt dan ook aan de Belgische regering gevraagd dat België op constructieve wijze aan de totstandkoming van dit verslag zou participeren;

— het invoeren bij wet van een emancipatie-effectrapportage;

— het behouden van de mogelijkheid van positieve acties;

— in de Grondwet zou men het recht op gelijkheid van vrouwen en mannen als fundamenteel beginsel kunnen inschrijven;

— ten slotte wordt eraan herinnerd dat er — in het kader van het uitwerken van een wet die iedere vorm van discriminatie op grond van het geslacht verbiedt — bepalingen zouden worden aangenomen die ook

et que l'on avait prévu d'adopter dans le cadre de l'élaboration d'une loi interdisant toute forme de discrimination sur la base du sexe.

Discussion

Plusieurs membres soulignent l'importance de l'ensemble de ces propositions de résolution.

het vorderingsrecht voorzien voor organisaties, verenigingen en NGO's om vrouwen en mannen te kunnen bijstaan die gediscrimineerd worden op basis van het geslacht.

Bespreking

Verscheidene leden beklemtonen het belang van het geheel van deze resolutie.

III. AVIS SUR LES PROPOSITIONS

III. 1. PROPOSITIONS DE DÉCLARATION DE RÉVISION DE CERTAINS ARTICLES DE LA CONSTITUTION

Proposition de déclaration de révision de l'article 10 de la Constitution, en vue d'y insérer des dispositions nouvelles relatives aux droits des femmes et des hommes à l'égalité (doc. Sénat, n° 1-584/1)

Proposition de déclaration de révision des articles 99 et 104 de la Constitution, en vue d'y insérer des dispositions nouvelles relatives à l'égalité de représentation des femmes et des hommes (doc. Sénat, n° 1-657/1)

Le Comité d'avis estime qu'il faut viser à l'inscription dans la Constitution du principe d'égalité entre les femmes et les hommes.

C'est pourquoi le Comité d'avis est d'accord sur ces propositions de déclaration de révision. Cette déclaration permettra à la constituante, lors de la prochaine législature, d'ouvrir un débat de fond sur les propositions déposées.

La première proposition se situe dans le cadre du 50e anniversaire de la Déclaration des droits de l'homme et des libertés fondamentales.

En raison de la représentation déséquilibrée des femmes et des hommes au gouvernement fédéral, il est nécessaire d'avoir un débat sur la démocratie paritaire au niveau du pouvoir exécutif. Le Comité d'avis estime donc que la deuxième proposition est justifiée.

Le Comité d'avis estime que ce débat futur ne doit pas uniquement envisager le gouvernement fédéral, mais aussi les gouvernements des communautés et régions (1).

Le Comité d'avis estime que l'article 11 de la Constitution doit aussi être inclus dans la liste des articles qui vont être déclarés ouverts à révision. Ceci afin de permettre une discussion au cours de la prochaine législature sur l'ancrage constitutionnel du principe d'égalité entre hommes et femmes en général et d'une politique d'actions positives afin d'atteindre la représentation égale des hommes et des femmes dans le processus de décision politique en particulier.

(1) — modification de la LSRI: article 63 pour le gouvernement flamand, wallon et de la Communauté française;
— modification de la loi du 31 décembre 1983: article 49 pour le gouvernement de la Communauté germanophone;
— modification de la loi spéciale sur la Région de Bruxelles-Capitale: article 34, § 1er.

III. ADVIES OVER DE VOORSTELLEN

III. 1. VOORSTELLEN VAN VERKLARING TOT HERZIENING VAN BEPAALDE ARTIKELEN VAN DE GRONDWET

Voorstel van verklaring tot herziening van artikel 10 van de Grondwet, om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende het recht op gelijkheid van vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-584/1)

Voorstel van verklaring tot herziening van de artikelen 99 en 104 van de Grondwet om nieuwe bepalingen in te voegen betreffende de gelijke vertegenwoordiging van vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-657/1)

Het Adviescomité is van oordeel dat de inschrijving van de gelijkheid van vrouwen en mannen in de Grondwet moet worden nagestreefd.

Daarom gaat het Adviescomité akkoord met deze voorstellen van verklaring tot herziening. Op basis van deze verklaring kan de Constituante tijdens de volgende zittingsperiode een inhoudelijk debat voeren over de ingediende voorstellen.

Het eerste voorstel past in het kader van de 50e verjaardag van de Verklaring van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden.

Omwille van de onevenwichtige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen in de federale regering, is het debat over de paritaire democratie op het niveau van de uitvoerende macht noodzakelijk. Het Adviescomité is derhalve van oordeel dat het tweede voorstel gerechtvaardigd is.

Het Adviescomité meent dat het komende debat hierover niet alleen de federale regering moet betreffen, maar ook de regeringen van de gewesten en de gemeenschappen (1).

Het Adviescomité is van oordeel dat ook artikel 11 van de Grondwet moet worden opgenomen in de lijst van de artikelen die voor herziening vatbaar zullen worden verklaard. Dit om een discussie mogelijk te maken tijdens de volgende zittingsperiode over het grondwettelijk verankeren van de gelijkheid tussen mannen en vrouwen in het algemeen en van een positief actiebeleid om de gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen in de politieke besluitvorming te bereiken in het bijzonder.

(1) — wijziging van de bijzondere wet tot hervorming van de instellingen: artikel 63 voor de Vlaamse en de Waalse regering en de regering van de Franse Gemeenschap;
— wijziging van de wet van 31 december 1983: artikel 49 voor de regering van de Duitstalige Gemeenschap;
— wijziging van de bijzondere wet op de Brusselse instellingen: artikel 34, § 1.

En conclusion, le Comité d'avis estime que le débat sur la démocratie paritaire doit être ouvert d'urgence et recommande de faire figurer les articles 10, 11, 99 et 104 de la Constitution dans la liste des articles de la Constitution ouverts à révision.

III.2. PROPOSITIONS CONTENANT DES MESURES D'ACTION POSITIVES

2.1. PROPOSITIONS QUI VISENT À FAVORISER L'ÉGALITÉ DES CHANCES ENTRE LES FEMMES ET LES HOMMES LORS DE LA FORMATION DES LISTES DE CANDIDATS

Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des scrutins électoraux (doc. Sénat n° 1-743/1)

Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des élections (doc. Sénat n° 1-959/1)

Proposition de loi favorisant la parité entre les femmes et les hommes lors des élections (doc. Sénat n° 1-1154/1)

Ces trois propositions visent à obtenir une représentation plus équilibrée des femmes et des hommes sur les listes de candidats.

Le Comité d'avis estime que chacune des trois propositions présente des mérites particuliers :

1. Dans leur proposition, Mme Lizin et consorts proposent les mesures suivantes :

— sur toutes les listes de candidats, la représentation minimale d'un tiers de chaque sexe doit être répartie de manière équilibrée sur l'ensemble de la liste;

— pour toutes les élections d'un niveau supérieur au niveau provincial, on impose l'alternance entre la première place effective et la première suppléance.

Le Comité d'avis estime qu'il faut préciser le terme «équilibrée».

Le Comité d'avis approuve l'interprétation de l'auteur de la proposition de loi selon laquelle la notion d'équilibre signifie qu'un candidat sur trois doit être de sexe différent. C'est, selon le Comité d'avis, la seule interprétation juste et de bonne foi que l'on puisse donner de la loi Smet-Tobback.

L'alternance entre la première place effective et la première place de suppléant est une mesure qui, selon le Comité d'avis, n'aura qu'un effet limité. En effet, la première suppléance est surtout intéressante pour les

Bij wijze van conclusie stelt het Adviescomité dat het debat over de paritaire democratie dringend moet worden geopend en beveelt aan dat de artikelen 10, 11, 99 en 104 van de Grondwet in de lijst van de voor herziening vatbaar te verklaren artikelen van de Grondwet worden opgenomen.

III.2. VOORSTELLEN DIE POSITIEVE ACTIE-MAATREGELEN BEVATTEN

2.1. VOORSTELLEN DIE DE GELIJKE KANSSEN TUSSEN VROUWEN EN MANNEN WILLEN BEVORDEREN BIJ DE VORMING VAN DE VERKIEZINGSLIJSTEN

Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat nr. 1-743/1)

Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat nr. 1-959/1)

Wetsvoorstel ter bevordering van de evenredige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen bij verkiezingen (Stuk Senaat nr. 1-1154/1)

De drie voorstellen streven naar een meer evenwichtige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen op de verkiezingslijsten.

Het Adviescomité is van oordeel dat elk van de drie voorstellen afzonderlijke verdiensten hebben :

1. Het voorstel van mevrouw Lizin c.s. stelt de volgende maatregelen voor :

— op alle verkiezingslijsten moet de minimale 1/3 vertegenwoordiging van elk geslacht op een evenwichtige wijze over de lijst worden verdeeld;

— voor alle verkiezingslijsten die het provinciale niveau overstijgen, wordt een alternering tussen de eerste effectieve plaats en de eerste opvolgersplaats ingeschreven.

Het Adviescomité is van oordeel dat de notie «evenwichtig» verduidelijking behoeft.

Het Adviescomité steunt de interpretatie van de auteur van het wetsvoorstel dat de notie «evenwicht» betekent dat er per drie kandidaten één kandidaat moet zijn van verschillend geslacht. Dit is volgens het Adviescomité de enige juiste en te goeder trouwe interpretatie van de wet-Smet-Tobback.

De alternatie tussen de eerste effectieve plaats en de eerste opvolgersplaats is volgens het Adviescomité slechts een maatregel met beperkte impact. De eerste opvolgersplaats is immers voornamelijk interessant

partis politiques qui font partie du gouvernement; elle l'est beaucoup moins pour les autres à moins qu'un parlementaire soit remplacé pendant la législature.

2. La proposition de Mme Dua et consorts vise à imposer que les deux premières places (d'effectifs comme de suppléants) de toutes les listes de candidats soient occupées par des personnes de sexe différent.

Le Comité d'avis estime que cette proposition est à la fois très efficace et symboliquement importante. Efficace parce qu'elle permettra de garantir, tant directement que par l'intermédiaire des suppléances, une représentation féminine dans les assemblées. Symboliquement importante parce qu'elle propage implicitement l'alternance systématique des hommes et des femmes sur les listes.

En prévoyant une alternance pour les deux premières places effectives comme pour les deux premières suppléances, on garantit la représentation des femmes dans tous les partis politiques, qu'ils fassent ou non partie du gouvernement.

3. La proposition que Mme Delcourt-Pêtre a déposée vise à prévoir l'alternance des sexes aux deux premières places effectives ou à la première place effective et la première suppléance.

Le Comité d'avis estime que cette proposition ne va pas assez loin. Il propose d'amender en tout cas cette proposition pour que les deux mesures s'appliquent en même temps. Il faudrait par conséquent remplacer dans la proposition le mot «ou» par le mot «et».

En conclusion, le Comité d'avis, se basant sur les trois propositions précitées, propose ce qui suit comme prochaine étape vers la représentation égale des hommes et des femmes dans le processus de décision politique :

— que les deux premières places effectives des listes soient attribuées obligatoirement à des personnes de sexe différent;

— que la première place effective de la liste et la première suppléance soient attribuées obligatoirement à des personnes de sexe différent;

— que les candidats des deux sexes soient obligatoirement répartis de manière équilibrée sur les listes de candidats. Concrètement, on propose d'appliquer la règle suivante: une place sur trois au moins doit aller à un candidat de sexe différent.

voor de politieke partijen die regeringsverantwoordelijkheid opnemen en veel minder voor de andere politieke partijen tenzij een parlamentslid tijdens de zittingsperiode wordt vervangen.

2. Het voorstel van mevrouw Dua c.s. beoogt te verplichten dat de twee eerste plaatsen van alle verkieslijsten — zowel effectieve als opvolgersplaatsen — ingenomen worden door personen van een verschillend geslacht.

Het Adviescomité is van mening dat dit voorstel zowel zeer efficiënt als symbolisch belangrijk is. Efficiënt omdat op deze wijze, zowel rechtstreeks als via de opvolgersplaatsen, een vrouwelijke vertegenwoordiging in de assemblees wordt gegarandeerd. Symbolisch belangrijk omdat het voorstel impliciet het ritsysteem propageert.

Door alternatie te voorzien voor zowel de twee eerste effectieve plaatsen als de twee eerste opvolgersplaatsen, wordt voor alle politieke partijen de vertegenwoordiging van vrouwen gegarandeerd, zowel voor de politieke partijen die regeringsverantwoordelijkheid opnemen als de andere politieke partijen.

3. Het voorstel dat mevrouw Delcourt-Pêtre heeft ingediend beoogt een alternatie op basis van geslacht tussen ofwel de eerste twee effectieve plaatsen ofwel de eerste effectieve plaats en de eerste opvolgersplaats.

Het Adviescomité is van mening dat dit voorstel niet ver genoeg gaat. In elk geval stelt het Adviescomité voor om dit voorstel te amenderen zodat beide voorgestelde maatregelen tegelijk worden toegepast. Dit betekent dat het woord «of» in het wetsvoorstel telkens wordt vervangen door het woord «en».

Bij wijze van conclusie stelt het Adviescomité het volgende gecombineerde voorstel, gebaseerd op de drie voorgaande voorstellen, voor als een volgende stap naar de gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen in de politieke besluitvorming :

— de eerste twee effectieve plaatsen op de kieslijsten moeten toegewezen worden aan personen van een verschillend geslacht;

— de eerste effectieve plaats op de lijst én de eerste opvolgersplaats moeten toegewezen worden aan personen van een verschillend geslacht;

— kandidaten van beide geslachten moeten evenwichtig gespreid worden over de kandidatenlijsten. Concreet wordt voorgesteld de volgende stelregel te hanteren: per drie plaatsen moet er ten minste één plaats gaan naar een kandidaat van verschillend geslacht dan de andere kandidaten.

Le Comité d'avis estime que cette proposition de consensus présente les avantages suivants :

— la garantie de plus de femmes élues dans les assemblées législatives par rapport à la situation actuelle;

— la garantie d'une représentation minimale et en permanence des deux sexes;

— la proposition offre aux partis politiques un cadre pour aller plus loin et proposer à l'électeur des listes composées en alternance;

— la proposition stimulera le débat interne au sein des partis politiques de sorte qu'une culture verra le jour dans laquelle une représentation égale des hommes et des femmes deviendra évidente;

— la proposition est favorable tant pour les partis de la majorité que pour les autres partis politiques;

— il suffit d'une modification simple de la loi existante Smet-Tobback dans le cadre du système électoral actuel;

— cette proposition est une bonne étape dans le processus vers la parité: ainsi un équilibre est garanti de la représentation des deux sexes. Le but final aux yeux du Comité d'avis est la représentation égale des hommes et des femmes dans le processus de décision politique.

III.2.2. PROPOSITION RELATIVE À LA COOPTATION AU SÉNAT

Proposition de loi modifiant l'article 220 du Code électoral (doc. Sénat, n° 1-1113/1)

Cette proposition vise à établir un meilleur équilibre entre le nombre de sénateurs et le nombre de sénatrices: s'il s'avère, après l'élection directe et après la désignation des sénateurs de communauté, que l'un des deux sexes est sous-représenté au sein d'une formation politique, celle-ci doit procéder à la cooptation d'un sénateur du sexe sous-représenté. Cette obligation vaut jusqu'à ce que la parité soit atteinte dans la formation politique en question.

Le Comité d'avis estime que le sexe doit être un des critères pris en compte lors de la cooptation.

Le Comité d'avis ne juge cependant pas opportun d'adopter une règle légale, étant donné que les autres critères ne sont pas non plus définis dans une loi.

Le Comité d'avis propose aussi d'élargir le débat aux sénateurs de communauté.

Het Adviescomité is van oordeel dat dit consensusvoorstel de volgende voordelen biedt:

— de waarborg dat meer vrouwen worden verkozen in de wetgevende assemblees in vergelijking tot de huidige situatie;

— de waarborg voor een blijvende minimale vertegenwoordiging van beide geslachten;

— het voorstel biedt de politieke partijen een kader aan om verder te gaan en ritslijsten voor te stellen aan de kiezer;

— het voorstel zal binnen de politieke partijen het intern debat stimuleren zodat een cultuur ontstaat waarbij een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen vanzelfsprekend wordt;

— het voorstel is voordelig voor zowel de meerderheidspartijen als de andere partijen;

— een eenvoudige wijziging van de bestaande wet-Smet-Tobback binnen het kader van het bestaande kiesstelsel volstaat;

— dit voorstel is een flinke stap vooruit in de richting van de pariteit: er komt een gewaarborgd evenwicht in de vertegenwoordiging van beide geslachten. Het einddoel voor het Adviescomité is de gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen in de politieke besluitvorming.

III.2.2.VOORSTELBETREFFENDEDECOÖPTATIE IN DE SENAAT

Wetsvoorstel tot wijziging van artikel 220 van het Kieswetboek (Stuk Senaat, nr. 1-1113/1)

Dit wetsvoorstel wil een beter evenwicht tot stand brengen tussen het aantal mannelijke en vrouwelijke senatoren: als na de rechtstreekse verkiezingen en de aanwijzing van de gemeenschapssenatoren blijkt dat één van beide geslachten ondervertegenwoordigd is binnen een fractie, dan moet die fractie een senator coöpteren van het ondervertegenwoordigde geslacht. Deze verplichting geldt totdat in de betreffende politieke formatie de pariteit is bereikt.

Het Adviescomité is van oordeel dat het geslacht één van de criteria moet zijn die bij de coöptatie worden gehanteerd.

Het Adviescomité acht een wettelijke regeling echter niet opportuun aangezien ook de andere criteria niet wettelijk gedefinieerd zijn.

Het Adviescomité stelt voor het debat uit te breiden tot de gemeenschapssenatoren.

III.3. PROPOSITIONS DE MODIFICATION DU RÈGLEMENT DU SÉNAT

Proposition modifiant le Règlement du Sénat en vue de l'égalité des chances entre les femmes et les hommes (doc. Sénat, n° 1-1116/1)

Cette proposition vise avant tout à rendre applicable aux organes de direction du Sénat (Bureau définitif et collège des questeurs), ainsi qu'à la délégation du Sénat à la Commission parlementaire de concertation, la règle des deux tiers qui s'applique à tous les comités d'avis fédéraux. Il est également proposé d'ajouter à l'article 74 du Règlement une disposition prévoyant qu'en cas de parité de suffrages lors de nominations par le Sénat, c'est le candidat le plus âgé appartenant au sexe le moins représenté qui sera nommé.

Le Comité d'avis soutient l'idée sous-jacente à cette proposition, à savoir qu'il y ait plus de femmes dans les organes dirigeants du Sénat, comme le Bureau, la Commission parlementaire de concertation, la Questure. La même règle s'applique aujourd'hui à tous les organes consultatifs fédéraux (loi du 17 juillet 1997 modifiant la loi du 20 juillet 1990 visant à promouvoir la présence équilibrée d'hommes et de femmes dans les organes possédant une compétence d'avis).

Le Comité d'avis estime toutefois qu'il faut s'abstenir d'inclure les présidents des groupes politiques dans le régime proposé, car ce serait empiéter trop sur l'autonomie des groupes.

Le Comité d'avis propose dès lors d'amender la proposition afin que la règle des 1/3-2/3 ne soit applicable qu'aux sénateurs visés à l'article 8, 1°, du Règlement du Sénat (notamment le président et les vice-présidents du Sénat et les questeurs).

Par ailleurs, le Comité d'avis propose d'appliquer la règle des 1/3-2/3 à la nomination des présidents et des vice-présidents des commissions (article 23, 1°, du Règlement).

La proposition prévoit aussi l'établissement d'un plan d'actions positives pour le personnel du Sénat et reprend seulement une disposition législative applicable à tous les ministères fédéraux (arrêté royal du 27 février 1990 portant des mesures en vue de la promotion de l'égalité des chances entre les hommes et les femmes dans les services publics).

Le Comité d'avis soutient cette proposition.

Proposition instaurant une réglementation en cas de maternité et d'adoption

Le Comité d'avis estime qu'il s'impose d'élaborer une réglementation permettant à chaque membre du Sénat (et de préférence à chaque membre du Parle-

III.3. VOORSTELLEN TOT WIJZIGING VAN HET REGLEMENT VAN DE SENAAT

Voorstel tot wijziging van het Reglement van de Senaat met het oog op gelijke kansen voor vrouwen en mannen (Stuk Senaat, nr. 1-1116/1)

Dit voorstel beoogt in de eerste plaats de tweederdenregel die voor alle federale adviesraden geldt, van toepassing te maken op de bestuursorganen van de Senaat (Bureau en college van quaestoren) en de afvaardiging van de Senaat in de Parlementaire Overlegcommissie. Tevens wordt voorgesteld aan artikel 74 van het Reglement toe te voegen dat bij staking van stemmen over benoemingen door de Senaat de oudste in jaren behorende tot het minst vertegenwoordigde geslacht wordt benoemd.

Het Adviescomité steunt de idee achter dit voorstel, dit wil zeggen meer vrouwen in de leidinggevende organen van de Senaat, zoals het Bureau, de Parlementaire Overlegcommissie en de Quaestuur. Deze regel wordt nu al toegepast voor alle federale adviesorganen (wet van 17 juli 1997 tot wijziging van de wet van 20 juli 1990 ter bevordering van de evenwichtige aanwezigheid van mannen en vrouwen in organen met adviserende bevoegdheid).

Het Adviescomité is echter van oordeel dat de fractievoorzitters uit deze regeling moeten worden gehouden aangezien het voorstel een té grote inbreuk zou zijn op de autonomie van de fracties.

Het Adviescomité stelt dan ook voor het voorstel te amenderen in de zin dat de 1/3-2/3-regel enkel van toepassing is op de senatoren bedoeld in artikel 8, 1°, van het Reglement van de Senaat (met name de voorzitter en de ondervoorzitters van de Senaat en de quaestoren).

Anderzijds stelt het Adviescomité voor om de aanwijzing van de voorzitters en de ondervoorzitters van de commissies wél aan de 1/3-2/3-regel te onderwerpen (artikel 23, 1°, van het Reglement).

Het voorstel voorziet ook in het opstellen van een positief actieplan voor het Senaatspersoneel en neemt daarmee alleen een wetsbepaling over die van toepassing is op alle federale ministeries (koninklijk besluit van 27 februari 1990 houdende maatregelen ter bevordering van gelijke kansen voor mannen en vrouwen in de overheidsdiensten).

Het Adviescomité steunt dit voorstel.

Voorstel betreffende een regeling bij moederschap en adoptie

Het Adviescomité is van oordeel dat er een specifieke regeling moet worden uitgewerkt die een senator (en bij voorkeur elk parlementslid) bij zwanger-

ment) qui est enceinte ou qui va adopter un enfant de ne pas participer aux travaux parlementaires pendant un certain temps sans que le bon déroulement de ceux-ci s'en trouve compromis. Une telle réglementation a déjà cours au Parlement français, ainsi qu'en Belgique au Parlement flamand. De cette manière, on garantit aux jeunes femmes le droit à la maternité en même temps que la prise en charge d'un mandat politique. Est ainsi garanti le droit pour toutes les membres du Parlement de mettre au monde ou d'adopter des enfants pendant les législatures.

Deux propositions en ce sens ont été envisagées et discutées :

— une révision de la Constitution (articles 53 et 55) afin de permettre une délégation de vote en cas d'absence pour maternité et adoption;

— une règle statutaire qui prévoirait une mesure structurelle pour le pairage, qui doit être réglé et suivi par le Bureau.

Le Comité d'avis demande au Bureau du Sénat d'élaborer un règlement adéquat.

III. 4. PROPOSITIONS MODIFIANT LE SYSTÈME ÉLECTORAL ACTUEL POUR EN FAIRE UN SYSTÈME ÉLECTORAL PLUS « NEUTRE SUR LE PLAN DU SEXE »

Proposition de loi modifiant le Code électoral, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants aux élections législatives (doc. Sénat, n° 1-639/1)

Proposition de loi modifiant la loi ordinaire du 16 juillet 1993 visant à achever la structure fédérale de l'État, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants aux élections pour les Parlements wallon et flamand (doc. Sénat, n° 1-649/1)

Proposition de loi modifiant la loi du 12 janvier 1989 réglant les modalités de l'élection du Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale, en vue de supprimer l'effet dévolutif de la case de tête et les listes des suppléants (doc. Sénat, n° 1-650/1)

Proposition de loi neutralisant le vote de liste et supprimant la distinction entre candidat titulaire et candidats suppléants lors des élections législatives (doc. Sénat, n° 1-1150/1)

Ces propositions tendent à supprimer ou à neutraliser le vote de liste.

schap/bevalling en adoptie het recht geeft gedurende een bepaalde tijd niet deel te nemen aan de parlementaire werkzaamheden zonder dat deze afwezigheid de parlementaire werkzaamheden in het gedrang brengt. Dergelijke regeling bestaat reeds in Frankrijk en in België voor het Vlaams Parlement. Op deze wijze wordt het recht op moederschap van jonge vrouwen tijdens de uitoefening van een politiek mandaat gevrijwaard. Het garandeert ook het recht voor alle parlementsleden om gedurende de zittingsperiode kinderen ter wereld te brengen of te adopteren.

Twee mogelijke voorstellen werden terzake besproken en overwogen :

— een herziening van de Grondwet (artikelen 53 en 55) om stemdelegaties ingeval van afwezigheid omwille van moederschap en adoptie mogelijk te maken;

— een statutaire regeling die een structurele maatregel voorziet voor stemafspraken die door het Bureau worden geregeld en opgevolgd.

Het Adviescomité verzoekt het Bureau van de Senaat een gepaste regeling uit te werken.

III. 4. VOORSTELLEN TOT WIJZIGING VAN HETHUIDIGE KIESSYSTEEM MET HET OOG OP EEN MEER « GENDER-NEUTRAAL » KIESSYSTEEM

Wetsvoorstel tot wijziging van het Kieswetboek met het oog op de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de parlementsverkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-639/1)

Wetsvoorstel tot wijziging van de gewone wet van 16 juli 1993 ter vervollediging van de federale staatsstructuur, met het oog op de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers bij de verkiezingen van het Vlaams en het Waals Parlement (Stuk Senaat, nr. 1-649/1)

Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 12 januari 1989 tot regeling van de wijze waarop de Brusselse Hoofdstedelijke Raad wordt verkozen, met het oog op de afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem en van de lijsten van kandidaat-opvolgers (Stuk Senaat, nr. 1-650/1)

Wetsvoorstel tot neutralisering van de lijststem en opheffing van het onderscheid tussen kandidaat-titularissen en kandidaat-opvolgers bij de parlementsverkiezingen (Stuk Senaat, nr. 1-1150/1)

Deze voorstellen beogen het afschaffen of het neutraliseren van de lijststem.

Le Comité d'avis souligne que ces propositions n'ont toutefois pas pour objet principal de renforcer la présence des femmes au Parlement, mais qu'elles visent à produire des effets beaucoup plus vastes. Selon le Comité d'avis, la discussion doit être replacée dans le cadre d'un débat plus large sur le système électoral existant.

Des recherches basées sur le résultat des élections du 21 mai 1995 pour la Chambre des représentants et le Sénat ont cependant montré qu'une telle mesure aurait un effet positif sur la présence des femmes au Parlement.

Des arguments divergents ont été évoqués au sein du Comité d'avis :

— selon les partisans de la suppression ou neutralisation du vote de liste pour la désignation des élus, ce système garantit des chances égales pour tous les candidats, indépendamment de leur place sur la liste. Ils trouvent cela plus démocratique : on donne davantage de poids à la voix de l'électeur, qui a plus d'influence sur la détermination de ceux qui vont effectivement siéger au Parlement. Les femmes obtiennent beaucoup de voix de préférence, mais si elles ne figurent pas à des places éligibles, cela ne peut pas être valorisé à l'heure actuelle. Ce problème serait éliminé de la sorte. En même temps, l'influence des partis et d'autres intérêts à respecter lors de la confection de la liste diminuerait;

— les opposants mettent l'accent sur les effets incertains de ces propositions pour les femmes à long terme : la place sur la liste reste importante parce que les candidats occupant les premières places sur les listes continueront à obtenir plus de voix de préférence; le risque de « vedettariat » est accru; en outre, la suppression ou la neutralisation du vote de liste pourrait neutraliser l'effet des propositions formulées au point III.2.1 (mesures d'action positives) de l'avis; enfin, la législation actuelle en matière de financement des dépenses électorales est difficilement applicable en cas de suppression ou de neutralisation du vote de liste, car le montant maximal à consacrer aux dépenses électorales est lié à la place occupée sur la liste.

Le Comité d'avis ne peut pas soutenir unanimement les propositions relatives à la suppression ou la neutralisation du vote de liste, mais recommande d'étudier ces propositions plus avant en se basant sur des données qui englobent plusieurs résultats électoraux. Il faudrait aussi examiner l'impact que pourrait avoir une atténuation du report de voix, tel qu'il existe déjà dans le cadre des élections communales.

Het Adviescomité wijst erop dat deze voorstellen echter niet als eerste doelstelling meer vrouwen in het Parlement hebben, maar dat zij veel ruimere effecten beogen. De discussie hierover moet volgens het Adviescomité dan ook gekaderd worden in een ruimer debat over het bestaande kiessysteem.

Onderzoek gebaseerd op de verkiezingsuitslag van de Kamer van volksvertegenwoordigers en de Senaat van 21 mei 1995 heeft evenwel aangetoond dat dergelijke maatregel een positief effect zou hebben op de aanwezigheid van vrouwen in het Parlement.

In het Adviescomité kwamen uiteenlopende argumenten aan bod :

— volgens de voorstanders van het afschaffen of het neutraliseren van de lijststem bij de aanduiding van de verkozenen, garandeert dit systeem gelijke kansen voor alle kandidaten, ongeacht hun plaats op de lijst. Zij vinden dit democratischer : men geeft een groter gewicht aan de stem van de kiezer die meer inspraak krijgt over wie effectief zal zetelen in het Parlement. Vrouwen krijgen veel voorkeurstemmen achter hun naam maar als ze op niet-verkiezbare plaatsen staan kan dit momenteel niet worden gevaloriseerd. Hiermee zou dit worden uitgeschakeld. Tevens vermindert de invloed van de partijen en andere belangen die moeten gerespecteerd worden bij de samenstelling van de lijsten;

— de tegenstanders wijzen op de onzekere effecten van deze voorstellen voor vrouwen op lange termijn : de plaats op de verkiezingslijst blijft belangrijk omdat de eerst gerangschikte kandidaten nog steeds meer voorkeurstemmen zullen behalen; het gevaar voor vedettisme wordt groter; bovendien zou het afschaffen of neutraliseren van de lijststem het effect van de in punt III.2.1 van het advies geformuleerde voorstellen (positieve actiemaatregelen) kunnen neutraliseren; ten slotte is de huidige wetgeving inzake financiering van de verkiezingsuitgaven moeilijk toepasbaar in geval van afschaffing of neutralisering van de lijststem omdat het maximum te spenderen bedrag voor verkiezingsuitgaven gekoppeld is aan de plaats op de verkiezingslijsten.

Het Adviescomité kan de voorstellen met betrekking tot het afschaffen of het neutraliseren van de lijststem niet eenparig steunen maar beveelt aan dat over deze voorstellen nader onderzoek zou gebeuren, waarbij men zich moet baseren op gegevens die meerdere verkiezingsuitslagen omvatten. Er dient ook te worden onderzocht wat de impact zou kunnen zijn van de mildering van de stemmenoverdracht, zoals dit reeds bestaat voor de gemeenteraadsverkiezingen.

III.5. PROPOSITION DE RÉOLUTION RELATIVE À L'ÉGALITÉ DES FEMMES ET DES HOMMES EN CE QUI CONCERNE LEUR PARTICIPATION À LA PRISE DE DÉCISION POLITIQUE

Proposition de résolution visant à réaliser une politique globale et intégrée dans le domaine de l'égalité des femmes et des hommes en ce qui concerne leur participation à la prise de décision politique (doc. Sénat n° 1-1096/1)

Le Comité d'avis se rallie à cette résolution qui donne une vision d'ensemble de ce que doit comprendre une politique globale et intégrée dans le domaine de l'égalité des femmes et des hommes en ce qui concerne leur participation à la prise de décision politique.

L'avis a été adopté à l'unanimité des 8 membres présents.

Le présent rapport a été approuvé à l'unanimité des 8 membres présents.

La rapporteuse,

Andrée DELCOURT-PÊTRE.

La présidente,

Sabine DE BETHUNE.

III.5. VOORSTEL VAN RESOLUTIE BETREFFENDE GELIJKE DEELNAME VAN VROUWEN EN MANNEN AAN DE POLITIEKE BESLUITVORMING

Voorstel van resolutie inzake een globaal en geïntegreerd beleid inzake gelijke deelname van vrouwen en mannen aan de politieke besluitvorming (Stuk Senaat nr. 1-1096/1)

Het Adviescomité schaart zich achter deze resolutie die een allesomvattende visie geeft over wat een globaal en geïntegreerd beleid inzake gelijke deelname van vrouwen en mannen aan de politieke besluitvorming moet inhouden.

Het advies wordt eenparig aangenomen door de 8 aanwezige leden.

Het verslag werd eenparig goedgekeurd door de 8 aanwezige leden.

De rapporteur,

Andrée DELCOURT-PÊTRE.

De voorzitter,

Sabine DE BETHUNE.

ANNEXE 1

AUDITION DE MME I. PELSSERS, REPRÉSENTANTE DU CABINET DE LA MINISTRE QUI A LA POLITIQUE DE L'ÉGALITÉ DES CHANCES DANS SES ATTRIBUTIONS, MME SMETS, ET DE MME P. MEIER, ATTACHÉE AU « CENTRUMVOORPOLITICOLOGIE » DELA « VRIJEUNIVERSITEIT BRUSSEL », RÉUNION DU MARDI 2 DÉCEMBRE 1998

La présidente ouvre la séance. Elle souhaite la bienvenue à Mme Pelssers, collaboratrice de la ministre Smet, et à Mme Meier, qui représente l'unité d'enseignement et de recherche de la VUB, et qui s'occupe déjà depuis longtemps de cette matière au niveau européen, ou dans le cadre d'un groupe de travail toujours au niveau européen.

Mme Pelssers remercie la présidente pour son invitation, qu'elle considère comme un honneur et qu'elle a acceptée avec plaisir. Mme Meier souhaite aborder une série de points concernant les quotas sur les listes. Mme Pelssers souhaite parler de la neutralisation du vote de liste.

1. Contribution de Mmes I. Pelssers et P. Meier

1. Pourquoi plus de femmes en politique ?

La moisson de 50 ans de droit de vote des femmes est maigre!(1)

Entre 1949 et 1971, le nombre des femmes parlementaires a oscillé entre 2 et 4 %. C'est au milieu des années 60 que sont apparues sur les photos les premières femmes ministres et secrétaires d'État. Après la campagne « votez pour des femmes » menée en vue des élections du 10 mars 1974, le nombre des femmes a doublé, passant de 3 à 6,6 %. Vers la fin des années 80 et le début des années 90, le nombre d'élues à la Chambre et au Sénat a stagné à hauteur de 10 à 11 %. C'est à ce moment-là qu'a surgi la discussion sur les quotas.

Pourquoi voulons-nous plus de femmes en politique ? (2)

Tout simplement en raison du principe démocratique: les femmes représentent la moitié de la population belge et le monde politique doit refléter cette réalité. Jadis, on mettait davantage l'accent sur le fait que les femmes agissent « autrement » (mieux ?) et que les partis politiques deviennent plus réceptifs aux intérêts des femmes dans la société lorsque le nombre de femmes politiques augmente.

Les femmes font-elles la différence en politique ?

Voici quelques conclusions d'une série d'études/de propos sur la différence que les femmes apportent en politique :

— les femmes impriment un autre style au commandement: elles tolèrent une plus grande participation, sont plus aimables et plus ouvertes au changement et ont une meilleure capacité de travail collectif;

— les femmes sont moins carriéristes et cherchent moins à être au centre de l'intérêt;

— la présence d'un plus grand nombre de femmes en politique élargit l'agenda politique. La distinction entre la politique et la vie privée s'estompe;

(1) M. Smet; *Femmes élues, les chiffres*; cabinet de la ministre de l'Emploi et du Travail et de l'Égalité des chances, 1998, p. 13.

(2) M. Smet; *Le pouvoir en force*; un colloque sur les femmes et la politique; cabinet de la ministre de l'Emploi et du Travail et de l'Égalité des chances, 1998, p. 55.

BIJLAGE 1

HOORZITTING MET MEVROUW I. PELSSERS, VERTEGENWOORDIGSTER VAN HET KABINET VAN DE MINISTER, BEVOEGD VOOR HET GELIJKEKANSENBELEID, MEVROUW SMET EN MET MEVROUW P. MEIER, VERBONDEN AAN HET CENTRUM VOOR POLITICOLOGIE VAN DE VRIJEUNIVERSITEIT BRUSSEL, VERGADERING VAN DINSDAG 2 DECEMBER 1998

De voorzitter opent de zitting en heet mevrouw Pelssers en mevrouw Meier welkom. Mevrouw Pelssers is medewerkster van minister Smet. Mevrouw Meier vertegenwoordigt de onderwijs- en onderzoekseenheid van de VUB en zij houdt zich reeds jaren op Europees niveau bezig met de materie die in deze voorstellen wordt behandeld, onder meer in het kader van een Europese werkgroep.

Mevrouw Pelssers dankt de voorzitter voor de uitnodiging. Ze zegt dat het een genoegen en een eer is. Mevrouw Meier zal een aantal punten over de quota's op de lijsten bespreken. Mevrouw Pelssers gaat in op het punt van de neutralisering van de lijststem.

1. Bijdrage van de dames I. Pelssers en P. Meier

1. Waarom meer vrouwen in de politiek ?

De oogst van 50 jaar vrouwenstemrecht is mager!(1)

Het aantal vrouwelijke parlementsleden schommelde van 1949 tot 1971 tussen 2 en 4 %. Vanaf het midden van de jaren 60 prijken de eerste vrouwelijke ministers en staatssecretarissen op de foto's. Na de « stem-vrouw »-campagne voor de verkiezingen van 10 maart 1974 verdubbelde het aantal vrouwen van 3 naar 6,6 %. Eind jaren 80-begin jaren 90 stagneert het aantal vrouwelijke verkozenen in Kamer en Senaat rond de 10 à 11 %. Vanaf dan ontstond er de discussie rond de quota.

Waarom willen we meer vrouwen in de politiek ? (2)

Louter en alleen omwille van het democratisch principe: vrouwen maken de helft uit van de Belgische bevolking en de politieke wereld moet die proportie weerspiegelen. Vroeger werd meer de klemtoon gelegd op het feit dat de vrouwen het « anders » (beter ?) doen en dat de politieke partijen receptiever worden voor de belangen van vrouwen in de maatschappij door de toename van het aantal politicae.

Maken vrouwen het verschil in de politiek ?

Een greep uit een aantal onderzoeken/uitspraken over het verschil van vrouwen in de politiek :

— vrouwen hebben een andere leiderschapsstijl: ze dulden meer inspraak, zijn vriendelijker, staan meer open voor verandering en hebben een groter vermogen om collectief te werken;

— vrouwen zijn minder carrièregericht, streven minder na om in de belangstelling te staan;

— door meer vrouwen in de politiek verbreedt de politieke agenda. Het onderscheid tussen politiek en privé vervaagt;

(1) M. Smet; *Verkozen vrouwen, de cijfers*; cabinet van de minister van Tewerkstelling en Arbeid en Gelijkekansenbeleid, 1998, blz. 13.

(2) M. Smet; *Van Kracht naar Macht*; colloquiumboek over vrouwen en politiek, cabinet van de minister van Tewerkstelling en Arbeid en Gelijkekansenbeleid, 1998, blz. 55.

— les femmes politiques veillent davantage à représenter l'électorat et le parti politique, alors que les hommes politiques se comportent plus indépendamment et de l'électorat et du parti. Les femmes induisent des différences dans le travail parlementaire.

Les différences entre hommes et femmes dans la politique ne font que s'amenuiser. En outre, l'accentuation de la différence impose de nouveaux critères. Il est plus enrichissant de laisser jouer les différences entre hommes et femmes et les différences entre les femmes et les différences entre les hommes.

2. Incidence sur le sexe des élus dans un système majoritaire et dans un système de représentation à la proportionnelle(1)

Les systèmes électoraux ne sont pas neutres (du point de vue du sexe)

Le système de la représentation proportionnelle est nettement plus favorable aux femmes que le système majoritaire :

— pays à représentation proportionnelle: de 15 à 40 % de femmes parlementaires. Ici se manifeste le désir d'attirer le plus grand nombre possible d'électeurs, autrement dit d'attirer un électoral hétérogène (« *to appeal to as many different kinds of electors as possible* »);

— pays à système majoritaire (ordinaire/absolu): maximum 10 % de femmes parlementaires (« *the party has only one chance to win* »).

Il ne faut cependant pas surestimer l'influence du système électoral.

La situation du Royaume-Uni et les changements qui se sont produits sous le premier ministre Blair l'illustrent clairement. Le Royaume-Uni, pays à système électoral majoritaire, figurait encore en 1995 à la 45e place sur la liste mondiale de la représentation des femmes dans les parlements nationaux. À l'issue des élections de 1997, il est passé à la 22e place (Belgique = 38^e place).

Il est clair que l'existence d'une volonté politique d'accroître la représentation politique des femmes aura une influence extrêmement importante sur la situation concrète.

3. Comment votent les électeurs ? Quelques chiffres (2)

Généralités

Pour ce qui est des élections de mai 1995, 48 % des électeurs sondés ont déclaré avoir voté en tête de liste (sondage ISPO pour la Flandre). La proportion d'électeurs ayant exprimé une voix de préférence a légèrement augmenté.

Analyse par parti

On constate que sur les 52 % d'électeurs qui ont déclaré avoir émis un vote de préférence, ce sont les électeurs du CVP qui ont exprimé le plus de voix de préférence (67 %). La VU vient en deuxième position (66 %). Le VLD et le SP, eux, ne s'écartent pas significativement de la moyenne valable pour l'ensemble de la population. Chez Agalev, la tendance à l'augmentation de la proportion de votes de préférence se poursuit (42 %). Quant au Vlaams Blok, c'est le parti par excellence des votes en tête de liste (71 %).

(1) J. Craeghs et W. Dewachter, *Vrouwen verkozen*, In: *vrouwen en politiek*, publicaties van de Raad van de Gelijke Kansen voor mannen en vrouwen, KU Leuven — afdeling politologie, 1997, pp. 29-33.

(2) M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton, R. Beerten, *De plaats van de vrouw in de politiek* In: « *de (on)redelijke kiezer, onderzoek naar de opvattingen van Vlamingen* ». Élections du 21 mai 1995; ACCO, pp. 27-38, 1998.

— vrouwelijke politici zijn vaker gericht op het vertegenwoordigen van het electoraat en de politieke partij, en mannelijke politici gedragen zich onafhankelijker van beiden. Er bestaan ook verschillen in het parlementair optreden.

De verschillen tussen mannen en vrouwen in de politiek worden steeds kleiner. Bovendien legt het beklemtonen van het verschil nieuwe criteria op. Het is meer verrijkend om ruimte te laten aan de verschillen tussen mannen en vrouwen en tussen vrouwen en mannen onderling.

2. Gendereffecten bij een meerderheidsstelsel versus evenredige vertegenwoordiging(1)

Electoraal systemen zijn niet (gender)neutraal

Het stelsel van evenredige vertegenwoordiging geeft vrouwen een aanzienlijke bonus vergeleken met het meerderheidsstelsel :

— landen met een evenredige vertegenwoordiging: 15 % tot 40 % vrouwelijke parlementsleden. Hier speelt de wens om zoveel mogelijk kiezers aan te trekken, met andere woorden een heterogeen kiespubliek aantrekken (« *to appeal to as many different kinds of electors as possible* »);

— landen met een (gewoon/absoluut) meerderheidsstelsel: maximum 10 % vrouwelijke parlementsleden (« *the party has only one chance to win* »).

Toch mag de invloed van het kiessysteem niet overschat worden.

De situatie van het Verenigd Koninkrijk en de veranderingen die plaatsvonden onder premier Blair zijn hiervan een duidelijk voorbeeld. Het Verenigd Koninkrijk, een land met een meerderheidskiessysteem, stond in 1995 nog op de 45^e plaats in de wereldlijst van vrouwelijke vertegenwoordiging in nationale parlementen. Na de verkiezingen van 1997 steeg het naar de 22^e plaats (België = de 38^e plaats).

Het is duidelijk dat de aanwezigheid van de politieke wil tot meer vrouwelijke vertegenwoordiging een uitermate grote invloed heeft op de feitelijke situatie.

3. Hoe stemmen kiezers ? Een aantal cijfers (2)

Algemeen

Bij de verkiezingen van mei 1995 geeft 48 % van de kiezers aan op « de kop » te hebben gestemd (ISPO-onderzoek-Vlaamse zijde). Het aandeel kiezers dat een voorkeurstem heeft uitgebracht, is licht toegenomen.

Per partij

Van de 52 % kiezers die verklaarden een voorkeurstem te hebben uitgebracht, stond de CVP bovenaan bij het behalen van voorkeurstemmen (67 %), op de voet gevolgd door de VU (66 %). De VLD en de SP wijken niet significant af van het gemiddelde in de totale populatie. Bij Agalev zet de stijgende trend in het behalen van voorkeurstemmen zich door (42 %). Het Vlaams Blok blijft de partij bij uitstek met lijststemmen (71 %).

(1) J. Craeghs en W. Dewachter, *Vrouwen verkozen*, In: *vrouwen en politiek*, publicaties van de Raad van de Gelijke Kansen voor mannen en vrouwen, KU Leuven — afdeling politologie, 1997, blz. 29-33.

(2) M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton, R. Beerten, *De plaats van de vrouw in de politiek* In: *de (on)redelijke kiezer, onderzoek naar de opvattingen van Vlamingen*. Verkiezingen van 21 mei 1995; ACCO, blz. 27-38, 1998.

À qui vont les votes de préférence ?

Le tableau montre que près de la moitié des électeurs qui ont exprimé un vote de préférence, ont voté pour des hommes. Un peu moins de 41 % d'entre eux affirment avoir voté à la fois pour des candidats et des candidates et près de 10 % disent n'avoir voté que pour des femmes.

Les électeurs qui n'ont émis qu'un vote de préférence en faveur de candidates constituent une très petite minorité.

La nature des votes émis varie d'un parti à l'autre. Les statistiques indiquent que les électeurs qui préfèrent les candidates appartiennent surtout à l'électorat d'Agalev. Les partisans du Vlaams Blok et du VLD qui ont exprimé des voix de préférence sont peu enclins à voter exclusivement pour des femmes. Le vote de préférence panaché hommes/femmes séduit principalement les électeurs du CVP.

Tableau 2

Type de voix exprimées et type de suffrages nominatifs émis, par parti (en pourcent, échantillon pondéré, Chambre, 1995)

Parti Partij	Type de vote Stemtype		Nature du vote de préférence exprimé Aard voorkeurstem		
	Liste Lijst	Préférence Voorkeur	Hommes Mannen	Femmes Vrouwen	Hommes et femmes Mannen en vrouwen
Agalev	58,1	41,9	10,0	64,1	25,9
CVP	32,9	67,1	43,9	7,2	48,9
VLD	43,2	56,8	51,1	5,8	43,1
SP	43,8	56,2	59,3	7,2	33,5
Vlaams Blok	70,7	29,3	60,6	6,6	32,8
VU	33,9	66,1	56,3	9,1	34,6
Autres. — <i>Andere</i>	71,7	28,3	41,5	9,2	49,3
Population totale. — <i>Totale populatie</i>	45,8	54,2	48,9	10,3	40,8
$X^2 = 124,78; df = 6; p = 0,000$			$X^2 = 194,0; df = 12; p = 0,000$		

Autres = WOW, PVDA-AE et autres petits partis.

4. Quelle position les candidats et les candidates occupent-ils sur la liste électorale ? (1)

Court-circuiter l'ordre utile

De par le système de transfert des votes de liste, la composition des listes des candidats effectifs et des suppléants est un moment important du processus d'exercice du pouvoir. Au cours de la période 1919-1995, 0,62 % seulement des députés élus à la Chambre sont parvenus à court-circuiter l'ordre utile. En ce qui concerne le Sénat, le chiffre est de 0,08 %. La taille du parti, mais aussi la taille de l'arrondissement électoral sont manifestement des facteurs déterminants.

(1) J. Craeghs, o.c., pp. 33-42.

Aan wie worden de voorkeurstemmen gegeven ?

De tabel toont aan dat bijna de helft van de voorkeurstemmers uitsluitend bolletjes naast mannelijke collega's heeft gekleurd. Net geen 41 % beweert op zowel mannelijke als vrouwelijke kandidaten te hebben gestemd en bij bijna 10 % ging de voorkeur uit naar uitsluitend vrouwelijke kandidaten.

Het aandeel van de voorkeurstemmers dat uitsluitend op vrouwelijke kandidaten stemt, vormt een zeer kleine minderheid.

De aard van de uitgebrachte stemmen is partijgebonden. Zo kunnen we uit de cijfers opmaken dat kiezers voor vrouwelijke kandidaten zich vooral situeren bij Agalev. Bij het Vlaams Blok en de VLD hebben de voorkeurstemmers het niet zo begrepen op uitsluitend vrouwelijke kandidaten. Het stemmen op kandidaten van beiderlei kunnen bekoort dan weer voornamelijk de CVP-voorkeurstemmers.

Tabel 2

Partijvoorkeur naar stemtype en naar aard voorkeurstem (percentages, gewogen steekproef, Kamer, 1995)

Andere = WOW, PVDA-AE en andere kleinere partijen.

4. Welke positie bekleden mannelijke en vrouwelijke kandidaten op de kieslijst ? (1)

Doorbreken van de nuttige volgorde

De samenstelling van de kandidatenlijsten der effectieven en opvolgers is door toedoen van het systeem van de overdracht van lijststemmen een erg belangrijk machtsmoment. In de periode 1919-1995 slaagden slechts 0,62 % volksvertegenwoordigers voor de Kamer erin om de nuttige volgorde te doorbreken. Voor de Senaat komt dit cijfer uit op 0,08 %. Niet alleen de grootte van de partij maar ook de grootte van het kiesarrondissement blijken bepalende factoren te zijn.

(1) J. Craeghs, o.c., blz. 33-42.

La place sur la liste

Le fait d'inscrire un grand nombre de candidates sur une liste (cf. Le système du quota) ne garantit nullement l'élection d'un grand nombre de femmes. Les statistiques suivantes relatives aux élections à la Chambre (21 mai 1995) montrent que la place des femmes sur la liste est cruciale :

Effectifs :

— Parmi les 70 candidats qui, lors de l'élection de la Chambre, étaient assurés d'obtenir un mandat, il y avait 7,14 % de femmes placées en ordre utile (outre les places en balance et les places de suppléants). Le contraste avec leurs collègues masculins est frappant, par ceux-ci occupaient, toutes listes de la Chambre confondues, 65 des 70 positions en ordre utile, soit 92,86 %.

— Les femmes occupaient 15,29 % seulement des places en balance (= dernier élu effectif).

— Par contre, il y avait bien des femmes à la première place occupée par un candidat non élu (40,39 % chez les candidats flamands et 18 % chez les candidats francophones).

Suppléants :

— 17,46 % seulement des places de premier suppléant ont été attribuées à une femme;

— Les femmes occupaient 31,74 % des places de deuxième suppléant.

Les partis politiques mettent plus de 8 candidates sur 10 à des places où elles n'ont aucune chance d'être élues.

Pour ce qui est du Sénat, nous disposons des chiffres suivants :

Effectifs :

— 7 des 30 candidats placés en ordre utile comme décrits ci-dessus étaient des femmes (23,33 %).

— Les femmes occupaient 40 % des places en balance (= dernier élu effectif).

— En ce qui concerne la première place occupée par un candidat non élu, on constate qu'il y a un équilibre entre les candidats masculins et les candidats féminins. La moitié très exactement de ces places étaient occupées par des femmes.

Suppléants :

— 30 % des places de premier suppléant ont été attribuées à une femme.

— Les femmes occupaient 50 % des places de deuxième suppléant.

On pourrait affirmer que les partis appliquent, consciemment ou non, des critères de sélection lorsqu'ils mettent des candidats en avant. Ces critères doivent être objectifs et n'avoir aucun effet sur l'équilibre hommes/femmes.

5. Le mécanisme des quotas**5.1. La loi «Smet-Tobback»**

L'introduction de quota est un instrument politique controversé. En effet, les dispositions relatives à la parité linguistique en Belgique introduisent en fait également des quotas; il est probable qu'au sein des assemblées, une majorité (masculine) y sera toujours opposée en raison d'un préjugé personnel supposé.

Plaatsing op de lijst

Een groot aandeel vrouwelijke kandidaten op de lijst (cf. quota-systeem) is geen enkele garantie voor een groot aantal verkozen vrouwen. Dat de plaatsing op de lijst voor vrouwen cruciaal is, tonen de volgende cijfers van de Kamerverkiezingen (21 mei 1995) aan :

Effectieven :

— Van de 70 kandidaten die voor de (Kamer)verkiezingen absoluut zeker waren van een mandaat, bevonden 7,14 % vrouwelijke kandidaten zich binnen deze nuttige volgorde (met andere woorden strijdplaatsen en opvolgersplaatsen niet meegerekend). Dit staat in schril contrast met de mannelijke collega's die 65 van de 70 posities binnen de nuttige volgorde van het geheel van de Kamerlijsten voor hun rekening namen (92,86 %).

— Op slechts 15,29 % van de strijdplaatsen (= laatste effectief verkozen) bevond zich een vrouwelijke kandidaat.

— De eerste niet-verkozen positie werd daarentegen sterk door vrouwen opgevuld: 40,39 % bij de Vlaamse en 18 % bij de Franstalige kandidaten.

Opvolgers :

— Slechts 17,46 % van de eerste opvolgersplaatsen werden aan vrouwen toegekend.

— 31,74 % van de tweede opvolgersplaatsen werden door vrouwen bezet.

Meer dan 8 op 10 vrouwelijke kandidaten worden door de politieke partijen op een onverkiesbare plaats gezet.

Voor de Senaat beschikken we over de volgende cijfers :

Effectieven :

— Van de 30 posities binnen de nuttige volgorde, zoals hierboven geoperationaliseerd, werden er 7 ingenomen door een vrouwelijke kandidaat (23,33 %).

— Op 40 % van de strijdplaatsen (= laatste effectief verkozen) bevond zich een vrouwelijke kandidaat.

— Bij de eerste niet-verkozen positie werd er een evenwicht vastgesteld tussen mannelijke en vrouwelijke kandidaten. Precies de helft van deze plaatsen werd door een vrouw ingenomen.

Opvolgers :

— 30 % van de eerste opvolgersplaatsen werd aan een vrouw toegewezen.

— Bij de tweede opvolgersplaatsen bevond zich op 50 % van de posities een vrouw.

We zouden kunnen stellen dat partijen bewust of onbewust selectiecriteria toepassen bij het naar voor schuiven van kandidaten. Deze criteria dienen geobjectiveerd en genderneutraal gemaakt te worden.

5. Quota-mechanisme**5.1. De wet «Smet-Tobback»**

Het instellen van quota is een controversieel beleidsinstrument. Echter: de bepalingen rond de taalpariteit in België zijn in feite ook een quota; een (mannelijke) meerderheid in de assemblees zal wellicht altijd tegen zijn omwille van een vermeend eigen nadeel.

Le système des quotas comme voie pragmatique vers une démocratie paritaire

Les quotas ne suffisent pas en eux-mêmes. Il faut aussi la volonté politique d'accroître le nombre de femmes en politique. La mise en œuvre de la loi «Smet-Tobback», qui a été adoptée en 1994, a été marquée par des mesures transitoires. Il n'était plus question de places éligibles dans le texte qui a finalement été adopté et les sanctions prévues initialement en cas de non respect de la règle du tiers ont finalement été réduites à la seule obligation de laisser libre sur la listes les places du sexe sous-représenté.

L'impact de la place occupée sur la liste, sur les chances d'éligibilité, est tel que beaucoup réclament aujourd'hui une application plus stricte de la loi sur les quotas.

Les simulations citées ci-dessous visent à déterminer quel serait l'effet hommes/femmes au cas où la loi Smet-Tobback avait été adoptée dans sa rédaction initiale (application de la règle 1/3-3/3 au sein de l'ordre utile également). Nous nous sommes basés sur les résultats des élections de mai 1995 (1).

5.2. Simulation: alternance hommes-femmes pour les deux premiers candidats de la liste

Chambre (12 % de femmes)

	Deux premiers candidats	Un candidat sur trois	Système d'alternance hommes-femmes
Application stricte du principe	29% (44)	10% (15)	33% (49)
Respect de la répartition homme-femme	30% (45)	17% (26)	33% (50)

Sénat (30 % de femmes)

	Deux premiers candidats	Un candidat sur trois	Système d'alternance hommes-femmes
Application stricte du principe	35% (14)	25% (10)	42% (17)
Respect de la répartition homme-femme	30% (45)	17% (26)	33% (50)

Le progrès le plus évident en ce qui concerne l'alternance pour les deux premiers candidats se traduit par le fait que le nombre de femmes élues à la Chambre est multiplié par deux (il passe de 18 à 44). Au Sénat, la différence entre le nombre réel de femmes élues et les simulations n'est pas aussi grande. Comme les circonscriptions électorales sont plus petites pour la Chambre, les partis n'obtiennent souvent qu'un seul siège, ce qui joue généralement en faveur des candidats masculins. Si l'on appliquait le principe selon lequel les deux premières places peuvent être occupées alternativement par un homme et une femme, les femmes seraient encore mieux représentées (= deuxième option).

5.3. Simulation: trois candidats successifs ne peuvent pas appartenir au même sexe

Même si l'on applique le principe de la règle un tiers/deux tiers pour cette simulation, les simulations montrent dans les deux cas que la représentation des femmes serait inférieure à un tiers (la place sur la liste a une importance prépondérante).

5.4. Application du principe de l'alternance hommes-femmes

L'application au principe de l'alternance hommes-femmes donne, tant à la Chambre qu'au Sénat, le pourcentage le plus élevé

(1) P. Meier, *Vrouwvriendelijke lijsten in 1999?*, dans *Samenleving en politiek*, 5 (9): 3-10, 1998.

De quota zijn een pragmatische weg naar een paritaire democratie

Quota alleen zijn niet voldoende, er is ook een politieke wil nodig om het aantal vrouwen in de politiek te verhogen. De in 1994 aangenomen wet «Smet-Tobback» werd gekenmerkt door overgangsmaatregelen, van verkiesbare plaatsen was in de uiteindelijke tekst geen sprake meer en de oorspronkelijke sancties werden herleid tot één (bij niet-naleving van de 1/3-regel moet de plaats van het ondervetegenwoordigd geslacht op de lijst openge-laten worden).

Tegenwoordig gaan veel stemmen op voor een strengere toepassing van de quota-wet, aangezien de plaats op de lijst zeer bepalend is voor het al dan niet verkozen zijn.

In onderstaande simulaties onderzoeken we het man/vrouw-effect, indien de initiële wet Smet-Tobback van kracht was geworden (nl., ook 1/3-2/3 regel binnen de nuttige volgorde). Hiervoor baseren we ons op de uitslagen bij de verkiezingen van mei 1995 (1).

5.2. Simulatie rits bij twee eerste kandidaten van de lijst

Kamer (12 % vrouwen)

	Eerste twee kandidaten	Één op drie kandidaten	Ritssluitingssysteem mannen-vrouwen
Strikte toepassing principe	29% (44)	10% (15)	33% (49)
Met inachtname verdeling man-vrouw	30% (45)	17% (26)	33% (50)

Senaat (30 % vrouwen)

	Eerste twee kandidaten	Één op drie kandidaten	Ritssluitingssysteem mannen-vrouwen
Strikte toepassing principe	35% (14)	32% (13)	42% (17)
Met inachtname verdeling man-vrouw	30% (45)	17% (26)	33% (50)

De meest in het oog springende vooruitgang bij de rits voor de twee eerste kandidaten, is de meer dan verdubbeling van het aantal vrouwelijke verkozenen voor de Kamer (van 18 naar 44). In de senaat is het verschil tussen het reël aantal verkozen vrouwen en de simulaties niet zo groot. Gelet op de kleine kieskringen voor de kamer, halen partijen vaak maar 1 zetel. Dit speelt meestal in het voordeel van mannelijke kandidaten. Een toepassing van het principe dat de eerste twee plaatsen afwisselend door een man en vrouw bezet mogen worden, zou een nog grotere vertegenwoordiging van vrouwen opleveren (= tweede optie).

5.3. Simulatie: drie opeenvolgende kandidaten mogen niet van hetzelfde geslacht zijn

Ook al geeft deze simulatie een concrete invulling aan het principe van de 1/3-2/3-regel, de simulaties bewijzen in beide gevallen dat de vrouwelijke vertegenwoordiging lager zou liggen dan 1/3 (plaats op de lijst is van een doorslaggevend belang).

5.4. Toepassing van het ritssluitingsprincipe

Het ritssluitingssysteem levert zowel voor Kamer als Senaat het hoogste percentage verkozen vrouwen op, het leidt echter niet tot

(1) P. Meier, *Vrouwvriendelijke lijsten in 1999?*, in *Samenleving en politiek*, 5 (9): 3-10, 1998.

de femmes élues, mais ne débouche pas sur un nombre proportionnel d'élus masculins et féminins. Dans le cas de la Chambre, il n'y aurait pas plus d'un tiers de femmes élues. Ce n'est pas beaucoup plus que si les deux premières places ne pouvaient pas être occupées par des candidats du même sexe. Étant donné la taille des circonscriptions électorales pour le Sénat, les simulations ont pour résultat une augmentation nette du nombre de femmes de femmes au Sénat, contrairement à ce qui se passe à la Chambre.

Comme il permet de répartir également les femmes et les hommes sur l'ensemble de la liste, le système de l'alternance est le seul à garantir la constitution de listes véritablement équilibrées. Il garantit l'élection d'un plus grand nombre de femmes, surtout lorsque les listes sont tirées de manière alternative par un homme et par une femme.

6. Lanéutralisation du vote en tête de liste tant qu'étape vers la parité

Choix de l'électeur

L'électeur dispose d'un instrument pour mettre fin à la composition déterminante de la liste (en émettant un vote de préférence), mais il n'en fait pas usage, probablement parce qu'il ne mesure pas exactement les implications du vote en tête de liste.

Cette préférence personnelle pourrait, certes peser de tout son poids si l'on neutralisait le vote en tête de liste. On peut le faire de deux manières, à savoir en répartissant d'une manière égale, entre l'ensemble des candidats les votes en tête de liste ou en supprimant l'effet dévolutif du vote en case de tête, mais en veillant à ce que ce vote reste quand même déterminant pour ce qui est de la répartition du nombre de sièges entre les divers partis.

Effet général(1)

Si l'électeur avait voté de manière autonome lors des dernières élections de la Chambre, 86 % des députés, auraient conservé leur mandat. En ce qui concerne le Sénat, ce chiffre est nettement moins élevé, puisqu'il est de 65 %.

Donc, le choix de l'électeur ne s'écarte pas véritablement des propositions du parti. Il est pourtant clair qu'il souhaite qu'il y ait davantage de femmes à la Chambre.

Effet sur le genre

Quel aurait été l'effet de la neutralisation du vote en case de tête sur le nombre de femmes élues lors des élections du 21 mai 1995 (2)?

een evenredig aandeel mannelijke en vrouwelijke verkozenen. In het geval van de Kamer zouden niet meer dan 1/3 vrouwen verkozen worden. Dit is niet veel meer dan wanneer de eerste 2 plaatsen niet door een kandidaat van hetzelfde geslacht mogen ingenomen worden. Gezien de kiesomschrijving van de Senaat leiden de simulaties, in tegenstelling tot de Kamer, tot een forse toename van de vrouwen in de Senaat.

Het ritssluitingssysteem is, gezien het mannen en vrouwen in gelijke mate over heel de lijst verspreidt, het enige principe dat werkelijk evenwichtig samengestelde lijsten teweeg brengt. Dit principe garandeert meer vrouwelijke verkozenen, vooral indien lijsten altemnerend door een man en een vrouw aangevoerd worden.

6. Neutraliseren van de lijststem als tussenstap naar pariteit

Keuze van de kiezer

Ook al heeft de kiezer het instrument in handen om de determinerende lijstsamenstelling te doorbreken (door het uitbrengen van voorkeurstemmen), toch neemt de kiezer die machtsmogelijkheid niet op. Waarschijnlijk omdat hij/zij de implicatie van het kleuren van de hoofdvakstem niet naar waarde weet te schatten.

Die persoonlijke voorkeur kan wel ten volle doorwegen door de lijststem te neutraliseren. Dit kan op 2 manieren, namelijk door de lijststem per partij gelijk te verdelen over alle kandidaten, of door de overdracht van lijststem niet uit te voeren terwijl de lijststemmen toch medebepalend blijven voor de verdeling van het aantal zetels over de verschillende partijen.

Algemeen effect(1)

Indien de kiezer bij de jongste Kamerverkiezingen autonoom zou gestemd hebben, dan zou 86% van de Kamerleden hun mandaat behouden. Voor de Senaat ligt dit cijfer beduidend lager op 65%.

De kiezer wijkt in zijn/haar keuze dus niet wezenlijk af van de partijvoorstellen. Wél wil de kiezer duidelijk meer vrouwen in de Kamer zien.

Gendereffect

Wat zou het effect van de neutralisering van de lijststem zijn geweest op de vrouwelijke vertegenwoordiging bij de verkiezingen van 21 mei 1995 (2)?

Parlement — Parlement	Nombre actuel de femmes — Huidig aantal vrouwen		Nombre de femmes si vote en tête de liste avait été neutralisé — Aantal vrouwen bij neutralisering van de lijststem		Différence — Verschil
	Chiffre absolu — Absoluut cijfer	%	Chiffre absolu — Absoluut cijfer	%	
Chambre. — Kamer . . .	20	13,3	34	22,6	+ 70
Sénat. — Senaat . . .	19	26,7	23	32,3	+ 21
Parlement flamand. — Vlaams Parlement . . .	22	17,7	27	21,7	+ 23

(1) J. Craeghs, o.c., p. 48.

(2) Tienpondt, communiqué de presse: Neutraliseren van de lijststemmen: minder participatie en meer vrouwen in de politiek, service d'études du VLD, 27 octobre 1998 (les données citées par le VLD ne sont fondées sur aucune source scientifique).

(1) J. Craeghs, o.c., blz. 48.

(2) Tienpondt, persbericht: Neutraliseren van de lijststemmen: minder participatie en meer vrouwen in de politiek, studiedienst van de VLD, 27 oktober 1998 de gegevens geciteerd door de VLD bevatten geen wetenschappelijke bronvermelding).

Arguments en faveur de la neutralisation

— La neutralisation permettrait de limiter l'emprise des groupes d'intérêt sur les diverses institutions démocratiques (notamment dans la phase de la formation de la liste). Le processus décisionnel serait plus proche des attentes de l'électeur, et la politique pourrait devenir plus transparente et plus démocratique.

— Au bout de 50 ans d'application du droit de vote des femmes, le monde de la politique reste un monde d'hommes. Les femmes obtiennent toutefois beaucoup de voix nominatives.

Arguments contre la neutralisation

— Elle entraîne une médiatisation de la candidature (comme les dépenses électorales sont limitées, une telle mesure provoquerait un déficit démocratique aux dépens des candidats peu « populaires »).

— Les règles légales, comme celles qui imposeraient un système d'alternance hommes-femmes en tête de liste, ont un caractère moins contraignant, mais l'on ne saurait sous-estimer l'effet des places en tête de liste.

— Nous pouvons supposer que plus de femmes obtiendront une place sur les listes électorales à l'avenir. Le nombre de votes nominatifs — il y en a relativement plus en faveur des femmes — pourrait dès lors diminuer lors des prochaines élections. En d'autres termes, il faut se demander si la neutralisation du vote en tête de liste favorisera encore les femmes à l'avenir.

Solution intermédiaire: tempérer l'effet dévolutif de la case de tête

Il faudrait adapter le mode de calcul du « pot commun de voix » pour qu'il devienne plus petit (cf. système électoral pour les élections communales) et pour qu'il y ait davantage de candidats élus grâce à leurs propres voix de préférence.

La neutralisation conduite à une plus grande proportion de femmes parlementaires. Les éléments suivants plaident cependant contre la neutralisation: les candidats les mieux classés recueilleront toujours plus de voix de préférence; médiatisation des candidats; en cas d'augmentation prévisible du nombre de candidates, leur score individuel aura tendance à baisser et la neutralisation du vote de liste perdra par conséquent son effet positif au regard de la problématique du genre. L'atténuation du report de voix pourrait être une option.

7. Candidatures sur plusieurs listes

Tout porte à croire que certains politiques se présenteront sur plusieurs listes aux élections du 13 juin 1999.

Cette double candidature réduit les chances qu'ont les nouveaux venus (jeunes et femmes) d'acquérir une expérience parlementaire. L'on peut dire la même chose de l'exercice de plusieurs mandats successifs et de l'exercice simultanée de plusieurs fonctions.

8. Considération finale

L'existence d'une volonté politique est la clé du développement de la participation des femmes à la prise de décision politique.

L'on peut dire d'une manière générale que la situation ne s'améliorera pas tant qu'il n'y aura pas de changement de mentalité dans la population et chez les décideurs. L'adaptation du système électoral et l'instauration de quotas ne suffiront pas pour y arriver. C'est dans ce contexte que s'inscrit la présente demande adressée aux présidents de partis de souscrire à une obligation de résultat les engageant à veiller à ce qu'un tiers des mandats effectifs soient réservés aux femmes.

Argumenten pro neutralisering

— De greep van de belangengroepen op de verschillende democratische instellingen zou beperkt worden (onder andere bij de fase van lijstvorming). De besluitvorming zou dichter aansluiten bij de betrachtingen van de kiezer, zodat het beleid doorzichtiger en democratischer kan worden.

— Na 50 jaar vrouwenstemrecht blijft politiek een mannenwereld. Vrouwen krijgen evenwel veel persoonlijke stemmen achter hun naam.

Argumenten contra neutralisering

— Deze neutralisering brengt een mediativering van de kandidaatstelling met zich mee (gelet op de beperking van de verkiezingsuitgaven, zorgt deze maatregel voor een democratisch deficit voor de minder « populaire » kandidaten).

— Wettelijke regelingen zoals een ritssysteem bovenaan de lijst krijgen een minder dwingend karakter, nochtans mag men de impact van deze plaatsen bovenaan niet onderschatten.

— We mogen veronderstellen dat in de toekomst meer vrouwen een plaats op de kieslijst zullen innemen. Het relatief groter aantal stemmen die de vrouwen momenteel achter hun naam krijgen, zal bij de komende verkiezingen dan ook kunnen dalen. De vraag is met andere woorden of de neutralisering van de lijststem ook in de toekomst nog een gendereffect zal teweeg brengen.

Tusseloplossing: milderer van de stemoverdracht

Berekeningswijze van de « stemmenpot » aanpassen, zodat deze « pot » kleiner wordt (cf. kiesstelsel voor de gemeenteraadsverkiezingen) en dus meer kandidaten verkozen worden op basis van het aantal eigen voorkeurstemmen.

Neutralisering leidt tot een hoger aandeel vrouwelijke parlementsleden. De volgende elementen pleiten echter tegen de neutralisering: de eerst gerangschikte kandidaten zullen nog steeds meer voorkeurstemmen ontvangen; mediativering van kandidaten; bij een (te verwachten) grotere kandidaatstelling van vrouwen zal hun stemmen aantal afnemen en verliest het neutraliseren van de lijststem bijgevolg haar positief (gender)effect. Milderer van de stemmenoverdracht kan een optie zijn.

7. Kandideren op meerdere kieslijsten

Het ziet er naar uit dat een aantal politici bij de verkiezingen van 13 juni 1999 zullen kandideren op meerdere kieslijsten.

Deze dubbele kandidaatstelling vermindert de kansen voor nieuwelingen (jongeren en vrouwen) om parlementaire ervaring op te doen. Deze redenering zou mogelijk kunnen doorgetrokken worden voor de cumul in duur van mandaatuitoefening en het aantal functies dat men uitoefent.

8. Slotbeschouwing

De aanwezigheid van politieke wil is het sleutelwoord voor meer « girlpower » in de politieke besluitvorming.

Algemeen kunnen we stellen dat, indien er geen mentaliteitswijziging ontstaat bij de bevolking en de machthebbers, er weinig zal veranderen. Noch door een aanpassing van het kiessysteem, noch door het invoeren van quota. In dit kader past de huidige vraag voor een resultaatsverbintenis van de partijvoorzitters om 1/3 van de effectieve plaatsen voor vrouwen voor te behouden.

Mener des actions de sensibilisation ciblées sur les partis politiques, les candidats potentiels et l'opinion publique en général reste une nécessité.

Les organisations de femmes actives sur le plan politique remplissent ici un rôle crucial (pression sur les dirigeants politiques, actions de formation pour les mandataires féminines, sensibilisation générale par des actions symboliques).

Les femmes ne représentent que 7,14 % du total des candidats en ordre utile (au sens strict).

Le mécanisme de quotas le plus efficace pour augmenter le nombre de sièges réservés aux femmes dans les assemblées est le système de l'alternance homme et femme, appliqué intégralement à chaque liste, assortis d'une alternance homme-femme en tête de liste.

Selon les simulations, le texte initial de la proposition de loi Smet-Tobback contenait tous les ingrédients nécessaires. Les deux tiers au moins des candidats en ordre utile devaient en effet être du même sexe.

Si l'on veut mener une discussion de fond sur un système électoral favorable aux femmes, il faut aussi tenir compte de la taille de la circonscription électorale, du cumul (nombre de places sur la liste, nombre de mandats et durée de l'exercice des mandats) et enfin des cooptations au Sénat.

2. Échange de vues

La présidente remercie les intervenantes pour leurs exposés passionnants concis et utile. Ils ont bien résumé tous les points qui ont été soulevés dans le cadre des discussions qui furent menées au sein du comité d'avis. Les intervenantes qui ont parfaitement cerné le cadre ont apporté une série d'éléments positifs et développé des arguments. La présidente note que la taille de la circonscription électorale, le cumul, etc., sont des points que le comité d'avis a abordés au cours de la discussion précédente, lorsqu'il s'est agi d'examiner, à la lumière de la problématique du genre, des propositions de modification du système électoral.

La présidente invite les membres à poser leurs questions aux deux intervenantes.

Une membre félicite et remercie les deux intervenantes pour la clarté de leur exposé. Les résultats des études scientifiques confortent la thèse qu'elle avait déjà défendue concernant la neutralisation du vote de liste.

Apprenant que certains chiffres du service d'étude proviennent du VLD et qu'ils n'ont trait qu'aux élections de 1995, cette même intervenante souligne qu'elle a justement déjà souligné précédemment que l'on avait pu voter pour plusieurs candidats au cours de ces élections. Il serait intéressant de recommencer cet exercice sur la base des résultats des élections de 1991, au cours desquelles l'on n'a pu voter que pour un seul candidat. Elle pense que l'on pourrait voir apparaître un autre effet. Elle maintient que la suppression du vote de liste n'est qu'un cheval de Troie. Selon elle, la neutralisation du vote de liste ne produira qu'un effet positif non récurrent. En réalisant une simulation sur la base d'une comparaison avec les chiffres de 1991 l'on pourrait peut-être bien voir apparaître une différence intéressante.

La membre trouve également intéressant les propos de Mme Meier concernant l'instauration d'un système de quotas. Si l'on veut instaurer un système de quotas, l'on doit, en fait renoncer à supprimer le vote de liste, car, en le supprimant quand même, l'on neutraliserait l'effet positif du système de quotas. Il se pourrait très bien, au cas où l'on utiliserait, pour ce qui est des prochaines élections communales, un système de listes respectant parfaitement le principe d'alternance, que les résultats des élections en décident autrement et que le nombre de femmes élues soit plus ou moins élevé.

Het voeren van sensibiliserende acties naar de politieke partijen, potentiële kandidaten en de algemene publieke opinie blijven noodzakelijk.

De politieke vrouwenorganisaties vervullen in dit kader een cruciale rol (druk uitoefenen op de politieke leiders, opleidingsacties voor vrouwelijke mandatarissen, algemene sensibilisering door symbolische acties).

Van het totaal aantal kandidaten binnen de nuttige volgorde (in strikte zin) zijn slechts 7,14 % kandidaten van het vrouwelijk geslacht.

Het meest effectieve quotum-mechanisme om het aantal zijtes voor vrouwen in de assemblées te verhogen, wordt gevormd door het ritssysteem over de gehele lijst gecombineerd met een extra man-vrouw-alternering bovenaan de lijst.

Uit de simulaties blijkt dat het oorspronkelijke wetsvoorstel Smet-Tobback de gewenste ingrediënten omvatte. Ook binnen de nuttige volgorde moest immers minimum 2/3 van de kandidaten van hetzelfde geslacht zijn.

Wil men ten gronde een discussie voeren over een «vrouw-vriendelijk kiessysteem» dan dient men ook rekening te houden met de grootte van de kiesomschrijving, de cumul (het aantal plaatsen op de lijst, het aantal mandaten en de duur van mandaat-uitoefening) en ten slotte de coöptaties in de Senaat.

2. Gedachtewisseling

De voorzitter dankt de sprekers voor hun boeiende, beknopte, efficiënte uiteenzetting. Het was een goede samenvatting van alle onderwerpen die naar voren zijn gebracht binnen het kader van de discussies die het Adviescomité heeft gevoerd. De sprekers hebben perfect het kader gevat en een aantal positieve elementen, een aantal argumenten gegeven. De voorzitter noteert dat de grootte van de kieskring, de cumul, enz. agendapunten zijn die het Adviescomité heeft aangeraakt in de vorige discussie met de bedoeling de gendertoets toe te passen op voorgestelde wijzigingen aan het kiesstelsel.

De voorzitter nodigt de leden uit om vragen te stellen aan de twee sprekers.

Een lid feliciteert en bedankt de twee sprekers voor hun duidelijke uiteenzetting. De resultaten van de wetenschappelijke studies wijzen in de richting van de stelling die het lid reeds vroeger poneerde met betrekking tot de neutralisering van de lijststem.

Dezelfde spreker verneemt dat bepaalde cijfers van de studiedienst van de VLD afkomstig zijn en dat de cijfers enkel betrekking hebben op de verkiezingen van 1995. De spreker heeft vroeger reeds precies gewezen op het feit dat men toen voor meerdere kandidaten kon stemmen. Het zou interessant zijn dezelfde oefening te maken met de resultaten van 1991 toen men slechts voor één kandidaat kon stemmen. Ze denkt dat men dan een ander effect zou kunnen zien. Ze beweert altijd dat het afschaffen van de lijststem het binnenhalen is van het paard van Troje. Volgens haar zou de neutralisering van de lijststem slechts éénmaal een gunstig effect hebben en daarna wellicht niet meer. Als het dus mogelijk was de cijfers van 1991 eraan te leggen en de simulatie te maken, zou er misschien een interessant verschil zijn.

Het lid vindt ook interessant wat mevrouw Meier heeft gezegd in verband met het invoeren van een quotasysteem. Het invoeren van een quotasysteem sluit eigenlijk het systeem van het afschaffen van de lijststem uit, omdat je daarmee het positief effect van quota neutraliseert. Als men morgen naar de gemeenteraadsverkiezingen gaat met een perfect ritstelsysteem, dan zou het best kunnen zijn dat de resultaten van de verkiezingen het anders uitmaken, dat er dan mogelijks minder vrouwen zouden verkozen worden, of meer.

La membre se dit également prête à examiner d'autres pistes, comme celle de l'élargissement des circonscriptions électorales. Cela pourrait également être un élément très porteur, à condition que l'on maintienne le système des quotas. Le Comité d'avis devrait également réfléchir à la limitation du nombre de mandats ou à la limitation des mandats dans le temps. Après les dernières élections, bon nombre de jeunes (principalement des hommes) ont fait leur entrée au Parlement, surtout au Parlement flamand. Le parti de l'intervenante compte dans ses rangs le plus jeune parlementaire, un jeune homme qui a été élu par le système du dernier siège dévolu à la fédération. Elle imagine que cet élu conservera son siège et qu'il ne le cédera donc pas à une femme ou à un jeune. Il faut que le Comité d'avis réfléchisse à propos du plan de carrière des parlementaires, surtout dans la mesure où les femmes entament leur carrière politique assez tard, et ce, pour des raisons sociales.

La rapporteuse remercie aussi les intervenantes pour le caractère original de leur étude. Il est intéressant de pouvoir se baser sur des éléments statistiques pour conforter ou infirmer des impressions ou des hypothèses. Elle rappelle que son parti a déposé une proposition allant dans le sens de la suppression de l'effet dévolutif de la case de tête, mais elle a beaucoup apprécié l'argumentation des oratrices selon laquelle, en procédant de cette manière, on se désaisit d'une véritable volonté politique de créer l'alternance. L'intervenante a toujours pensé que les candidat(e)s qui ont le plus de possibilités de médiatisation de leur candidature seront favorisés. Or, ce n'est pas donné à tout le monde, pour des raisons sociales, financières, ou qui tiennent à la personnalité. Les candidats qui ont les moyens de médiatiser leur candidature seront donc privilégiés, alors que, dans les partis, on a aussi besoin de candidats dont la personnalité est peut-être moins médiatisée, mais tout à fait convaincante sur le plan des facultés d'argumentation et de traitement des dossiers. Les éléments abordés aujourd'hui sont donc très importants.

L'intervenante fait remarquer que les oratrices n'ont pas parlé du tout de la suppléance. Elle connaît les réticences que l'on peut avoir, mais elle trouve qu'il faut s'interroger sur ce que la suppléance apporte d'intéressant depuis la réforme institutionnelle. Avant la réforme institutionnelle, les suppléances n'étaient pas des places intéressantes. Mais elle constate que, dans les débats qui se tiennent actuellement pour les élections législatives de juin 1999, ces premières suppléances deviennent très convoitées par les hommes. Elle pense que c'est un élément de rééquilibrage auquel il convient d'être attentif. Preuve en est l'expérience vécue par le PSC au Sénat. Si le PSC est le seul groupe politique qui compte plus de 50 % de femmes, c'est à cause de la réforme institutionnelle : certaines femmes sont devenues sénatrices par élection directe, d'autres par suppléance, et d'autres par le biais des sénateurs de communauté. Ces éléments ont joué. On peut évidemment imputer cela au hasard, mais elle pense, en tout cas, que cela vaudrait la peine d'approfondir cet aspect. L'impact de la réforme de l'État a été envisagé à propos de la cooptation, mais il serait utile d'envisager aussi ce que cette réforme pourrait apporter comme éléments positifs pour faire progresser la cause des femmes et leur représentativité au Parlement fédéral, sous l'angle de la désignation des sénateurs de communauté et de la suppléance.

La rapporteuse a aussi été très intéressée par l'observation relative à l'étendue des circonscriptions. Ce débat est ouvert au niveau fédéral et au niveau communautaire, du moins dans son parti, pour d'autres raisons, à savoir à cause de la vision assez « localiste » des parlementaires qui sont souvent des mandataires de leur localité. La représentation de la région ou de la communauté sur base d'une plus grande superficie serait une mesure intéressante car elle pourrait servir les femmes en même temps qu'elle servirait d'autres objectifs. Cela peut être utile politiquement.

Une sénatrice souhaite faire deux ou trois remarques allant dans le même sens. Elle est très heureuse de constater que la proposition de Mme Dua et consorts est une des propositions qui

Het lid is ook bereid om over andere pistes te denken, bijvoorbeeld het vergroten van de kieskringen. Daar ligt ook een heel belangrijk element in, op voorwaarde dat het systeem van quota behouden blijft. Het Adviescomité zou ook moeten denken aan het beperken van het aantal mandaten, of het beperken van de mandaten in tijd. Na de laatste verkiezingen zijn heel veel jonge mensen (voornamelijk jonge mannen) in het Parlement gekomen, vooral in het Vlaams Parlement. De partij van de spreekster telt het jongste parlementslid in haar rangen, een jonge man die verkozen is door het systeem van de laatste zetel die naar de federatie is gegaan. Ze kan zich voorstellen dat die man daar zal blijven zitten en dus ook geen plaats zal geven aan vrouwen, maar ook niet op zijn beurt aan jongeren. Het Adviescomité moet nadenken over wat de carriereplanning van een parlementair kan zijn, vooral omdat men weet dat vrouwen om maatschappelijke redenen laat in de politiek komen.

De rapporteur dankt de spreeksters ook voor de originele invalshoek van hun studie: met de statistische gegevens die ze bevat, kan men bepaalde indrukken of hypothesen onderbouwen dan wel verwerpen, en dat is erg boeiend. Spreekster herinnert eraan dat haar partij een wetsvoorstel heeft ingediend tot afschaffing van de devolutieve werking van de lijststem maar zij heeft veel begrip voor het argument dat de politieke wil om het ritstelsysteem in te voeren op die manier eigenlijk op de achtergrond verdwijnt. Spreekster heeft altijd gemeend dat de kandidaten — of het nu mannen of vrouwen zijn — die hun kandidatuur het best naar voren brengen in de media, ook de meeste kansen hebben. Maar dit is niet iedereen gegeven: er spelen maatschappelijke en financiële elementen mee, en het is ook een kwestie van persoonlijkheid. Wie de middelen heeft om de media te bespelen, is bevoordeeld, terwijl de partijen toch ook kandidaten nodig hebben die misschien minder mediageniek zijn, maar die veel te bieden hebben op het vlak van argumentering en dossierkennis. De elementen die vandaag worden aangekaart, zijn dus erg belangrijk.

Het lid merkt op dat de spreeksters met geen woord hebben gerept over de opvolgers. Dit onderwerp wordt vaak uit de weg gegaan, maar men moet zich toch afvragen wat deze plaatsen te bieden hebben sinds de hervorming van de instellingen. Vóór deze hervorming was een plaats als opvolger niet interessant, maar in de debatten over de parlementsverkiezingen van juni 1999 zijn de eerste plaatsen op de lijst van de opvolgers bij de mannelijke kandidaten duidelijk erg gegeerd. Dat deze plaatsen, die de balans in evenwicht kunnen brengen, de nodige aandacht verdienen, heeft de PSC-fractie in de Senaat trouwens aan den lijve ondervonden. Dankzij de hervorming van de instellingen is de PSC de enige fractie met meer dan 50% vrouwen: sommige vrouwen zijn rechtstreeks verkozen, anderen zijn senator geworden als opvolger of voorgedragen als gemeenschapssenator. Men kan deze situatie aan het toeval toeschrijven, maar spreekster meent dat al deze elementen een rol hebben gespeeld, en dat het in elk geval de moeite loont dit aspect verder uit te spitten. Er is aandacht besteed aan de impact van de staats-hervorming op de coöptatie, maar men zou deze hervorming ook eens vanuit een andere hoek moeten bekijken en nagaan hoe de aanwijzing van gemeenschapssenatoren en het systeem van de opvolgers kunnen leiden tot een betere vertegenwoordiging van vrouwen in het federale Parlement.

De rapporteur is ook erg geïnteresseerd in de opmerking over de grootte van de kieskringen. In haar partij wordt dit debat op federaal en op gemeenschapsniveau gevoerd, maar dan om andere redenen, namelijk omwille van de « dorpsmentaliteit » van de parlementsleden, die vaak een ambt bekleden in hun streek of gemeente. Als de gewesten of de gemeenschappen vertegenwoordigd worden op basis van een grotere oppervlakte, slaat men twee vliegen in één klap: vrouwen krijgen meer kansen en de maatregel is tegelijk nuttig voor andere politieke doelstellingen.

Een senator heeft enkele opmerkingen die hierop aansluiten. Ze verheugt er zich over dat het voorstel van mevrouw Dua c.s. één van de voorstellen is die het meest effect sorteren. Als men het

donnent un effet maximum. Si on l'étend à toute la liste, c'est encore plus intéressant. Cela démontre aussi que la proposition venant du Conseil des femmes francophones que le Comité d'avait jugé, un peu intuitivement, plus faible, l'est réellement.

L'intervenante pense aussi que supprimer l'effet dévolutif de la case de tête favoriserait ceux qui sont déjà très médiatisés, les « vedettes ». D'autre part, elle souligne le problème du financement, du contrôle des dépenses électorales. Si les dépenses électorales ne sont pas bien contrôlées, on va assister à toutes sortes de dérives. Actuellement, la législation accorde des moyens plus importants selon la place occupée sur la liste. Les possibilités de dépenses électorales sont plus importantes en fonction de cette place. C'est un réel problème démocratique. La sénatrice trouve qu'il faudrait davantage creuser ce problème que celui de la suppression de l'effet dévolutif. D'autant qu'il lui semble que, même chez Écolo, il y a de moins en moins de votes en case de tête.

La sénatrice pense que l'argument des sénateurs de communauté n'est pas un bon argument, car, si l'on est sénateur de communauté, cela signifie qu'on est élu dans une autre assemblée. Ce n'est donc pas une femme de plus, mais une femme qui joue deux rôles. On ne peut donc pas compter ça au nombre des effets positifs, en tout cas d'un strict point de vue mathématique.

L'intervenante remarque qu'il faut avoir égard à d'autres arguments. Lorsque ce sénateur de communauté devient chef de groupe, son influence est quand même majeure.

Elle admet cela, mais ce qu'elle veut dire, c'est qu'il n'y a pas plus de femmes élues pour autant. Par ailleurs, l'agrandissement des circonscriptions est une mesure très intéressante, d'autant plus qu'avec la réforme de l'État, la Chambre est devenue l'unique assemblée fédérale réelle. Le Sénat a un autre statut. Il serait donc logique qu'il y ait, peut-être pas toute la représentation sur une circonscription générale, mais éventuellement deux circonscriptions pour la Chambre. Ce ne sont là que des idées, mais elles se justifieraient pour la Chambre. Cela supprimerait tous les arguments localistes, qui jouent aussi en défaveur des femmes.

Un autre membre fait valoir que son parti est favorable à la neutralisation de la case de tête parce qu'il estime que les femmes qui se trouvent sur la liste grâce au système des quotas auront autant de chances que les hommes. Il n'y aura plus d'ordre utile, il n'y aura probablement plus non plus de suppléants. Qu'elles figurent à la troisième place ou à la dixième place, les femmes pourraient avoir autant de chances que les hommes. L'impact ne serait peut-être pas évident lors des premières élections car il faudra habituer la population à ce système, mais bien lors des élections suivantes. Il ne serait pas nécessaire que la femme soit médiatisée, il faudrait seulement qu'elle sache se présenter. Or, si elle ne sait pas se présenter, si elle ne sait pas parler, elle n'arrivera quand même nulle part après. Elle aura une chance, elle n'en aura probablement pas une seconde. Ce sera d'ailleurs peut-être même un meilleur test que d'être placée en tête de liste. En tête de liste, elle sera forcément élue, mais elle ne sera pas meilleure pour autant.

L'intervenante souligne que son parti accepte difficilement les propositions déposées sur les quotas, mais il tient compte des jeunes et des femmes. Si la direction du parti est réticente aux quotas, elle est néanmoins consciente que la présence de femmes est nécessaire, de même que la présence des jeunes. Ces jeunes seront peut-être en place longtemps.

La présidente répond qu'il y a des résistances dans tous les partis. On pourrait faire un relevé de ce qui se passe dans tous les partis. Mais ce qui est important dans une chambre de réflexion telle que le Sénat, c'est d'essayer d'avoir une réflexion indépendante, avec une marge de liberté, avec une vision sur l'avenir. Ainsi, on rend service à la démocratie, et de ce fait, aux partis, en essayant d'amorcer la construction d'un nouveau modèle politique. C'est la démarche dans laquelle on s'inscrit, et les chercheurs peuvent nous montrer vers quoi l'on va. C'est dans ce sens qu'on peut faire des propositions, essayer de trouver, loin de la

proposition d'élargir à toute la liste, on va assister à toutes sortes de dérives. Actuellement, la législation accorde des moyens plus importants selon la place occupée sur la liste. Les possibilités de dépenses électorales sont plus importantes en fonction de cette place. C'est un réel problème démocratique. La sénatrice trouve qu'il faudrait davantage creuser ce problème que celui de la suppression de l'effet dévolutif. D'autant qu'il lui semble que, même chez Écolo, il y a de moins en moins de votes en case de tête.

Spreekster meent ook dat het afschaffen van de devolutieve werking van de lijststem in de kaart zou spelen van de « vedetten », die al veel mediabekendheid genieten. Anderzijds wijst ze op het probleem van de financiering en de controle van de verkiezingsuitgaven. Als die controle niet correct gebeurt, kan de hele zaak ontsporen. In de huidige wetgeving worden meer middelen toegekend en zijn er dus meer verkiezingsuitgaven mogelijk naargelang de plaats op de lijst. Dat is echt een probleem van democratie, dat volgens de senator meer aandacht verdient dan het afschaffen van de devolutieve werking van de lijststem, ook al omdat er, zelfs bij Écolo, steeds minder lijststemmen lijken te worden uitgebracht.

De senator meent ook dat het argument van de gemeenschaps-senatoren niet opgaat: een gemeenschapssenator is verkozen voor een andere assemblee, dat is dus geen vrouw méér, maar een vrouw die twee functies vervult. Wiskundig gezien is dit geen vooruitgang.

De vorige spreekster merkt op dat er nog andere argumenten meespelen. Wanneer een gemeenschapssenator fractievoorzitter wordt, heeft hij of zij toch erg veel invloed.

De andere spreekster geeft dit toe, maar bedoelt eigenlijk dat er al bij al toch niet méér vrouwen verkozen zijn. De uitbreiding van de kieskringen is dan weer een erg interessante maatregel, ook al omdat, na de staats hervorming, de Kamer de enige echt federale assemblee is. De Senaat heeft een ander statuut. Het zou dus logisch zijn dat het systeem voor de Kamer evolueert, misschien niet naar één algemene, maar eventueel naar twee kieskringen. Dit is slechts een denkspoor, maar voor de Kamer is dat gerechtvaardigd. De regionalistische argumenten, die in het nadeel van vrouwen spelen, zouden zo van tafel worden geveegd.

Een ander lid merkt op dat haar partij de lijststem wil neutraliseren, zodat vrouwen die op de lijst staan dankzij het quotasysteem, evenveel kansen zullen hebben als mannen. De nuttige volgorde zal verdwijnen, en waarschijnlijk ook de opvolgers. Vrouwen kunnen het even ver schoppen als mannen, of ze nu de derde of de tiende plaats bekleden. Bij de eerste verkiezingen zal de impact van dit nieuwe systeem wellicht niet zo duidelijk zijn, omdat de bevolking er nog moet aan wennen, maar nadien zal het wel een rol spelen. Op dat ogenblik heeft het weinig belang of een vrouw voortdurend de media haalt, ze moet zich in de eerste plaats kunnen waarmaken voor een publiek. Als ze dit niet kan, als ze niet in staat is een publiek toe te spreken, dan zal ze het later sowieso nooit maken. Ze zal een eerste, maar waarschijnlijk geen tweede kans krijgen. Dit wordt wellicht een betere test dan een plaats als lijsttrekker; op die plaats wordt ze zeker verkozen, maar daarom is ze nog geen goede kandidate.

Spreekster wijst erop dat haar partij het moeilijk heeft met voorstellen over quotasystemen, maar dat hij rekening houdt met jongeren en vrouwen. De partijtop mag dan gekant zijn tegen quota, hij is er zich wel degelijk van bewust dat zijn partij vrouwen en jongeren nodig heeft. Die jongeren gaan misschien een lange loopbaan tegemoet.

Volgens de voorzitter is er in alle partijen tegenkanting en zou men zich kunnen bezighouden met een overzicht van al deze reacties. Een reflectiekamer als de Senaat echter, moet trachten bakens uit te zetten voor de toekomst, in een geest van onafhankelijkheid en vrijheid. Zo wordt een nieuw politiek model uitgebouwd en bewijst men de democratie, en dus ook de partijen, een belangrijke dienst. Met de hulp van de onderzoeksters, die kunnen aantonen welke kant we opgaan, kan men voorstellen doen en trachten een werkbare oplossing te vinden, ver van alle politieke fictie. Het is juist dat men onmiddellijk paritaire vertegenwoordi-

«politique fiction» un pas qui soit faisable. On pourrait exiger la parité tout de suite. Mme Meier a parlé d'assemblées où la répartition 50-50 était posée comme point de départ. Certaines jeunes démocraties, dans les pays en voie de développement, le font. En Écosse aussi, c'est le point de départ. Chez nous, c'est plus difficile parce qu'on a un acquis du passé. La réflexion porte donc sur les mesures à proposer pour faire un bon pas en avant et contribuer à l'amélioration de nos institutions. La présidente remarque qu'elle ne répond pas ici sur le fond mais sur la méthode de travail du Comité d'avis.

La présidente souhaite ajouter elle-même quelque chose à ce qui a été dit à la suite des exposés. Elle a une préoccupation relative au choix entre petites ou grandes circonscriptions électorales. Elle n'est pas partisan des plus grandes circonscriptions. Elle a elle-même été candidate au Sénat et sait ce que c'est que de mener une campagne électorale sur une liste nationale. Elle pense que l'avantage relatif de la plus grande diversité sur une liste peut sérieusement être contrebalancé par l'inconvénient que le contact direct entre les candidats et les électeurs est presque perdu sur une liste nationale. Ce contact doit passer par les médias, par la campagne d'un parti. Sur l'échelle de la démocratie, les petites circonscriptions permettent qu'un candidat soit encore connu par les électeurs et qu'il ne reçoive pas des voix seulement parce qu'il a une bonne tête, ou parce qu'on l'a beaucoup vu dans les médias, ou parce qu'il peut dire beaucoup de «one-liners» ou parce que son parti l'a choisi comme porte-chapeau, ceci d'ailleurs indépendamment de son état de service. La présidente ne sait pas si les circonscriptions actuelles sont parfaites, mais elle sait qu'un système de grandes circonscriptions entraîne la dépersonnalisation et donne une grande influence à la communication, aux médias et au pouvoir du parti sur le profil du candidat.

Selon une autre membre, le fait d'accroître les chances des femmes en politique doit être une première étape dans la voie de l'amélioration de la démocratie en général. Elle est donc opposée à toute mesure tactique dont les femmes bénéficieraient «ici et maintenant», mais qui accentuerait par la suite le déficit démocratique.

La présidente l'a dit à juste titre, en ce qui concerne l'agrandissement des circonscriptions. La neutralisation du vote en cas de tête pose aussi de gros problèmes dernière intervenante. Comme il a déjà été dit, le financement des campagnes, dépendant de la place sur la liste, est un beaucoup plus gros problème sous l'angle démocratique que la suppression des votes en tête de liste.

Mme Meier est tout à fait d'accord sur le fait qu'une trop grande circonscription électorale représente un danger. Mais il y a naturellement une différence entre le Sénat, où il y a 25 sièges à répartir, et la province de Namur, où il s'agit de trois sièges. Elle pense que l'agrandissement des circonscriptions électorales joue surtout dans certains cas pour la Chambre. Il est cependant exact que plus une circonscription électorale est grande, plus la médiation de la campagne est importante, avec tous les inconvénients que cela comporte, même pour une démocratie.

Mme Meier n'est pas non plus favorable à la neutralisation du vote de liste et ce pour plusieurs raisons. L'une d'entre elles est qu'elle se demande dans quelle mesure cette neutralisation servirait la démocratie. Le vedettariat prendrait des proportions considérables. En se plaçant dans la perspective de l'électeur — qu'il ne faut pas sous-estimer — si on observe comment la plupart des gens vont voter et pour qui, on ne peut pas sous-estimer l'effet d'un beau visage, d'un visage connu ou d'un effet médiatique. L'électeur moyen ne vote pas pour quelqu'un parce qu'il connaît ses dossiers. Le fait d'avoir un ordre de liste et le fait que le parti politique ait son mot à dire sur le point de savoir qui on enverrait volontiers au Parlement, n'est pas seulement une question de pouvoir garantir que les intérêts de groupes soient pris en compte au sein des partis. C'est aussi une manière de dire que l'on veut par exemple envoyer telle personne au Parlement parce qu'elle a une

ging zou kunnen eisen. Mevrouw Meier heeft in dat opzicht gesproken over assemblees waar een 50-50-verdeling het uitgangspunt was. Sommige jonge democratieën in de ontwikkelingslanden en bijvoorbeeld ook Schotland hanteren dit systeem. Bij ons ligt dit echter moeilijk, omdat er zekere verworvenheden uit het verleden zijn. Deze denkoefening is dan ook bedoeld om maatregelen voor te stellen die een flinke stap vooruit zouden betekenen en de werking van de instellingen verbeteren. De voorzitter merkt op dat ze het hier niet heeft over de inhoud, maar wel over de werkmethode van het Adviescomité.

De voorzitter wil zelf nog iets toevoegen aan een opmerking die gemaakt werd naar aanleiding van de voordrachten, meer bepaald over de kleine of grote kieskringen. Zij is geen voorstander van grotere kieskringen. Zij is zelf kandidate geweest voor de Senaat en weet dus wat een kiescampagne voor een nationale lijst betekent. De grotere verscheidenheid op de lijst biedt weliswaar een relatief voordeel, maar daar staat een ernstige handicap tegenover: met een nationale lijst is er nog nauwelijks rechtstreeks contact tussen kandidaten en kiezers, maar gaat alles via de media en de partijcampagne. Een kleine kieskring is democratischer, omdat de kiezers de kandidaat nog kennen en hij hun stem niet enkel krijgt omdat hij er goed uitziet, omdat men hem veel in de media gezien heeft, omdat hij veel «one-liners» kwijt kan of omdat zijn partij hem als vaandeldrager gekozen heeft, ongeacht zijn staat van dienst. De voorzitter beweert niet dat de huidige kieskringen perfect zijn, maar een systeem met grote kieskringen zal de politiek onpersoonlijker maken; de communicatiestrategie en de media zullen veel meer invloed hebben dan nu, en de keuze van de partij voor een welbepaald profiel zal doorslaggevend zijn.

Volgens een volgend lid moet het verbeteren van de kansen van vrouwen in de politiek een stap zijn naar een betere democratische werking in het algemeen. Ze is dus gekant tegen elke tactische stap die men zou overwegen die enkel de vrouwen «hic en nunc» zou ten goede komen maar die achteraf het democratisch deficit nog zou versterken.

In dat opzicht is de opmerking van de voorzitter over de uitbreiding van de kieskringen volkomen terecht. Het neutraliseren van de lijststem ligt volgens de laatste spreker ook erg moeilijk. Er is reeds opgemerkt dat de financiering van de campagnes, die afhangt van de plaats op de lijst, vanuit democratisch standpunt een veel groter probleem vormt dan de afschaffing van de lijststem.

Mevrouw Meier gaat helemaal akkoord met het gevaar van een te grote kiesomschrijving. Maar er is natuurlijk een verschil tussen de Senaat waar 25 plaatsen te verdelen zijn en bijv. de provincie Namen waar het om drie zetels gaat. Ze denkt dat de vergroting van de kiesomschrijvingen vooral geldt voor bepaalde gevallen in de Kamer. Maar het klopt dat hoe groter een kiesomschrijving is, des te groter het belang van mediativering van de campagne is met alle negatieve gevolgen vandiën, ook voor een democratie.

Mevrouw Meier is ook geen voorstander van de neutralisering van de lijststem om verschillende redenen. Eén van die redenen is dat zij eraan twijfelt of men op die manier de democratie bevordert. Het vedettisme zou in dat geval overhand toenemen. Als men kijkt vanuit het perspectief van de kiezer — iets dat niet onderschat moet worden —, als men kijkt hoe de meeste mensen gaan stemmen en voor wie, kan het effect van een mooi gezicht, een bekend gezicht of een mediaeffect niet onderschat worden. De massa-kiezer stemt niet voor iemand omdat hij een dossierkenner is. Het houden van een lijstvolgorde en het feit dat de politieke partij daar enige inspraak in heeft van wie men graag naar het Parlement stuurt, is niet alleen een kwestie van het kunnen garanderen dat de belangen van belangengroepen binnen partijen aan bod komen. Maar het is ook een manier om te zeggen: «We willen bijvoorbeeld een bepaald iemand naar het Parlement sturen die

très bonne connaissance des dossiers. Elle serait donc très bonne en termes de gestion mais elle n'est pas connue.

Elle reconnaît qu'une femme n'est pas meilleure politicienne parce qu'elle figure en haut de la liste, mais on peut garantir de la sorte que de bonnes politiciennes aient une chance d'être élues. Elle pense que dans la plupart des partis, il y a beaucoup de femmes réellement compétentes et qu'elles n'ont pas suffisamment leurs chances avec les structures et les rapports de force actuels. Elle ne pense pas que l'on manque de femmes compétentes.

L'on a proposé de supprimer le système des suppléants. À cet égard, l'on pourrait par exemple se contenter de dresser une seule liste, comme cela se fait au niveau communal, et une fois tous les élus retirés, déterminer l'ordre des suppléants (premier, deuxième, troisième, quatrième), pour le cas où il faudrait effectuer un remplacement. Cela doit pouvoir se faire du point de vue purement technique. Un tel système est possible. Mais il y aurait en fait aucune différence entre un tel système et un système fondé sur une liste distincte de suppléants.

Une autre question se pose: le sexe du suppléant doit-il être différent de celui de l'élu? Si l'élu est un homme, le candidat suppléant devrait être une femme. C'est un joli principe, mais il peut se retourner contre les femmes. Il y a eu, au cours de chaque législature, des hommes qui ont succédé à des femmes devenues ministres, tant à la Chambre qu'au Sénat. Il en résulte parfois une chute du pourcentage de femmes élues. Mme Pelssers plaiderait plutôt pour que sur toutes les listes, le premier candidat soit alternativement un homme et une femme. Autrement dit, il faut veiller, en tant que parti politique à ce que la liste soit emmenée par une femme dans une moitié des districts électoraux et par un homme dans l'autre moitié. En outre, il faudrait veiller à ce que les candidats suppléants soient placés dans le même ordre que les candidats effectifs. Au cas où une femme élue deviendrait ministre, ce serait une femme qui lui succéderait effectivement en tant que suppléant au Parlement.

Cela dit, aucun système n'est parfait. Le parti qui placerait une femme en tête de liste dans un district électoral où il sait à coup sûr qu'il n'obtiendra aucun siège, n'aura aucune élue.

La présidente intervient pour dire que lors des discussions des semaines précédentes, on s'est mis d'accord pour ne pas exiger un système aboutissant à une représentation fifty-fifty, mais de travailler dans le but d'optimiser le système électoral dans le sens de favoriser l'équilibre et l'égalité. La discussion présente est intéressante car elle montre qu'en voulant aller plus loin, on peut aboutir à des situations absurdes. «Le mieux est l'ennemi du bien.» Il ne faut donc pas chercher à être trop parfait. La discussion doit rester démocratique et non pas arithmétique.

En ce qui concerne la neutralisation du vote de liste par rapport aux quotas, Mme Pelssers estime qu'il importe aussi le cadre idéologique global. Elle souligne en outre que les chiffres issus des simulations parlent d'eux-mêmes: les quotas ont un effet beaucoup plus grand que la neutralisation du vote de liste pour ce qui est du sexe des élus.

Un membre dit qu'elle se place dans la perspective selon laquelle on veut en premier lieu un meilleur fonctionnement de la démocratie et que, pour cela, on a besoin d'une meilleure représentation des femmes. L'idée de ne plus travailler avec des suppléants, mais, si un suppléant est nécessaire, de prendre celui qui suit sur la liste, semble parfaitement logique. L'intervenante se demande quelle a été l'origine de l'institution de suppléants, elle trouve que c'est une institution aujourd'hui difficile à défendre. Elle demande ce qu'il en ressort sous l'angle du «gender-effect». Une deuxième observation a trait à la limitation de la durée des mandats. À court terme, on en retirerait un bénéfice pour les femmes, à long terme non.

Mme Pelssers répond qu'en ce qui concerne les suppléants, la note contient les chiffres pour les élections à la Chambre de 1995.

een heel goede dossierkennis heeft. Hij zou dus heel goed zijn in termen van beleid, maar hij is niet bekend.»

Zij erkent dat een vrouw geen betere politicus is omdat ze boven aan de lijst staat, maar men kan op die manier garanderen dat goede politici kans krijgen om verkozen te worden. Ze denkt dat in de meeste partijen meer dan genoeg echt goede bekwame vrouwen rondlopen en dat die binnen de huidige structuren en machtsverhoudingen te weinig kansen krijgen. Ze denkt niet dat het ontbreekt aan bekwame vrouwen.

Er zijn voorstellen geweest om het systeem van opvolgers af te schaffen. Men zou bijv., zoals op gemeentelijk niveau, één lijst maken en als iedereen die verkozen is weg is, wordt de volgorde bepaald van wie eerste, tweede, derde, vierde opvolger zijn in geval van vervanging. Daar is puur technisch gezien iets voor te vinden. Dergelijk systeem kan. Maar dit systeem of een aparte lijst met opvolgers, daar bestaat eigenlijk geen verschil tussen.

Een andere vraag die zich stelt is: moet de opvolger een ander geslacht hebben dan diegene die naar de Kamer gestuurd is. Als de titularis een man is, dan zou de kandidaat-opvolger een vrouw zijn. Dat is mooi, maar dat kan ook tegen vrouwen spelen. Bij elke legislatuur zijn er gevallen waar vrouwelijke ministers opgevolgd worden door mannen, in respectievelijk Kamer of Senaat. Op die manier daalt soms het percentage van zetelende vrouwen. Mevrouw Pelssers zou er eerder voor pleiten dat alle lijsten afwisselend getrokken worden door man en vrouw. Men moet er met andere woorden als politieke partij over waken dat de helft van de kiesdistricten getrokken wordt door een vrouw, respectievelijk een man. Daarenboven zou men ervoor moeten zorgen dat ook de kandidaat-opvolgers in dezelfde volgorde staan als de kandidaat-titularissen. Als men een vrouw verkiest en ze naar de regering gaat, krijg je effectief een vrouw, die opvolger is, in het Parlement.

Maar geen enkel systeem is waterdicht. Als je alle lijsten laat trekken in kiesdistricten door vrouwen waar men als politieke partij zo goed als zeker van is dat men daar geen zetel behaalt, dan heeft men geen vrouwelijke verkozenen.

De voorzitter merkt op dat er de afgelopen weken een consensus was bereikt om geen systeem te eisen dat zou leiden tot een fifty fifty vertegenwoordiging, maar dat men zou trachten het kiessysteem te verbeteren en te streven naar meer evenwicht en gelijkheid. De discussie is interessant, omdat ze aantoonde dat men in een absurde situatie terecht komt als men steeds meer wil. «Le mieux est l'ennemi du bien.» Men moet dus niet te perfect willen zijn; het draait hier om de democratie, niet om een rekensommetje.

Wat de neutralisering van de lijststem versus quota betreft, is mevrouw Pelssers van oordeel dat het belangrijk is dat ook het globaal ideologisch kader wordt geschetst. Bovendien wijst zij erop dat de cijfers van de simulaties voor zich spreken: het gendeffect bij quota is veel sterker dan bij het neutraliseren van de lijststem.

Voor een ander lid komt het er in de eerste plaats op aan dat de werking van de democratie wordt verbeterd, en daarom moeten vrouwen beter vertegenwoordigd zijn. Het lijkt dan ook logisch dat men niet meer met opvolgers zou werken; als er een plaatsvervanger nodig is, neemt men gewoon de volgende kandidaat op de lijst. Spreekster vraagt zich af waarom het systeem van de opvolger, dat haar vandaag de dag moeilijk te verdedigen lijkt, ooit is ingevoerd. Ze wil ook graag weten hoe het in dit systeem zit met het «gender effect». Een tweede opmerking betreft de beperking van de duur van de mandaten: op korte termijn zou dit voor vrouwen een voordeel zijn, op lange termijn echter niet.

Wat de opvolging betreft, antwoordt mevrouw Pelssers dat de nota de gegevens bevat voor de Kamerverkiezingen van 1995. Er is

Comme il a été dit à juste titre, il est important d'essayer d'avoir aussi plus de femmes dans les assemblées par ce biais. Mais on constate que même là les femmes ne sont pas si bien représentées.

Le membre dit qu'on ferait donc un grand pas avec la suppression du système des suppléants.

Mme Meier répond que si on décide de supprimer les listes des suppléants et de ne conserver qu'une seule liste, de toute manière si quelqu'un part du Sénat ou de la Chambre, il est quand même remplacé par quelqu'un qui suit. Donc, que ce suppléant soit sur la même liste ou sur une autre, elle pense que ça ne fait pas de différence en principe.

La présidente dit que, sans être experte, elle parie qu'une des raisons de l'institution d'une liste de suppléants, c'est que les premier et deuxième suppléants sont réellement des suppléants. Ce n'est pas le cas pour ceux qui figurent en bas de la liste des effectifs. On sait que ceux-là ne feront jamais leur entrée dans l'assemblée. C'est une partie de la logique du système, pense-t-elle.

Mme Meier répond que, de toute manière, si on supprime la liste des suppléants, ces gens figureront en bonne place sur la liste des effectifs. Toute la logique restera la même.

La rapporteuse explique que le Comité d'avis doit avoir une attitude assez pragmatique en fonction de la situation dans laquelle on se trouve, tout en ayant une vision sur des perspectives de long terme. Elle constate que, depuis la réforme des institutions, les places de premier et deuxième suppléants sont devenues très convoitées. Il serait bon que les femmes, au lieu de boudier ces places, les occupent aussi. Cela fait partie de la stratégie politique des partis. L'intervenante fait cependant remarquer qu'elle n'a aucune objection à ce qu'on supprime un jour les suppléances. Mais tant qu'elles existent, avec un rôle plus important depuis la réforme institutionnelle, elle pense qu'il faut y être attentif pour arriver à ce qu'il y ait plus de femmes qui détiennent réellement le pouvoir.

La rapporteuse fait la même remarque en ce qui concerne les sénatrices de communauté. Dans ce cas-là, il n'y a pas d'augmentation du nombre global de femmes présentes, mais grâce au double mandat, on augmente la zone d'influence sur laquelle elles se trouvent. C'est un aspect non négligeable.

Un autre membre pose une question relative à l'effet des suppléances. Les oratrices ont dit que les premières suppléances avaient eu un effet de 70 % et les deuxièmes suppléances de 31 %. Ont-elles un aperçu des différences selon les partis? Pour les partis qui ont des chances de participer au gouvernement, les suppléances sont plus importantes. Manient-ils cela plus facilement ou non?

Mme Pelssers explique qu'elle ne saurait pas répondre précisément car elle n'a pas les chiffres pour tous les partis. Ce serait en effet intéressant à examiner mais on ne pouvait pas tirer ça de l'étude de la KUL. L'intervenante ajoute qu'elle suppose que les partis mettent plus facilement une femme en première suppléance lorsqu'ils s'attendent à ce qu'elle n'entre pas en fonction. Et on a pu constater à la Chambre que plusieurs membres devenus ministres ont été remplacés par des hommes.

Mme Meier revient au problème des suppléances: la rapporteuse a raison de dire que, dans le système actuel, la suppléance est intéressante. Si on conserve le système de la liste des effectifs et la liste des suppléants, et qu'on applique le système des quotas et de la «ritslijst», le fait d'avoir une liste de suppléance ou pas reste égal.

La présidente clôture l'audition et remercie les oratrices.

terecht opgemerkt dat men moet trachten langs die weg meer vrouwen in de assemblees te krijgen, maar men stelt vast dat zelfs daar de vrouwen niet goed vertegenwoordigd zijn.

Het lid merkt op dat de afschaffing van het systeem van de opvolgers dus wel degelijk een vooruitgang zou betekenen.

Volgens mevrouw Meyer zou deze beslissing niet zoveel veranderen: wanneer men één enkele lijst heeft, en iemand verlaat de Senaat of de Kamer, wordt die persoon toch vervangen door de volgende op de lijst. Of die plaatsvervanger nu van dezelfde dan wel van een andere lijst komt, maakt volgens haar weinig verschil.

De voorzitter beschouwt zichzelf niet als een deskundige op dit vlak, maar meent te weten dat het systeem van de opvolgers onder meer is ingevoerd omdat de eerste en de tweede opvolger wel degelijk echte plaatsvervangers zijn. Dat is niet het geval voor wie onderaan de lijst van de kandidaat-titularissen staat: deze personen zullen nooit zitting hebben in een assemblee, zo werkt het systeem nu eenmaal.

Mevrouw Meier antwoordt dat, als men de lijst van de opvolgers afschaft, deze mensen toch een goede plaats zullen krijgen op de lijst van de kandidaat-titularissen. Alles blijft dus bij het oude.

De rapporteur legt uit dat het Adviescomité weliswaar een langetermijnvisie moet hebben, maar dat men de huidige toestand pragmatisch moet opvatten. Sinds de hervorming van de instellingen zijn de plaatsen van eerste en tweede opvolger erg gegeerd. De politieke strategie van de partijen is wat ze is, en in plaats van hun neus op te halen voor deze plaatsen zouden vrouwen ze beter bezetten. Spreekster heeft er geen bezwaar tegen dat men het systeem van de opvolgers ooit afschaft, maar zolang deze lijst bestaat moet men hem in de gaten houden, ook al omdat hij sinds de jongste hervorming van de instellingen aan belang gewonnen heeft. Zo kunnen er meer vrouwen werkelijk aan de macht komen.

Hetzelfde geldt voor de gemeenschapssenatoren. Het totaal aantal verkozen vrouwen stijgt weliswaar niet, maar door het dubbelmandaat krijgen ze meer invloed, en dat is erg belangrijk.

Een ander lid stelt een vraag over de invloed van de lijst van de opvolgers. De spreeksters hebben vermeld dat het effect van de eerste plaatsen 70 % bedraagt, dat van de tweede plaatsen 31 %. Hebben zij een idee van de verschillen naargelang van de partij? Voor partijen die aan de regering kunnen deelnemen, zijn de opvolgersplaatsen belangrijker. Grijpen deze partijen meer in of niet?

Mevrouw Pelssers blijft hier een precies antwoord schuldig, omdat zij niet voor alle partijen over gegevens beschikt. Het loont ongetwijfeld de moeite dit uit te zoeken, maar de KUL-studie biedt geen antwoord op deze vraag. Spreekster veronderstelt dat een vrouw makkelijker eerste opvolger wordt, wanneer de partijen er van uitgaan dat ze dit mandaat toch niet zal opnemen. Kamerleden die minister worden, worden vaak vervangen door mannen.

Mevrouw Meier komt nogmaals terug op het probleem van de opvolgers. De rapporteur heeft gelijk wanneer ze stelt dat in het huidige systeem een plaats als opvolger perspectieven opent. Als men het quota-systeem en het systeem van de ritslijst toepast, maakt het weinig uit of men naast de lijst van de kandidaat-titularissen nog een lijst van kandidaat-opvolgers behoudt of niet.

De voorzitter dankt de spreeksters en sluit de zitting.

ANNEXE 2

BIJLAGE 2

Participation of Women in the National Governments (incl. Junior Ministers) of the EU Member States, in the European Commission and in Liechtenstein, Norway and Iceland Update : June 1998

EU Member States	%	Woman	Total
Belgium (B)	11,8	2	17
Denmark (DK)	35,0	7	20
Germany (D)	17,1	6	35
Greece (EL)	7,5	3	40
Spain (E)	11,1	4	36
France (F)	34,6	9	26
Ireland (IRL)	15,6	5	32
Italy (I)	17,1	12	70
Luxembourg (L)	33,3	4	12
Netherlands (NL)	31,0	9	29
Austria (AT)	18,8	3	16
Portugal (P)	10,0	6	60
Finland (FI)	29,4	5	17
Sweden (S)	50,0	11	22
United Kingdom (UK)	21,7	20	92
Total	20,2	106	524
Europ. Commission (EC)	25,0	5	20
Liechtenstein (FL)	20,0	1	5
Iceland (IS)	8,3	1	12
Norway (N)	47,4	9	19

ANNEXE 3

BIJLAGE 3

	Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des élections Mme Dua et consorts — n° 1-959/1 — <i>Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen</i> <i>Mevrouw Dua c.s. nr. 1-959/1</i>	Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des scrutins électoraux Mme Lizin et consorts — n° 1-743/1 — <i>Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen</i> <i>Mevrouw Lizin c.s nr. 1-743/1</i>	Proposition de loi favorisant la parité entre les femmes et les hommes lors des élections Mme Delcourt-Pêtre — <i>Wetsvoorstel ter bevordering van pariteit tussen vrouwen en mannen bij verkiezingen</i> <i>Mevrouw Delcourt-Pêtre</i>
--	---	--	---

Art. 2-art. 23, §§ 2 et 3, de la loi électorale communale. — *Art. 2-art. 23, § 2, van de gemeentekieswet*
 Art. 3-art. 11, § 1er, de la loi organique des élections provinciales du 19 octobre 1921. — *Art. 3-art. 11, § 1, van de wet van 19 oktober 1921 tot regeling van de provincieraadsverkiezingen*

- ne vise que les deux premières places de la liste. — *de twee eerst geplaatsten van de lijst (kandidaten en kandidaat-opvolgers);*
- règle = deux premières places doivent être occupées par des candidats de sexe différent. Vaut pour les effectifs et pour les suppléants. — *regel: de twee eerstgeplaatsten moeten tot een verschillend geslacht behoren. Dat geldt voor de kandidaten en de kandidaat-opvolgers.*

- ensemble de la liste. — *de hele lijst;*
- règle = répartition équilibrée sur l'ensemble de la liste. — *regel: evenwichtige verdeling over de hele lijst.*

- deux premières places, puis reste de la liste. — *de twee eerstgeplaatsten en de rest van de lijst*
- règle = a) deux premières places effectives ou première effective et première suppléance occupées par candidats de sexe différent. — *de twee eerstgeplaatste kandidaten of de eerstgeplaatste kandidaat-opvolger moeten tot een verschillend geslacht behoren*
 b) reste de la liste: nombre de candidats effectifs d'un sexe ne peut excéder 2/3 du reste des sièges à pourvoir. Idem pour les suppléants. — *over de rest van de lijst: het aantal kandidaten van eenzelfde geslacht mag niet meer bedragen dan twee derde van het totaal aantal bij de verkiezingen te begeben zetels. Hetzelfde geldt voor de kandidaat-opvolgers.*

	Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des élections Mme Dua et consorts — n° 1-959/1 — <i>Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen</i> <i>Mevrouw Dua c.s. nr. 1-959/1</i>	Proposition de loi favorisant l'égalité des chances entre les femmes et les hommes lors des scrutins électoraux Mme Lizin et consorts — n° 1-743/1 — <i>Wetsvoorstel ter bevordering van gelijke kansen voor vrouwen en mannen bij verkiezingen</i> <i>Mevrouw Lizin c.s nr. 1-743/1</i>	Proposition de loi favorisant la parité entre les femmes et les hommes lors des élections Mme Delcourt-Pêtre — <i>Wetsvoorstel ter bevordering van pariteit tussen vrouwen en mannen bij verkiezingen</i> <i>Mevrouw Delcourt-Pêtre</i>
--	---	--	---

Art. 4-art. 21bis de la loi du 23 mars 1989 relative à l'élection du Parlement européen. — *Art. 4-art. 21bis van de wet van 23 maart 1989 betreffende de verkiezing van het Europees Parlement*

Art. 5-art. 117bis du Code électoral du 12 août 1928. — *Art. 5-art. 117bis van het Kieswetboek van 12 augustus 1928*

Art. 6-art. 14bis de la loi ordinaire du 16 juillet 1993 visant à achever la structure fédérale de l'État. — *Art. 6-art. 14bis van de gewone wet van 16 juli 1993 tot vervollediging van de federale staatsstructuur*

Art. 7-art. 11bis de la loi du 12 janvier 1989 réglant les modalités de l'élection du Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale. — *Art. 7-art. 11bis van de wet van 12 januari 1989 tot regeling van de wijze waarop de Brusselse Hoofdstedelijke Raad wordt verkozen*

Art. 8-art. 22bis de la loi du 6 juillet 1990 réglant les modalités de l'élection du Conseil de la Communauté germanophone. — *Art. 8-art. 22bis van de wet van 6 juli 1990 tot regeling van de wijze waarop de Raad van de Duitstalige Gemeenschap wordt verkozen*

• même règle que pour les élections communales et provinciales. — *dezelfde regel als voor de gemeenteraads- en provincieraadsverkiezingen*

Ensemble de la liste. — *Over de hele lijst*:

nombre de candidats effectifs d'un sexe ne peut excéder 2/3 du nombre des sièges à pourvoir. Idem pour les suppléants. — *het aantal kandidaten van eenzelfde geslacht mag niet meer bedragen dan twee derde van het totaal aantal bij de verkiezingen te begeben zetels. Hetzelfde geldt voor de kandidaat-opvolgers* répartition des 2/3 doit se faire de manière équilibrée sur l'ensemble de la liste des effectifs et sur l'ensemble de la liste des suppléants. — *evenwichtige verdeling van de twee derde over de hele lijst van de kandidaten en van de kandidaat-opvolgers*; premier effectif et premier suppléant de sexe différent. — *eerste kandidaat-opvolger van een ander geslacht dan de eerste kandidaat-titularis*

• même règle que pour les élections communales et provinciales. — *dezelfde regel als voor de gemeenteraads- en provincieraadsverkiezingen*